

Institut projektového řízení a. s.

www.institutpr.eu

**Studie systému následné péče o ohrožené děti po
dosažení zletilosti**

2015

OBSAH

1. ÚVOD.....	3
1.1. CÍL STUDIE	3
1.2. ZÁKLADNÍ VÝCHODISKA	5
1.3. KLÍČOVÉ STRATEGICKÉ DOKUMENTY.....	8
2. SYSTÉM SLUŽEB NÁSLEDNÉ PÉČE O DOSPÍVAJÍCÍ DĚTI A MLADÉ DOSPĚLÉ V SOUČASNÉ PRÁVNÍ ÚPRAVĚ.....	22
2.1. PRÁVNÍ ÚPRAVA NÁSLEDNÉ PÉČE V ČESKÉ REPUBLICE V OBLASTI SOCIÁLNĚ-PRÁVNÍ OCHRANY DĚTÍ... 22	
2.2. POBYT DĚTÍ V NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČI PO DOSAŽENÍ ZLETILOSTI.....	27
2.3. PRÁVNÍ ÚPRAVA NÁSLEDNÉ PÉČE VE ŠKOLSKÉ LEGISLATIVĚ.....	28
2.4. HMOTNÁ PODPORA DÍTĚTE OPOUŠTĚJÍCÍHO ÚSTAVNÍ VÝCHOVU NEBO NÁHRADNÍ RODINNOU PÉČI Z DŮVODU ZLETILOSTI	40
2.5. SOCIÁLNÍ PRÁCE S MLADÝMI DOSPĚLÝMI A SLUŽBY PRO TUTO CÍLOVOU SKUPINU PODLE SOCIÁLNÍ LEGISLATIVY	42
2.6. DĚTI A MLADÍ DOSPĚLÍ V TRESTNÍ A SOUDNÍ OBLASTI	48
3. PRÁVNÍ ÚPRAVA NÁSLEDNÉ PÉČE O MLADÉ DOSPĚLÉ VE VYBRANÝCH EVROPSKÝCH ZEMÍCH.....	51
3.1. SPOLKOVÁ REPUBLIKA NĚMECKO	51
3.2. RAKOUSKO	54
3.3. SLOVENSKO	56
3.4. POLSKO.....	60
3.5. NORSKO	61
4. ZHODNOCENÍ SYSTÉMU Z HLEDISKA POTŘEB CÍLOVÉ SKUPINY	64
4.1. POTŘEBY DOSPÍVAJÍCÍCH DĚTÍ A MLADÝCH LIDÍ Z PERSPEKTIVY PSYCHICKÉHO VÝVOJE.....	64
4.2. SITUACE MLADÝCH DOSPĚLÝCH NA ZÁKLADĚ DOMÁCÍCH I ZAHRANIČNÍCH VÝZKUMŮ	70
5. METODY A POSTUPY POUŽÍVANÉ PŘI ZAJIŠŤOVÁNÍ NÁSLEDNÉ PÉČE O MLADÉ DOSPĚLÉ V ČESKÉ REPUBLICE, PROVÁZANOST SYSTÉMU NÁSLEDNÉ PÉČE S DALŠÍMI AKTÉRY	82
5.1. AKTÉŘI SYSTÉMU NÁSLEDNÉ PÉČE.....	82
5.2. OBECNÉ PARAMETRY NÁSTROJŮ SYSTÉMU NÁSLEDNÉ PÉČE Z HLEDISKA NAPLŇOVÁNÍ POTŘEB CÍLOVÉ SKUPINY	100
5.3. NÁSTROJE SOCIÁLNÍ PRÁCE S KLIENTEM A SPOLUPRÁCE ODBORNÍKŮ PODÍLEJÍCÍCH SE NA ŘEŠENÍ PŘÍPADU V OBLASTI SOCIÁLNĚ-PRÁVNÍ OCHRANY	102
5.4. NÁSTROJE SOCIÁLNÍ PRÁCE S KLIENTEM A SPOLUPRÁCE ODBORNÍKŮ PODÍLEJÍCÍCH SE NA ŘEŠENÍ PŘÍPADU V OBLASTI SOCIÁLNÍCH SLUŽEB	110

5.5.	NÁSTROJE SOCIÁLNÍ PRÁCE S KLIENTEM A SPOLUPRÁCE ODBORNÍKŮ PODÍLEJÍCÍCH SE NA ŘEŠENÍ PŘÍPADU V OBLASTI PROBAČNÍCH PROGRAMŮ	118
5.6.	POSTUPY PRÁCE ZOHLEDŇUJÍCÍ PŘÍSLUŠNOST DÍTĚTE NEBO MLADÉHO DOSPĚLÉHO K MINORITNÍ SKUPINĚ	121
6.	PŘÍKLADY DOBRÉ PRAXE V ČESKÉ REPUBLICĚ	125
7.	PŘÍKLADY DOBRÉ PRAXE Z VYBRANÝCH ZEMÍ EVROPSKÉ UNIE.....	150
8.	ZÁVĚR.....	178
9.	SEZNAM LITERATURY A PRÁVNÍCH PŘEDPISŮ	183
10.	SEZNAM ZKRATEK	186

1. ÚVOD

1.1. Cíl studie

Studie systému následné péče o ohrožené děti po dosažení zletilosti byla zpracována v rámci předem definovaného projektu Ministerstva práce a sociálních věcí „Kodifikace právní úpravy podpory rodin, náhradní rodinné péče a systému péče o ohrožené děti“, který je financován prostřednictvím finanční pomoci v rámci fondů Evropského hospodářského prostoru (EHP) pro období 2009 – 2014 z Programu CZ04 „Ohrožené děti a mládež“ a státního rozpočtu (reg. č. projektu: EHP-CZ04-PDP-1-001-01-2014). Analýza bude sloužit jako podklad při přípravě zákona o podpoře rodin, náhradní rodinné péči a systému ochrany dětí a novelizaci souvisejících právních předpisů, které jsou součástí Plánu legislativních prací vlády na rok 2015.

Studie systému následné péče o ohrožené děti po dosažení zletilosti se v souladu se zadáním objednatele, Ministerstva práce a sociálních věcí ČR zabývá následujícími tématy:

- a) systém služeb následné péče pro děti opouštějící ústavní výchovu a děti opouštějící náhradní rodinnou péči z důvodu zletilosti, včetně formy a obsahu těchto služeb, jejich poskytovatelů a včasnost intervence;
- b) zhodnocení systému z hlediska kvantity, kvality a relevance vůči potřebám cílové skupiny;
- c) provázanost péče o ohrožené děti dosahující zletilosti a péče o mladé dospělé osoby;
- d) provázanost systému následné péče s dalšími aktéry (zaměstnavatelé, vzdělavatelé, představitelé samosprávy, představitelé správy majetku, apod.);
- e) zhodnocení legislativní úpravy systému následné péče o ohrožené děti po dosažení zletilosti v České republice a dalších vybraných státech a relevantní příklady dobré praxe v České republice a ve vybraných zemích Evropské unie.

Pro účely studie je nejprve nutno zřetelně rozlišit jednotlivé „cílové“ skupiny. Podle Úmluvy o právech dítěte¹ je za dítě považována každá osoba mladší 18 let. Tato studie používá pro označení jednotlivých skupin pojmy:

- a) **děti**, nezletilé osoby do 15 let věku;
- b) **dospívající děti**, nezletilé osoby ve věku mezi 15 až 18 roky;
- c) **mladí dospělí**, zletilé osoby ve věku od 18 do 26 let.

Pojem „následná péče“ se používá v řadě oblastí, například jako označení specifického druhu sociální služby pro osoby s chronickým duševním omezením nebo se závislostmi na návykových látkách.² Používá ho rovněž zdravotnické prostředí v souvislosti s hospitalizací (následná lůžková péče) nebo (podobně jako sociální služby) s léčbou závislostí na návykových látkách.³

V případě této studie je **následnou péčí** označován systém založený na prolongaci sociální ochrany a sociální práce, která je jinak poskytována dětem, i vůči osobám po dosažení zletilosti. Tento systém je ovšem přizpůsoben faktu, že pracuje (z hlediska práva) s osobou plně svéprávnou. Následná péče plynule navazuje na „přípravný“ systém práce s dospívajícími dětmi, tak aby byl co nejvíce zmírněn „ostrý předěl“ mezi dětstvím a dospělostí.

¹ Sdělení Federálního Ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb., o Úmluvě o právech dítěte. Poznámka: V textu studie jsou uváděny pouze zkrácené názvy právní předpisů. Plné citace (včetně čísla předpisu) jsou umístěny do poznámkového aparátu a do Seznamu literatury a pramenů.

² Podle § 64 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, jsou služby následné péče „*ambulantní nebo pobytové služby poskytované osobám s chronickým duševním onemocněním a osobám závislým na návykových látkách, které absolvovaly lůžkovou péči ve zdravotnickém zařízení, absolvovaly ambulantní léčbu nebo se jí podrobují, nebo osobám, které abstinují.*“

³ Podle § 20 zákona č. 379/2005 Sb., o ochraně před škodami způsobenými tabákem, alkoholem a návykovými látkami, jsou jednou z forem odborné pomoci osobám se závislostmi „*programy následné péče, které zajišťují poskytovatelé zdravotních služeb a jiná zařízení; obsahují soubor služeb, které následují po ukončení základní léčby a pomáhají vytvářet podmínky pro udržení abstinence.*“

Cílem této analýzy je ucelený podklad, který bude sloužit jako vodítko při řešení problematiky následné péče v rámci připravované právní úpravy podpory rodiny, náhradní rodinné péče a systému ochrany dětí. Pro tento účel byla provedena analýza obecných zásad péče o mladé dospělé v mezinárodních i národních strategických a metodických dokumentech, rozbor současné právní úpravy v České republice a ve vybraných evropských zemích a zpracování přehledu příkladů dobré praxe aplikovaných v českém systému i zahraničí.

1.2. Základní východiska

Většinu dětí provází a podporuje při vstupu do jejich samostatného (dospělého) života vlastní rodina. Dítě se aktivně účastní života v rámci rodiny a širších společenských vztahů, a přirozeně tak nabývá schopnosti a dovednosti potřebné pro období dospělosti. V některých případech je však nutné, aby tuto podporu poskytla dospívajícímu dítěti nebo mladému dospělému společnost. Jde zpravidla o situace, kdy vlastní rodina není schopna plnit základní socializačně-výchovné funkce, nebo o případy, kdy z hlediska specifických potřeb rodiče a dítěte (zdravotní, mentální či jiné znevýhodnění) přesahuje potřebná podpora možnosti rodiny. Jde tedy zejména o děti a mladé lidi:

- a) z nefunkčních či neúplných rodin;
- b) ze sociálně znevýhodněného prostředí;
- c) se zdravotním, mentálním nebo jiným znevýhodněním;
- d) vyrůstající v různých typech náhradní péče nebo náhradní výchovy;
- e) v konfliktu se společností (opakované páchaní přestupků nebo spáchání trestného činu);
- f) se závislostmi na návykových látkách;
- g) kteří se stali obětí trestného činu;
- h) kteří se stali ve velmi mladém věku rodiči atd.

Výčet uvedených situací nemůže být nikdy úplný. Podmínkou je však vyhodnocení, že mladý člověk skutečně pomoc potřebuje, neboť často jde o osoby, které jsou schopny překonat nepříznivou situaci vlastními silami, a není tedy nutná zvláštní

intervence, která by ve svém důsledku mohla vést ke snížení motivace k samostatnosti a k závislosti na sociálním systému.

Současný systém ochrany (resp. sociálně-právní ochrany) dětí, jak vyplývá již z jeho názvu, je primárně zaměřen na osoby ve věku do 18 let. Praxe ukazuje, že je vhodné stanovit určité přechodové období, po němž je již zletilým jedincům poskytována určitá míra sociální ochrany. Za zvláště ohroženou skupinu jsou tímto systémem považovány osoby bez stabilního rodinného zázemí, tj. vyrůstající v ústavní výchově, náhradní rodinné péči anebo nefunkčních rodinách.

Koncepci postupného nabývání práv a povinností již v době před dosažením zletilosti odpovídá i **pojetí svéprávnosti** (resp. tzv. částečné svéprávnosti nezletilých), které obsahuje nový občanský zákoník.⁴ Podle § 31 občanského zákoníku se má za to, že *„každý nezletilý, který nenabyl plné svéprávnosti, je způsobilý k právním jednáním co do povahy přiměřeným rozumové a volní vyspělosti nezletilých jeho věku.“* U dítěte staršího 12 let se u záležitostí dotýkajících se zájmu dítěte předpokládá, že *„je schopno informaci přijmout, vytvořit si vlastní názor a tento sdělit.“*⁵ Od 14 let se děti vyjadřují k zásahu do tělesné integrity při lékařských a obdobných zákrocích.⁶ Od 15 let je dospívající dítě oprávněno vstupovat do pracovně-právních závazků nebo provozovat (se souhlasem soudu) samostatnou výdělečnou činnost. Zákonný zástupce nezletilého, který nedosáhl věku šestnáct let, může ovšem *„rozházet jeho pracovní poměr nebo smlouvu o výkonu práce zakládající mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem obdobný závazek, pokud to je nutné v zájmu vzdělávání, vývoje nebo zdraví nezletilého, způsobem stanoveným jiným právním předpisem.“*⁷

⁴ Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

⁵ Podobnou zásadu přejal i zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

⁶ § 100 občanského zákoníku. *„Má-li být zasaženo do integrity nezletilého, který dovršil čtrnáct let, nenabyl plné svéprávnosti, a který zákroku vážně odporuje, třebaže zákonný zástupce se zákrokem souhlasí, nelze zákrok provést bez souhlasu soudu.“*

⁷ § 35 odst. 2 občanského zákoníku.

Další důležitou věkovou hranicí je tedy (nejen z hlediska pracovního uplatnění) 16 let. Při dosažení tohoto věku je nezletilý oprávněn:

- a) uzavřít manželství se souhlasem soudu;
- b) jde-li o rodiče, vyslovit souhlas k osvojení svého dítěte;
- c) nabýt plné svéprávnosti se souhlasem zákonného zástupce a soudu, pokud je „osvědčena jeho schopnost sám se živit a obstarat si své záležitosti.“⁸

Nezletilý ve věku 16 let nabývá i některá procesní práva, může se stát například podle zákona o zvláštních řízeních soudních⁹ návrhatelem a účastníkem řízení o předběžném opatření ve věcech domácího násilí¹⁰, je samozřejmě účastníkem v řízeních ve věcech povolení manželství¹¹ atd. Některé systémy (například trestní oblast) naopak zohledňují u dospělého „věk blízký věku mladistvého“.¹²

Koncept následné péče o mladé dospělé proto musí vycházet z předchozí systematické práce s dospívajícím dítětem, přičemž toto dítě je vnímáno jako relevantní partner pro řešení všech otázek souvisejících s blížícím se vstupem do samostatné dospělosti. Tato studie proto striktně neodděluje systém ochrany dětí a systém sociální práce s dospělými. Hledá naopak styčné body a možnosti, jak oba tyto svébytné systémy provázat (při zapojení dalších klíčových aktérů systému práce s dětmi a mladými lidmi), tak aby byly nastoleny skutečně funkční systémy spolupráce.

Systém doprovázení dospívajících dětí a mladých dospělých bude samozřejmě využívat specifické postupy a nástroje práce. Mělo by však jít o systém, který je

⁸ Přiznání plné svéprávnosti ovšem neznamená plnou „dospělost“ z pohledu jiných právních předpisů. I na plně svéprávné dítě se vztahují například zákazy vstupu na určitá místa, např. herny, užívání alkoholických nápojů atd.

⁹ Zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních.

¹⁰ § 403 zákona o zvláštních řízeních soudních.

¹¹ § 367 zákona o zvláštních řízeních soudních.

¹² Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník. Podle § 41 trestního zákoníku je při posuzování trestného činu tento věk polehčující okolností.

v úzkém sepětí s běžnými „komunitními“ zdroji a službami. Není cílem vytvořit uzavřený „specializovaný“ systém, který by mohl přispívat k určité stigmatizaci dospívajícího dítěte a mladého dospělého v podstatě tak přispívat k prohlubování jeho sociálního vyloučení. Z tohoto důvodu se studie zaměřuje na příklady dobré (komunitní praxe), které vedou k začlenění mladého dospělého do běžného života a jeho nezávislosti na různých podpůrných nebo sociálních systémech.

1.3. Klíčové strategické dokumenty

Základní strategickým dokumentem, který se zabývá otázkou ochrany dětí v České republice, je **Národní strategie ochrany práv dětí „Právo na dětství“**, která byla schválena vládou na počátku roku 2012 (s časovým horizontem do roku 2018). Na tuto strategii navazuje „prováděcí“ Akční plán k naplnění plán k naplnění Národní strategie ochrany práv dětí na období let 2012 až 2015.¹³ Národní strategie ochrany práv dětí neobsahuje specifický cíl, který by se zabýval otázkou následné péče o mladé dospělé. Přesto lze v tomto dokumentu vysledovat určité systémové záměry ve vztahu k mladým dospělým. Jde například o oblast č. 7 „Prevence chudoby“, která obsahuje následující aktivity:

- Vyrovnaní příležitostí v přístupu vzdělání u dětí a mladých lidí, zejména pokud pocházejí ze sociálně znevýhodněného prostředí, náhradní rodinné péče nebo ústavní péče.
- Zavedení cílené pomoci a podpory mladým lidem při vstupu do samostatného života a na trh práce po ukončení vzdělání, zejména pokud pocházejí ze sociálně znevýhodněného prostředí, náhradní rodinné péče nebo ústavní péče.

Národní strategie ochrany práv dětí počítá rovněž s participací mladých lidí na realizaci uvedených opatření v cíli 3 „Vytváření příležitostí pro děti a mladé lidi

¹³ Oba dokumenty jsou dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/14307>.

účastnit se rozhodování o záležitostech, které se jich týkají/které je ovlivňují“, kam spadá následující aktivita:

- Podpora systémů a opatření zaměřených na zapojení dětí a mladých lidí do přijímání a hodnocení přijímaných systémových opatření a jejich účasti na tvorbě takových opatření.

Podrobněji se otázkou mladých dospělých zabývá **Strategie sociálního začleňování 2014 – 2020**¹⁴, která je mimo jiné významná z důvodu jejího zásadního významu pro formulace Operačního programu Zaměstnanost, resp. aktivit, které budou tímto programem v příslušném plánovacím období Evropské Unie podporovány. Součástí strategie je oblast služeb pro rodiny s dětmi, kde jsou definovány tyto základní problémy (rizika a překážky), související s otázkami péče o dospívající děti a mladé dospělé:

1. Roztříštěnost systému péče o ohrožené děti a rodiny. V ČR žije v porovnání s dalšími zeměmi EU vysoký počet dětí v zařízeních pro výkon ústavní péče. Nejednotnost systému, různé gesce a různé typy péče jsou největšími překážkami pro nastavení efektivního a hospodárného systému. V oblasti justice je agenda sociálně-právní ochrany dětí poddimenzovaná, což se odráží na nepřiměřené délce soudního řízení.
2. Problémy osob opouštějících zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy a osob, včetně mladistvých, opouštějících zařízení pro výkon trestu odnětí svobody. V ČR neexistuje odpovídající systém péče pro tyto osoby, chybí dostupné specializované sociální služby pro rodiny s dětmi, dostatečná podpora náhradní rodinné péče. Postupy, které mají připravit osoby opouštějící institucionální péči na život mimo instituci, jsou hodnoceny jako nesystémové.

¹⁴ Dostupné například z: <http://databaze-strategie.cz/cz/mpsv/strategie/strategie-socialniho-zaclenovani-2014-2020?typ=struktura>

3. Nedostatečná spolupráce samosprávy při vytváření systému péče o ohrožené děti a rodiny. Pro efektivní zavádění opatření, která umožní kvalitní výkon agendy sociálně-právní ochrany dětí a rozvoj služeb v této oblasti, je klíčové nastavení podpůrných mechanismů na úrovni samosprávy.
4. Nejednotná kvalita výkonu agendy sociálně-právní ochrany dětí na obecních úřadech obcí s rozšířenou působností a krajských úřadech. Odlišné přístupy k výkonu agendy sociálně-právní ochrany dětí – od využívání preventivních nástrojů až po čistě represivní pojetí výkonu agendy.
5. Nedostatečné financování preventivních a intervenčních sociálních služeb.
6. V systému chybí řada služeb zaměřených na podporu rodin ohrožených sociálním vyloučením s nízkoprahovými vlastnostmi, jejichž dopad je efektivní zejména z pohledu prevence institucionalizace a předcházení prohlubování míry problémů, s nimiž se ohrožená rodina setkává. Jde například o kluby matek, mateřská centra, předškolní kluby nebo rodičovské skupiny založené na principu svépomoci.
7. Absence systémových nástrojů podpory rodin, které jsou ohroženy ztrátou bydlení – ačkoliv je odebrání dítěte podle nového občanského zákoníku na základě sociálních a bytových důvodů nemožné, chybí efektivní využití stávajících nástrojů aktivní sociální a bytové politiky a legislativní úprava práv a povinností jednotlivých aktérů sociálního bydlení.
8. Nesystémové nastavení nástrojů pro prevenci sociálně patologických jevů souvisejících s kriminalitou mládeže – chybějící nástroje pro identifikaci systémových a koncepčních potřeb regionů a lokalit, jako jsou například týmy pro děti a mládež, systém včasné intervence, probační programy podporující integraci mladistvých pachatelů.

9. Vysoká administrativní zátěž, nízká míra aplikace moderních metod sociální práce ve službách přímo či nepřímo zaměřených na cílovou skupinu osob závislých nebo závislostí ohrožených a od ní odvozená nižší efektivita s ohledem na aspekt sociálního vyloučení, neprovázanost s dalšími sociálními službami a aktivitami.

Strategie si proto klade za cíl (z hlediska sociálního začleňování) zajistit dostupné, provázané a kvalitní služby pro rodiny, děti a mládež. Součástí opatření je rovněž *„posílení ekonomické stability rodin a jejich samostatnost s důrazem na svobodu volby rodinné strategie, zejména v oblasti sladování profesního, rodinného a osobního života.“* Na výše uvedené problémy mají v následujících letech reagovat tyto aktivity:

- a) Zpracování nového zákona o podpoře rodiny, náhradní rodinné péči a systém ochrany práv dětí a novelizace souvisejících právních předpisů.
- b) Zajištění systémových změn v oblasti náhradní rodinné péče.
- c) Zajištění systémové podpory rodin při výchově dětí se specifickými potřebami.
- d) Zajištění odpovídající a standardy garantované kvality širokého spektra služeb pro rodiny, děti a mládež.
- e) Deinstitutionalizace náhradní péče, podpora ambulantním, terénním a nízkokapacitním pobytovým službám náhradní rodinné péče.
- f) Rozvoj nízkoprahových služeb na podporu rodin ohrožených sociálním vyloučením, jako jsou kluby matek, mateřská centra, předškolní kluby nebo rodičovské skupiny založené na principu svépomoci.
- g) Realizace dotační podporu prorodinných organizací poskytujících služby pro rodiny, včetně rodin se specifickou potřebou.
- h) Zajištění a podpora komunikace se všemi aktéry v oblasti rodinné politiky (rozvíjet spolupráci s územními samosprávnými celky při zajištění regionální rodinné politiky).
- i) Zajištění účinných mechanismů spolupráce všech aktérů v systému sociálně-právní ochrany dětí, podpora mechanismů průběžného a dlouhodobého

vyhodnocování situace ohrožených rodin a dětí, tvorby individuálních plánů a jejich naplňování.

- j) Realizace programů a opatření v péči o děti v postavení obětí či pachatelů trestné činnosti.
- k) Průběžné vzdělávání a odborná podpora všech aktérů systému sociálně-právní ochrany dětí.
- l) Realizace a rozvíjení osvěty v oblasti opatření v rodinné politice.
- m) Podpora zvyšování kvality činnosti orgánů sociálně-právní ochrany ve vztahu k ohroženým dětem nebo rodinám včetně dětí a rodin v sociálně vyloučených lokalitách nebo rodin ohrožených vyloučením z bydlení.
- n) Podpora spolupráce sociálních pracovníků sociálních služeb, služeb pro rodiny, mládež a děti, sociálních pracovníků obcí, sociálně právní ochrany dětí, Úřadu práce ČR, Probační a mediační služby ČR, výchovně vzdělávacích a dalších institucí za účelem prevence i komplexního řešení nepříznivé sociální situace osob

S problematikou sociálního vyloučení úzce souvisí otázka bezdomovectví. Mladí dospělí jsou jako ohrožená skupina uvedeny v **Koncepci prevence a řešení problematiky bezdomovectví v ČR do roku 2020** z roku 2013. Podle této koncepce je bezdomovectví synonymem pro „*extrémní sociální vyloučení, jemuž je chudoba jak příčinou, tak důsledkem.*“ Některé výzkumy ukazují na to, že mezi skupinou skrytých bezdomovců přibylo mladých lidí do 25 let, osob se zdravotním postižením a žen, i celých rodin s dětmi. Dle dat z výzkumu Naděje o. s. provedeného mezi lety 2002 – 2004 třem z deseti klientů sdružení nebylo ani 30 let. V České republice je bezdomovectvím mezi mladými lidmi ohrožena nejvíce skupina mladých osob opouštějících institucionální péči. Ačkoliv není k dispozici přesná evidence, mládež a mladí dospělí tvoří odhadem méně než 15 % bezdomovců. Nejčastěji se jedná o mladé muže s žádnou či nízkou kvalifikací, bez rodinného zázemí, s užíváním drog v anamnéze a nízkými sociálními dovednostmi. Dostupná data ukazují též na existující problém bezdomovectví LGBTI¹⁵ mládeže.

¹⁵ Lesbická, gay, bisexuální, transgender a intersexuální menšina.

Jako primární důvod pro bezdomovectví příslušníků této skupiny, které s sebou nese další přidaná rizika, jako například rizika spojená s drogovou závislostí a sexuální zneužívání mladistvých osob, které se ocitají bez domova, byly rozeznány závažné rodinné konflikty.

Mezi cíle Konceptu prevence a řešení problematiky bezdomovectví v ČR do roku 2020 patří:

1. Standardizace státní podpory sociálního bydlení.
2. Fungující systém prevence bezdomovectví včetně podpory udržení bydlení pro osoby, které byly bez přístřeší a získaly bydlení.
3. Zavedení nástrojů umožňujících přechod osob ze situace bezdomovectví (včetně substandardního bydlení) do bydlení.
4. Efektivnější využívání stávajících nástrojů dávkových systémů.
5. Posílení koordinační a plánovací role obce s rozšířenou působností ve vztahu k osobám v nepříznivé sociální situaci spojené s bydlením a vytvoření podpůrných nástrojů k jejímu naplnění.

Z opatření, která jsou relevantní pro cílovou skupinu řešenou touto studií, lze jmenovat například:

- Zjišťování skutečných potřeb osob ohrožených ztrátou bydlení nebo bezdomovců v místě/regionu v souvislosti s prevencí a řešením bezdomovectví v rámci strategií sociálního začleňování obce/kraje.
- Zefektivnění sociální práce na obcích/krajích a Úřadu práce ČR zejm. za účelem posílení terénní sociální práce (včetně práce s osobami před opuštěním institucionální péče nebo výkonu trestu odnětí svobody za účelem prevence bezdomovectví) v souladu s uplatněním metodiky výpočtu pracovníků podle Doporučeného postupu Ministerstva práce a sociálních věcí č. 1/2012.

- Vytvoření metodiky pro sociální pracovníky (k vytváření sítí služeb, do kterých v rámci multidisciplinární spolupráce zapojí i další odborníky a instituce za účelem vyhledávání ohrožených osob nebo možností řešení potřeb spojených s bydlením), která však bude zaměřená také na další pracovníky veřejných služeb a institucí, kteří s touto cílovou skupinou přicházejí do kontaktu (městští strážníci, zdravotní personál atd.).
- Pilotní projekty zaměřené na sociální inovace v oblasti prevence a řešení bezdomovectví (multidisciplinární spolupráce, peer support – zapojení bývalých bezdomovců) včetně zvážení využití podpory z fondů EU.
- Pilotní tříleté odzkoušení modelu „Housingfirst“ zaměřeného nejprve na bydlení, jehož cílem by bylo mj. sledovat úspěšnost uživatelů zařazených do testování v prvním roce v udržení si samostatného bydlení po dva následující roky – a to v komparaci s konvenčními /dosud převažujícími přístupy k řešení bezdomovectví, se zvážením využití podpory z fondů EU.
- Analýza možností zavedení nových nástrojů finanční pomoci osobám ohroženým ztrátou bydlení nebo bezdomovcům.
- Podpora opatření vedoucích ke snižování prahu služeb sociální prevence (zejm. zmírňování vstupních podmínek pro uživatele).
- Zařadit do programů dalšího vzdělávání sociálních pracovníků a dalších pomáhajících profesí (včetně pracovníků městské policie a Policie ČR, vězeňské služby, v dětských domovech apod.), které přicházejí do kontaktu s touto cílovou skupinou, problematiku bezdomovectví, zaměřenou na specifika této cílové skupiny, za účelem získání hlubšího povědomí o fenoménu bezdomovectví a jeho příčinách a možnostech prevence.

Z pohledu připravenosti na samostatný život v dospělosti je nutno nazírat i funkci náhradní péče o děti. Otázkou následné péče se zabývá například i jeden z hlavních

strategických dokumentů Organizace spojených národů v této oblasti, jímž je **Směrnice o náhradní péči**.¹⁶ Směrnice nabádá členské státy, aby prosazovaly „politiku pro oblast mládeže s cílem pomáhat mladým lidem vyrovnávat se pozitivně s problémy, jimž čelí v běžném životě včetně období, kdy se rozhodují odejít z domu rodičů.“ Všechny subjekty působící v oblasti péče o děti, zejména ty, které pracují s dospívajícími dětmi, by měly mít k dispozici funkční postupy zaručující v případě plánovaného i neplánovaného ukončení práce odpovídající následnou péči nebo dohled. Po celou dobu trvání péče by měly systematicky usilovat o přípravu dítěte na soběstačnost a jejich plnou integraci do společnosti, zejména prostřednictvím rozvoje sociálních a životních dovedností, osvojovaných mimo jiné aktivní účastí na životě místní komunity.

Podle článku 131 Směrnice o náhradní rodinné péči je třeba v procesu přechodu dítěte z péče do následné péče „brát ohled na pohlaví, věk a vyzrállost dítěte a další zvláštní okolnosti a je třeba do něj zapojit poradenství a podporu, zejména s cílem zabránit vykořisťování dětí. Děti opouštějící péči by měly být zapojeny do plánování života v následné péči. Děti se zvláštními potřebami, například s postižením, by měly mít přístup k odpovídajícímu podpůrnému systému s cílem zabránit, mimo jiné, jejich zbytečné institucionalizaci. Veřejný i soukromý sektor by měl být podporován, například pomocí pobídek, k zaměstnávání dětí z různých služeb péče, zejména dětí se speciálními potřebami.“ Zvláštní úsilí by mělo směřovat k tomu, aby každému dítěti, pokud je to možné, mohla být přidělena osoba (například „mentor“), která by usnadnila jeho nezávislost při odchodu z péče. Příprava následné péče by se měla uskutečnit v nejranějším období umístění dítěte do péče, při nejmenším však dostatečně dlouho před odchodem dítěte z péče.

Jednou z klíčových oblastí životních dovedností je vzdělávání. Subjekty poskytující péči dětem by měly seznamovat mladé lidi s příležitostmi ke vzdělávání a profesní přípravě a to na základě inkluzivního principu. Cílem je naplnění osobních

¹⁶ Valné shromáždění Organizace spojených národů, 30. října 2009. Dostupné např. z: www.ochrance.cz/.../Smernice_OSN_o_nahradni_rodinne_peci.pdf

(profesních) cílů a získání finanční nezávislosti. Směrnice o náhradní rodinné péči dále doporučuje, aby byl mladým lidem opouštějícím péči a osobám v následné péči *„zajištěn přístup k sociálním, právním a zdravotnickým službám spolu s odpovídající peněžitou podporou.“*

Z hlediska hlavní cílové skupiny této studie je nutno věnovat zvláštní pozornost při zajišťování následné péče vedle mladých lidí pocházejících z náhradní péče nebo nefunkčního sociálního či rodinného prostředí rovněž **osobám se zdravotním nebo mentálním znevýhodněním**. Úmluva o právech osob se zdravotním postižením¹⁷ zaručuje těmto osobám plnou integraci do společnosti. Podle článku 19 této úmluvy signatářské státy *„uznávají rovné právo všech osob se zdravotním postižením žít v rámci společností, s možnostmi volby na rovnoprávném základě s ostatními, a přijmou účinná a odpovídající opatření, aby osobám se zdravotním postižením usnadnily plné užívání tohoto práva a jejich plné začlenění a zapojení do společnosti“*. V případě mladých lidí se zdravotním nebo mentálním znevýhodněním jsou významná tato práva:

- a) možnost si zvolit, na rovnoprávném základě s ostatními, místo pobytu, kde a s kým budou žít a nebyly nuceny žít ve specifickém prostředí;
- b) právo na přístup ke službám poskytovaným v domácím prostředí, rezidenčním službám a dalším podpůrným komunitním službám, včetně osobní asistence, která je nezbytná pro nezávislý způsob života a začlenění do společnosti a zabraňuje izolaci nebo segregaci;
- c) právo na přístupnost komunitních služeb a zařízení určených široké veřejnosti na rovnoprávném základě s ostatními.

V České republice nelze skupinu dětí vyrůstajících v ústavní péči z důvodu zdravotního, mentálního nebo kombinovaného znevýhodnění zařadit mezi skupinu osob „opouštějících“ ústavní péči. Výše uvedené zásady by však měli i těmto mladým lidem zaručit, že nebudou trávit život v institucionálním prostředí a

¹⁷ Sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 10/2010 Sb. m. s., o sjednání Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením.

prožijí plnohodnotný život. S tím souvisí i realizace práv uvedených v článku 23 Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením, podle kterého se státy zavázaly přijmout účinná a odpovídající opatření k odstranění diskriminace osob se zdravotním postižením ve všech záležitostech týkajících se manželství, rodiny, rodičovství a osobních vztahů na rovnoprávném základě s ostatními, s cílem zajistit:

- a) uznání práva všech osob se zdravotním postižením, které dosáhnou věku pro uzavření manželství, uzavřít sňatek a založit rodinu na základě svobodného a plného souhlasu budoucích manželů;
- b) uznání práva osob se zdravotním postižením svobodně a zodpovědně rozhodnout o počtu svých dětí a jejich věkovém odstupu, stejně jako práva na přístup k věku odpovídajícím informacím, sexuální výchově a výchově k plánovanému rodičovství, a na poskytnutí nezbytných prostředků, které by jim umožnily uvedená práva realizovat;
- c) zachování reprodukčních schopností osob se zdravotním postižením, včetně dětí, na rovnoprávném základě s ostatními.

Stejně jako v případě ostatních skupin mladých lidí musí příprava na samostatný život začínat již v průběhu dospívání. S otázkami sociální práce s touto cílovou skupinou souvisí témata jako zajištění vzdělávání¹⁸, zdravotní péče atd., které ovšem přesahují rámec této studie. Stěžejním momentem pro zvládnutí samostatného života je pro mladé lidi, kteří odcházejí z náhradní péče, rovněž nalezení zaměstnání a uplatnění se na trhu práce.

Otázka zaměstnanosti je stěžejním tématem národních i evropských strategií a politik. Reagují na ni také koncepce Evropské unie, mezi nimiž lze uvést

¹⁸ Podle článku 24 Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením mají osoby se zdravotním znevýhodněním právo na „přístup k inkluzivnímu, kvalitnímu a bezplatnému základnímu vzdělávání a střednímu vzdělávání v místě, kde žijí“ a je jim přitom poskytována individualizovaná podpora. Toto právo zahrnuje rovněž přístup k „obecnému terciárnímu vzdělávání, odborné přípravě na výkon povolání, vzdělávání dospělých a celoživotnímu vzdělávání bez diskriminace a na rovnoprávném základě s ostatními.“

například strategii „**Evropa 2020**“¹⁹. Evropská unie si v této strategii stanovila pět ambiciózních cílů, které se týkají zaměstnanosti, inovací, vzdělávání, sociálního začleňování a změny klimatu a energetiky. Ty by měly být dosaženy do roku 2020. Všechny členské státy si v každé z těchto oblastí stanovily své vlastní cíle. Evropská unie skrze tuto strategii vymezuje úroveň, které by chtěla dosáhnout do roku 2020. Za tímto účelem Evropská komise navrhla následující hlavní cíle Evropské unie:

- 75 % obyvatelstva ve věku od 20 do 64 let by mělo být zaměstnáno.
- 3 % HDP Evropské unie by měla být investována do výzkumu a vývoje.
- Podíl dětí, které předčasně ukončí školní docházku, by měl být pod hranicí 10 % a nejméně 40 % mladší generace by mělo dosáhnout terciární úrovně vzdělání.
- Počet osob ohrožených chudobou by měl klesnout o 20 milionů.

Ve vztahu k mladým lidem jsou definovány závazné iniciativy, jejichž prostřednictvím je podporován růst ve vytyčených prioritách. V oblasti mladých lidí a jejich uplatnění na trhu práce a zlepšení jejich životních podmínek se jedná zejména o iniciativy „**Mládež v pohybu**“ a „**Evropská platforma pro boj proti chudobě**“.

Cílem tzv. stěžejní iniciativy „**Mládež v pohybu**“ je zlepšit výsledky a mezinárodní atraktivitu evropských vysokoškolských institucí a zvýšit celkovou kvalitu všech úrovní vzdělávání a odborné přípravy v EU, jež by spojovala vysokou úroveň a spravedlivý přístup, podporovat mobilitu studentů a stážistů a zlepšit situaci v oblasti zaměstnanosti mladých lidí. Na úrovni EU bude Komise pracovat na těchto záměrech:

¹⁹ Dostupné například z: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/flagship-initiatives/index_cs.htm.

- integrovat a zdokonalit programy EU pro mobilitu, pro univerzity a vědce (jako jsou Erasmus, Erasmus Mundus, Tempus a Marie Curie) a propojit je s vnitrostátními programy a zdroji;
- dát větší důraz na program modernizace vysokého školství (učebních osnov, řízení a financování) mimo jiné srovnáváním výsledků univerzit a výsledků vzdělávání v celosvětovém kontextu;
- prozkoumat, jakými způsoby lze podpořit podnikání pomocí programů mobility pro mladé odborníky;
- podpořit uznávání neformálního a informálního učení;
- zahájit rámcové politiky pro zaměstnanost mládeže, zaměřené na snížení nezaměstnanosti mladých lidí, jež by měly za přispění členských států a sociálních partnerů podpořit vstup mladých lidí na trh práce prostřednictvím odborného vzdělávání, stáží nebo dalších forem odborné praxe; sem patří i iniciativa EURES na podporu evropské mobility („Vaše první práce v zahraničí“), zaměřená na zlepšování pracovních příležitostí pro mladé.

Na vnitrostátní úrovni mají členské státy reagovat následujícími aktivitami:

- zajistit účinné investice do systémů vzdělávání a odborné přípravy na všech úrovních (od předškolní po vysokoškolskou);
- pomocí integrovaného přístupu zahrnujícího nejdůležitější dovednosti a zaměřeného na snížení počtu předčasných odchodů ze škol zlepšit výsledky vzdělávání všech složek (předškolního, základního, středního, odborného a terciárního vzdělávání);
- zvýšit otevřenost a význam vzdělávacích systémů pomocí vytvoření národních rámců kvalifikací a lepšího zacílení výsledků vzdělávání na potřeby pracovního trhu;
- zlepšit vstup mladých lidí na trh práce prostřednictvím integrované činnosti zahrnující mimo jiné poskytování informací a poradenství a odborné vzdělávání.

Další stěžejní iniciativou je „**Evropská platforma pro boj proti chudobě**“ jejímž cílem zajistit hospodářskou, sociální a územní soudržnost za účelem zvyšování povědomí o základních právech osob, které se potýkají s chudobou a sociálním vyloučením, a uznávání těchto práv, aby mohly důstojně žít a aktivně se zapojovat do společnosti. Na úrovni EU bude Komise realizovat následující záměry:

- přetvořit otevřenou metodu koordinace v oblasti sociálního vyloučení a sociální ochrany na platformu pro spolupráci, vzájemné hodnocení a výměnu osvědčených postupů, a na nástroj posilující závazek veřejných i soukromých aktérů omezit sociální vyloučení a přijmout konkrétní opatření, mimo jiné v podobě zacílené podpory ze strukturálních fondů, zejména z Evropského sociálního fondu;
- navrhnout a provádět programy na podporu sociální inovace zaměřené na nejohroženější skupiny, nabízející znevýhodněným komunitám především inovační vzdělávání, odborné vzdělávání a pracovní příležitosti, bojovat proti diskriminaci (např. zdravotně postižených) a vyvinout nový program pro integraci přistěhovalců, aby mohli plně využít svůj potenciál;
- provést posouzení přiměřenosti a udržitelnosti systémů sociálního zabezpečení a důchodových systémů a vymezit způsoby, jak zajistit lepší přístup k systémům zdravotní péče.

Na vnitrostátní úrovni budou členské státy realizovat následující opatření:

- podporovat kolektivní i individuální zodpovědnost v boji proti chudobě a sociálnímu vyloučení;
- stanovit a provádět opatření zaměřená na specifické podmínky zvláště ohrožených skupin (jako neúplné rodiny, starší ženy, menšiny, Romové, zdravotně postižení a lidé bez domova);
- plně využít své systémy sociálního a důchodového zabezpečení, aby byla zajištěna odpovídající podpora příjmů a přístup ke zdravotní péči.

Výše uvedené iniciativy se promítají do programů a podporovaných aktivit v příštím plánovacím období EU, mohou tedy výrazně ovlivnit podobu systému práce s dospívajícími dětmi a mladými dospělými v České republice.

2. SYSTÉM SLUŽEB NÁSLEDNÉ PÉČE O DOSPÍVAJÍCÍ DĚTI A MLADÉ DOSPĚLÉ V SOUČASNÉ PRÁVNÍ ÚPRAVĚ

2.1. Právní úprava následné péče v České republice v oblasti sociálně-právní ochrany dětí

Současná právní úprava obsahuje určité mechanismy zajišťující sociální ochranu mladých dospělých v době po dosažení zletilosti. Jde však jen o úzce vymezené skupiny mladých dospělých. Podle zákona o sociálně-právní ochraně dětí²⁰ se působnost orgánu sociálně-právní ochrany vztahuje pouze na osoby mladší 18 let. Věková hranice 18 let se tak stává jakousi systémovou bariérou v nastavení efektivního systému péče, podpory a pomoci pro tranzitní období v životě mladých lidí, kdy vstupují do samostatného života. V moderních evropských úpravách je osobní působnost předpisů z oblasti ochrany práv dětí často prolongována i na osoby starší než 18 let, zpravidla na kategorii tzv. mladých dospělých (viz část 3. této studie). Novelou zákona o sociálně-právní ochraně dětí z roku 2012²¹ byla tato zásada omezení působnosti orgánu sociálně-právní ochrany pouze na děti částečně prolomena u **sociální kurately pro děti a mládež** v případě „dětí vyžadující zvýšenou pozornost.“

Podle § 32 odst. 4 písm. f) zákon o sociálně-právní ochraně dětí je dětem vyžadujícím zvýšenou pozornost, tj. dětem:

- a) jimž byla nařízena ústavní výchova z důvodu závažných výchovných problémů;
- b) s uloženou ochrannou výchovou;
- c) vzatým do vazby nebo ve výkonu trestního opatření odnětí svobody;

²⁰ Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

²¹ Zákon č. 401/2012 Sb., kterým se mění zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

poskytována návazná péče i po dosažení zletilosti, zejména v případě, kdy dochází k prodloužení ústavní výchovy nebo ochranné výchovy až do 19 let věku. Při zajištění návazné péče je kurátor pro děti a mládež povinen spolupracovat zejména s obcemi v samostatné i přenesené působnosti, s příslušnou krajskou pobočkou Úřadu práce ČR, poskytovateli sociálních služeb a zařízeními pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy. Slovo „zejména“ znamená, že v případě potřeby je možno návaznou péči zajišťovat i mladému dospělému, který již zařízení opustil.

Kromě již zmíněné následné péče jsou činnosti sociální kurately pro děti a mládež definovány právní úpravou následovně:

- a) analyzování situace v oblasti sociálně patologických jevů u dětí a mládeže a navrhování preventivních opatření;
- b) účast na přestupkovém řízení vedeném proti mladistvému v souladu se zákonem o přestupcích, trestním řízení vedeném proti mladistvému a řízení o činech jinak trestných u dětí mladších 15 let podle zvláštního právního předpisu;
- c) návštěvy dětí s nařízenou ústavní výchovou z důvodu závažných výchovných problémů, dětí s uloženou ochrannou výchovou, dětí vzatých do vazby a ve výkonu trestního opatření odnětí svobody a rovněž rodičů těchto dětí;
- d) spolupráce s příslušným střediskem Probační a mediační služby, a to zejména při zjišťování poměrů mladistvého pro účely trestního řízení a u dětí mladších 15 let pro účely řízení o činech jinak trestných, a při výkonu opatření uložených dítěti či mladistvému podle zvláštního právního předpisu;
- e) pomoc dětem uvedeným v písmenu c) po propuštění z ochranné nebo ústavní výchovy a po propuštění z výkonu trestního opatření odnětí svobody s cílem působit k obnovení jejich narušených sociálních vztahů, jejich začlenění do rodinného a sociálního prostředí a k zamezení opakování protiprávní činnosti.

Sociální kuratela má tak své nezastupitelné místo v oblasti soudnictví ve věcech mládeže (viz kapitoly 2. 6. a 5. 1. této studie).

Na skutečnost, že sociální práce s mladým dospělým bude ze strany orgánu sociálně-právní ochrany pokračovat pouze ve velmi omezeném okruhu osob, reagují povinnosti, které vedou tento orgán k tomu, aby vyvinul úsilí směřující k co nejlepší přípravě („ohroženého“) dospívající dítěte na samostatný život. Podle kritéria 14b **standardů kvality sociálně-právní ochrany**²² jsou obecní úřady obcí s rozšířenou působností povinny se intenzivně věnovat „*oblasti přípravy na samostatný život u dětí starších 16 let, které se nacházejí v ústavní výchově, v náhradní rodinné péči nebo v péči kurátorů*“. Manuál implementace těchto standardů vydaný Ministerstvem práce a sociálních věcí²³ pak upřesňuje, že jde především o přípravu v následujících tématech:

- a) volba povolání (jaké povolání by v budoucnu dítě chtělo vykonávat, zda je to reálné, co je potřeba pro to učinit);
- b) další profesní vzdělávání (zda a případně jakou školu má dítě dále studovat, aby se připravilo na povolání, které chce v budoucnu vykonávat);
- c) zaměstnání (praxe, způsob ucházení se o volné pracovní místo, životopis, motivační dopis, druhy pracovních smluv, možnosti výpovědi, rizika, na která si má dítě dávat pozor, odměna);
- d) příspěvky a sociální dávky (kdy a za jakých okolností jsou vypláceny a v jaké výši);
- e) samostatné bydlení (nájemní a podnájemní smlouvy, smlouvy na odběr vody, elektřiny, plynu atd.);
- f) vedení domácnosti (úklid, nákupy, vaření);
- g) hospodaření s vlastními financemi (vedení rozpočtu domácnosti, dluhy, půjčky, splátky);
- h) vztahy (přátelské, partnerské, zaměstnanecké, principy „zdravých“ vztahů);

²² Příloha č. 1 Vyhlášky Ministerstva práce a sociálních věcí č. 473/2012 Sb., o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí.

²³ Manuál implementace standardů kvality sociálně-právní ochrany pro orgány sociálně-právní ochrany (2014), s. 85 – 86.

- i) sexualita (téma ochrany zdraví, prevence před nechtěným otěhotněním);
- j) rodičovství (plánování rodičovství, co znamená být rodičem).

Podle manuálu by každý tým sociálních pracovníků obecního úřadu obce s rozšířenou působností měl mít definována témata přípravy na samostatný život. Systematická příprava dítěte na samostatný život musí být zahájena nejpozději v 16 letech věku dítěte (je tedy vhodné začít tyto aktivity již dříve). Témata přípravy na samostatný život by samozřejmě měla být specifikována také v individuálním plánu ochrany dítěte, a to vždy s ohledem na individuální potřeby každého dítěte jednotlivě (otázce individuálního plánování práce s dospívajícím dítětem a mladým dospělým se věnuje podrobně část 5. této studie). Celý proces by měl koordinovat určený pracovník orgánu sociálně-právní ochrany (koordinátor případu).²⁴

Na přípravě dospívajícího dítěte se mohou kromě orgánů sociálně-právní ochrany podílet i další subjekty, například **osoby pověřené k výkonu sociálně-právní ochrany** (dále jen „pověřené osoby“). Součástí poradenství poskytovaného pověřenými osobami pěstounským rodinám je podle § 4 písm. j) vyhlášky o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí, který určuje minimální rozsah poradenství, který je poskytován osobám pečujícím nebo osobám v evidenci²⁵, také téma přípravy svěřeného dítěte na „*odchod z náhradní rodinné péče a při zabezpečení bydlení pro svěřené dítě odcházející z náhradní rodinné péče, při poskytování pomoci dítěti při vyřizování úředních záležitostí, hledání zaměstnání, při hospodaření s finančními prostředky a řešení dalších otázek spojených se vstupem dítěte do samostatného života*“. Stejně jako v případě orgánů sociálně-právní ochrany a jimi zpracovávaného individuálního plánu ochrany dítěte, by se oblast přípravy na samostatný život měla u dospívajících dětí promítat do „plánu průběhu pobytu dítěte v pěstounské péči“ vedeného pověřenou osobou

²⁴ Roli „koordinátora případu“ definuje příloha č. 1 vyhlášky o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí, kritérium č. 8c.

²⁵ Podle § 4a zákona o sociálně-právní ochraně dětí jsou „osobami pečujícími“ pěstouni, osobně pečující poručníci a osoby, jimž bylo dítě soudem svěřeno do „předpěstounské“ nebo tzv. „předporučenské“ péče. Jako „osoby v evidenci“ jsou označováni pěstouni na přechodnou dobu. V této studii je používán souhrnný název „pěstouni a poručníci“.

podle kritéria 10c standardů kvality sociálně právní ochrany.²⁶ Další kritérium standardů kvality sociálně-právní ochrany (č. 12a) pak hovoří o existenci písemných pravidel a postupů práce pro situace významných změn v životě dětí a rodin, včetně ukončení pobytu dítěte v původní nebo náhradní rodině. Příprava dítěte vyrůstajícího v náhradní rodinné péči na samostatný život je přirozenou součástí péče o dítě, zajišťované náhradními rodiči, jejich specifické povinnosti v této oblasti však lze v případě potřeby upravit dohodou o výkonu pěstounské péče, která musí být podle § 47b zákona o sociálně-právní ochraně dětí v souladu s *„rozhodnutím soudu o svěřením dítěte do péče osoby pečující nebo osoby v evidenci a s individuálním plánem ochrany dítěte, pokud byl zpracován.“*

Jednou ze služeb působících v oblasti sociálně-právní ochrany jsou zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, která poskytují (zpravidla pobytovou formou) pomoc dětem a dospívajícím dětem (tedy nikoliv mladým dospělým), které se ocitly *„bez jakékoliv péče nebo jsou-li jeho život nebo příznivý vývoj vážně ohroženy anebo ocitlo-li se dítě bez péče přiměřené jeho věku, jde-li o dítě tělesně nebo duševně týrané nebo zneužívané anebo o dítě, které se ocitlo v prostředí nebo situaci, kdy jsou závažným způsobem ohrožena jeho základní práva.“* Tato pomoc spočívá *„uspokojování základních životních potřeb, včetně ubytování, v zajištění zdravotních služeb a v psychologické a jiné obdobné nutné péči.“*²⁷ Také v jejich případě existuje prostřednictvím standardů kvality sociálně-právní ochrany²⁸ povinnost mít zpracována vnitřní pravidla pro situace významných změn v životě dětí a rodin, včetně ukončení pobytu dítěte v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc.

²⁶ Příloha č. 2 vyhlášky o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí, kritérium 10c: *„Pověřená osoba plánuje společně s dítětem, osobou pečující nebo osobou v evidenci, rodinou dítěte, příslušným orgánem sociálně-právní ochrany průběh pobytu dítěte v pěstounské péči. Základem tohoto procesu je vyhodnocování realizované orgánem sociálně-ochrany a individuální plán ochrany dítěte vypracováváný orgánem sociálně-právní ochrany.“*

²⁷ § 42 zákona o sociálně-právní ochraně dětí.

²⁸ Příloha č. 2 vyhlášky o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí, kritérium 12a.

2.2. Pobyt dětí v náhradní rodinné péči po dosažení zletilosti

Pěstounská péče a obdobné typy náhradní rodinné péče končí dosažením zletilosti (nebo přiznáním svéprávnosti podle občanského zákoníku, které bylo popsáno v kapitole 1. 2. této studie). Pokračování této péče (resp. soužití svěřence a pečující osoby) je v platné právní úpravě řešeno pouze z hlediska hmotného zabezpečení. Mladý dospělý, který byl v době dosažení zletilosti dítětem svěřeným do péče pěstouna nebo poručníka, má i nadále nárok na příspěvek na úhradu potřeb dítěte podle § 47f a § 47h zákona o sociálně-právní ochraně dětí v případě, že je „nezaopatřeným dítětem“ a trvale žije a společně uhrazuje náklady na své potřeby s osobou, která byla do dosažení zletilosti jeho pěstounem nebo poručníkem. Na existenci nároku na příspěvek na úhradu potřeb dítěte je vázán i nárok bývalého pěstouna (osobně pečujícího poručníka) na odměnu pěstouna, který je i nadále pro účely této dávky považován za „osobu pečující“. Zákon pamatuje i na situaci, kdy bývalému svěřenci nárok na příspěvek na úhradu potřeb nevzniká, protože jeho invalidní důchod je vyšší než tento příspěvek. I v tomto případě pobírá bývalý pěstoun (osobně pečující poručník) dle § 47i odst. 1 zákona o sociálně-právní ochraně dětí odměnu pěstouna. Oba typy dávek pěstounské péče jsou poskytovány nejdéle do dvacátého šestého věku bývalého svěřence.

Definici „**nezaopatřenosti**“ obsahuje § 11 zákona o státní sociální podpoře.²⁹ Jde o dítě do skončení povinné školní docházky, a dospívající dítě nebo mladého dospělého (nejdéle však do 26. roku věku), jestliže se:

- a) soustavně připravuje na budoucí povolání, nebo
- b) nemůže soustavně připravovat na budoucí povolání nebo vykonávat výdělečnou činnost pro nemoc nebo úraz, anebo
- c) z důvodu dlouhodobě nepříznivého zdravotního stavu je neschopen vykonávat soustavnou výdělečnou činnost. Posuzování zdravotního stavu pro účely tohoto zákona upravuje zákon upravující organizaci a provádění sociálního zabezpečení.

²⁹ Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře.

Za nezaopatřené dítě nelze však považovat dítě, které je poživitelem invalidního důchodu z důchodového pojištění pro invaliditu třetího stupně. Co je považováno za „soustavnou přípravu na budoucí povolání“ upravuje § 12 a násl. zákona o státní sociální podpoře. Jde o studium na středních a vysokých školách v České republice (nebo v cizině, pokud podle rozhodnutí Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy je postaveno na roveň studia na středních nebo vysokých školách v České republice) s výjimkou studia za trvání služebního poměru nebo dálkového, distančního, večerního nebo kombinovaného studia na středních školách, je-li dítě v době takového studia výdělečně činné nebo má-li v době takového studia nárok na podporu v nezaměstnanosti nebo podporu při rekvalifikaci. Kromě „klasického studia“ se za soustavnou přípravu na budoucí povolání považuje také teoretická a praktická příprava pro zaměstnání nebo jinou výdělečnou činnost pro osoby se zdravotním postižením prováděná podle zákona o zaměstnanosti a studium v České republice v jednoletých kurzech cizích jazyků s denní výukou v rozsahu stanoveném prováděcím právním předpisem a uskutečňovaných právníky a fyzickými osobami pro osoby, které úspěšně vykonaly první maturitní zkoušku nebo absolutorium v konzervatoři v kalendářním roce, ve kterém zahajují toto studium. Za nezaopatřené dítě se považuje rovněž osoba, která se připravuje k přijetí za člena řádu nebo obdobného společenství církve nebo náboženské společnosti registrované podle zákona o církvích a náboženských společnostech, která trvá nejméně 1 rok, nejvýše však po dobu 2 let.

2.3. Právní úprava následné péče ve školské legislativě

Ústavní výchova je v České republice nejčastěji vykována ve školských zařízeních, jimiž jsou dětské domovy, dětské domovy se školou, výchovné ústavy a diagnostické ústavy. Ve školské síti je vykonávána rovněž ochranná výchova. **Ústavní výchova** je podle § 971 občanského zákoníku nařizována „*jsou-li výchova dítěte nebo jeho tělesný, rozumový či duševní stav, anebo jeho řádný vývoj vážně ohroženy nebo narušeny do té míry, že je to v rozporu se zájmem dítěte, anebo jsou-li tu vážné důvody, pro které rodiče dítěte nemohou jeho výchovu zabezpečit, může soud jako nezbytné opatření také nařídit ústavní výchovu. Učiní tak zejména tehdy,*

kdy dříve učiněná opatření nevedla k nápravě.“ Soud přitom musí vždy zvažovat, zda není na místě dát přednost svěřením dítěte do péče fyzické osoby. Specifikem ústavní výchovy je skutečnost, že podle § 974 občanského zákoníku může být soudem z důležitých důvodů prodloužena až o jeden rok po dosažení zletilosti.

Podobně lze postupovat také v případě ochranné výchovy, která je ukládána jako specifické ochranné opatření podle zákona o soudnictví ve věcech mládeže.³⁰

Ochranná výchova je soudem nařizována pokud:

- a) o výchovu mladistvého není náležitě postaráno a nedostatek řádné výchovy nelze odstranit v jeho vlastní rodině nebo v rodině, v níž žije;
- b) dosavadní výchova mladistvého byla zanedbána, nebo
- c) prostředí, v němž mladistvý žije, neposkytuje záruku jeho náležité výchovy, a nepostačuje uložení výchovných opatření.

Ochranná výchova trvá, dokud to vyžaduje její účel, nejdéle však do dovršení osmnáctého roku věku mladistvého; vyžaduje-li to zájem mladistvého, může soud pro mládež ochrannou výchovu prodloužit do dovršení jeho devatenáctého roku. Není-li možné ochrannou výchovu ihned vykonat, nařídí soud pro mládež do doby jejího zahájení dohled probačního úředníka. Jestliže převýchova mladistvého pokročila do té míry, že lze očekávat, že i bez omezení, kterým je podroben během výkonu ochranné výchovy, se bude řádně chovat a pracovat (avšak dosud nepominuly všechny okolnosti, pro něž byla ochranná výchova uložena), může soud ochrannou výchovu přeměnit v ústavní výchovu, nebo může rozhodnout o podmíněném umístění mladistvého mimo takové výchovné zařízení. Přitom může mladistvému uložit dohled probačního úředníka nebo jiné výchovné opatření.

Na bezproblémovém vstupu do dospělosti dospívajícího dítěte, které je umístěno do zařízení pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy, by se měla podílet

³⁰ § 22 Zákona č. 218/2003 Sb., odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže)

i sama pobytová zařízení. Podle § 33 zákona o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních³¹ se dítěti opouštějícímu po dosažení zletilosti zařízení poskytuje ze strany zařízení poradenská pomoc se zajištěním bydlení a práce a případně též při řešení tíživých životních situací. Tato pomoc by měla být poskytována ve spolupráci s orgánem sociálně-právní ochrany. Ředitel zařízení je podle § 24 odst. 1 zákona o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních mj. povinen:

- informovat v zájmu zaručení návaznosti péče příslušný obecní úřad obce s rozšířenou působností o nadcházejícím propuštění dítěte ze zařízení, a to v termínu nejméně 6 měsíců před propuštěním dítěte;
- umožnit dítěti, které má být propuštěno ze zařízení z důvodu zletilosti, jednání se sociálním kurátorem.

Podle § 2 odst. 6 vyhlášky, kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních,³² může být v zařízení „v zájmu přípravy na budoucí samostatný život dítěte“ zřízena jedna nebo více samostatných bytových jednotek pro ubytování jednotlivých dětí nebo nejvýše tříčlenné skupiny dětí, které se připravují na odchod ze zařízení. Do těchto bytových jednotek mohou být umístěny děti starší 16 let podle kritérií a za podmínek stanovených vnitřním řádem zařízení. Podle téže vyhlášky může být pro děti po ukončení povinné školní docházky, které se dále nepřipravují na budoucí povolání, z výchovných a vzdělávacích důvodů zřízena v diagnostickém ústavu, dětském domově se školou a výchovném ústavu samostatná výchovná skupina nebo rodinná skupina se zaměřením na přípravu pro výkon povolání nebo pracovní činnosti dětí ("pracovně výchovná skupina"). Dítě starší 15 let zařazené do pracovně výchovné skupiny může vedle přípravy na výkon povolání a na pracovní činnosti vykonávat též

³¹ Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy a preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů

³² Vyhláška Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy č. 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních.

pracovní činnosti v pracovněprávním vztahu, odpovídající jeho věku, zdravotnímu stavu a schopnostem.

Podle § 2 odst. 6 zákona o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních může zařízení poskytovat plné přímé zaopatření zletilé nezaopatřené osobě, které skončila ústavní nebo ochranná výchova, v případě, že se tato osoba připravuje na budoucí povolání. Nezaopatřenost je stejně jako v případě náhradní rodinné péče posuzována podle zákona o státní sociální podpoře. Přímým zaopatřením poskytovaným příslušným ústavním zařízením je míněno:

- a) stravování, ubytování a ošacení;
- b) učební potřeby a pomůcky;
- c) úhrada nezbytně nutných nákladů na vzdělávání;
- d) úhrada nákladů na zdravotní služby, léčiva a zdravotnické prostředky, které nejsou hrazeny ze zdravotního pojištění;
- e) kapesné, osobní dary a věcná pomoc při odchodu zletilých ze zařízení;
- f) úhrada nákladů na dopravu do sídla školy.

Dětem a mladým dospělým mohou být dále hrazeny potřeby pro využití volného času a rekreaci, náklady na kulturní, uměleckou, sportovní a oddechovou činnost apod.

Maximální věková hranice pro tzv. „dobrovolné pobyty“ je stanovena na 26 let. O poskytnutí této služby se uzavírá písemná smlouva, která může být uzavřena nejdéle do 1 roku po ukončení ústavní nebo ochranné výchovy. Ředitel zařízení je podle § 24 odst. 2 písm. d) zákona o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních povinen informovat nezaopatřenou zletilou osobu o možnosti podat žádost o uzavření takové smlouvy. Žádost je posuzována ve správním řízení, rozhodnutí se však vydává pouze v případě jejího zamítnutí. Uzavřením smlouvy nesmí být překročen maximální povolený počet dětí uvedený ve školském rejstříku. Jako správní orgán vystupuje v tomto řízení ředitel školského zařízení, odvolacím orgánem v případě vydání zamítavého rozhodnutí je podle § 36 zákona o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských

zařízeních v případě dětského domova, dětského domova se školou a výchovného ústavu krajský úřad, pokud je rozhodnutí vydáváno diagnostickým ústavem, pak Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Odvolání proti tomuto rozhodnutí však nemá odkladný účinek.

Mladým dospělým může poskytovat služby rovněž **středisko výchovné péče**. Podle § 16 odst. 1 písm. a) zákona o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy mohou tato střediska pracovat se zletilým klientem až do věku 26 let (do ukončení přípravy na budoucí povolání), pokud u něj existují rizika poruch chování, rozvinuté projevy poruch chování nebo negativní jevy v sociálním vývoji. Zákon konstatuje oprávnění střediska poskytovat služby zletilým klientům, jejich vzájemný vztah, který je podložen smlouvou o úhradě ubytování a stravy, lze označit za obdobu smlouvy o poskytování sociálních služeb.

System školských zařízení pracuje s tzv. **programem rozvoje osobnosti**, který by měl mít podobu „*komplexní diagnostické zprávy s návrhem specifických výchovných a vzdělávacích potřeb stanovených v zájmu rozvoje osobnosti*“³³. Mezi povinnosti ředitele zařízení pak patří zajišťovat realizaci programu rozvoje osobnosti dítěte a vést o něm záznamy³⁴.

Stejně jako v případě pověřených osob jsou bližší podrobnosti přípravy dospívajícího dítěte na samostatný život a podmínky práce s mladými dospělými upraveny **standardsy kvality**. Na rozdíl od oblasti sociálně-právní ochrany však nejsou tyto standardy vydány obecně závazným právním předpisem³⁵, ale pouze

³³ § 5 odst. 3 zákona o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních.

³⁴ § 24 odst. 1 písm. b) zákona o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních.

³⁵ Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy bylo novelou zákona o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních z roku 2012 (doplnění § 41 odst. 1) zmocněno vydat prováděcí vyhláškou standardy kvality pro výkon ústavní výchovy. Toto zmocnění však doposud nebylo využito.

metodickým pokynem.³⁶ Z důvodu přehlednosti je však jejich popis zařazen do této části studie. Vzhledem k relativně krátké době jejich existence bohužel nelze zhodnotit jejich faktický dopad do praxe zařízení, nicméně reprezentují určitá východiska a představu rezortu školství o práci s dospívajícími dětmi a mladými dospělými.

Přípravy na samostatný život a návazné pomoci mladým lidem se týká zejména kritérium č. 2 „Průběh péče a návazné služby“, jehož shrnující záměr je definován takto: *Přijetí, pobyt i odchod dítěte ze zařízení je realizován s respektem k potřebám dítěte a jeho zájmům. Dítěti je poskytována individuální podpora pro jeho komplexní rozvoj, uskutečňování vzdělávacích a výchovných cílů a pro přípravu na samostatný život. Děti jsou podporovány v udržení kontaktů s jejich blízkými osobami a podílejí se na rozhodování o důležitých aspektech svého života. Děti a osoby odpovědné za výchovu jsou seznámeny se svými právy a povinnostmi a vědí, co se od nich očekává.*“

Základní ustanovení je rozpracováno do podrobností, z nichž lze jmenovat některá relevantní kritéria zařazená do části 2A „Umístování a přijímání dítěte“ (kritéria 2.1 až 2.10), 2B „Výkon péče“ (kritéria 2.11 až 2.35) a 2C „Ukončování péče“ (kritéria 2.36 až 2.39):

2.10. Smlouva o prodlouženém pobytu v dětském domově musí obsahovat konkrétní vymezení práv a povinností smluvních stran, výpovědní důvody a lhůty. Výpovědní lhůty mají zohlednit důvod výpovědi i postavení zletilé nezaopatřené osoby tak, aby bylo minimalizováno riziko jejího sociálního vyloučení. Při uzavírání smlouvy je postupováno tak, aby se na jejich vzniku dotčené strany aktivně podílely a aby mohly rozumět účelu a obsahu dohod.

2.28. Dítě je průběžně připravováno na samostatný život. Zařízení zabezpečuje, aby bylo dítě vedeno k tomu, aby přejímalo odpovědnost za své denní povinnosti, je podporováno v osvojování si potřebných životních dovedností, např. v zacházení

³⁶ Metodický pokyn, kterým se stanoví standardy kvality péče o děti, č. j. MŠMT-5805-2015 ze dne 27. března 2015. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/35026>.

s penězi, v organizaci svého volného času, v navazování a udržování vztahů, v zapojování se do sociální sítě, ve zvládnutí právních záležitostí, ve správě bankovního účtu, pojištění, spoření.

2.35. V rámci prodlouženého pobytu zletilé nezaopatřené osoby v zařízení jsou pro ni upravena pravidla a účast na chodu zařízení tak, aby podporovala rozvoj jejích životních dovedností a samostatného života.

2.36. Zařízení má písemně zpracované postupy ukončování péče a přípravy na samostatný život. Dítě je na odchod ze zařízení připravováno.

2.37. Zařízení vyhodnocuje potřeby dítěte pro samostatný život a nastavuje postupy k podpoře úspěšného přechodu dítěte do samostatného života. Před odchodem z péče do samostatného života je dítě provázeno v plánování a přípravě zejména těchto oblastí: vzdělávání, zaměstnání, ubytování, správa financí a možnosti finanční podpory (např. sociální dávky), jednání s úřady, péče o zdraví, přístup ke zdravotním službám a službám dalších potřebných specialistů, udržení sociálních kontaktů, vytváření nové sítě podpory a poradenství atd. Mladý dospělý obdrží seznam kontaktních míst a osob, na které se může obrátit v případě náhlých nebo krizových událostí. Na přípravách se podílí také osoba odpovědná za výchovu a další odpovědné orgány.

2.38. Pro odcházející dítě zařízení připraví rozloučení a poskytuje mu podporu.

2.39. Zařízení uplatňuje následnou podporu a poradenství pro mladého dospělého, který opustí péči, a tyto způsoby respektují individuální potřeby mladého dospělého a kladou důraz na zachování a udržení vztahů dítěte, které si v zařízení vytvořilo. S těmito možnostmi zařízení mladého dospělého před odchodem včas a srozumitelně seznamuje.

Problematiky přípravy na dospělost a návazné péče se však dotýkají i kritéria standardů kvality zařazená do části 5 „Prostředí výkonu péče“, jejíž shrnující

záměr zní: „*Děti mají vytvořeno bezpečné prostředí, které umožňuje poskytování požadovaných služeb ve vztahu k jejich oprávněným zájmům a specifickým potřebám.*“. Z kritérií zařazených do této části lze citovat například kritérium č. 5.3, podle něhož se prostorové uspořádání a vybavení zařízení „*podobá fungování běžné domácnosti v míře přiměřené typu zařízení a potřebám dětí a poskytuje dětem příležitosti k osvojení si dovedností spojených s chodem domácnosti*“.

Výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy probíhá pod **dohledem orgánu sociálně-právní ochrany**. Podle § 29 zákona o sociálně-právní ochraně dětí „*Obecní úřad obce s rozšířenou působností sleduje dodržování práv dítěte ve školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy, v domovech pro osoby se zdravotním postižením a v dětských domovech pro děti do 3 let věku*“, sleduje přitom „*zejména rozvoj duševních a tělesných schopností dětí, zda trvají důvody pro pobyt dítěte v ústavním zařízení, zjišťuje, jak se vyvíjejí vztahy mezi dětmi a jejich rodiči.*“ Příslušný zaměstnanec obce s rozšířenou působností zařazený do obecního úřadu je povinen nejméně jednou za 3 měsíce navštívit dítě, kterému byla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova, a ve stejném minimálním intervalu navštěvovat rovněž jeho rodiče. Je oprávněn hovořit s dítětem bez přítomnosti dalších osob, zejména zaměstnanců ústavního zařízení, a má právo nahlížet do dokumentace, kterou ústavní zařízení o dítěti vede.

Po dosažení zletilosti v podstatě končí ale i působnost sociálně-právní ochrany v dohledové části výkonu sociálně-právní ochrany dětí nad výkonem ústavní a ochranné výchovy, který ve svém zákonném vymezení obsahuje možnosti pro sociální práci v oblasti přípravy mladého člověka na osamostatnění se a výstup z ústavní péče. Dodržování práv mladého dospělého, zejména s prodlouženou ústavní výchovou, jsou od té chvíle pouze předmětem dozoru státního zastupitelství³⁷, České školní inspekce a zřizovatele, popřípadě Veřejného ochránce

³⁷ § 39 zákona o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních.

práv, v případě dítěte se závažnými výchovnými problémy nebo nařízenou ochrannou výchovou rovněž sociální kurately pro děti a mládež v rámci zajištění návazné péče.³⁸

Přestože hlavní pozornost je v této studii věnována dětem opouštějícím náhradní typy péče, je nutno zmínit rovněž dospívající děti a mladé dospělé, pro něž je vstup do samostatné dospělosti komplikovaný z jiného důvodu, než je umístění do ústavní výchovy. V úvodní části této studie byly popsány mezinárodní závazky České republiky, které zaručují dětem přístup do základní vzdělávací soustavy, bez ohledu na zdravotní nebo sociální znevýhodnění. Subjektem, který je integrální součástí multidisciplinárního přístupu při práci s mladými lidmi, je **škola**. V případě uvedených dětí pak je klíčovou postavou (vedle pedagoga) rovněž **asistent pedagoga**. Do cílové skupiny asistentů pedagoga spadají mimo jiné i děti, které se připravují na „výstup z péče“.

Činnost asistentů pedagoga upravuje školský zákon³⁹ a prováděcí vyhláška o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami.⁴⁰ Asistent pedagoga pracuje ve třídách, ve kterých jsou vzděláváni žáci se speciálními vzdělávacími potřebami. To ovšem neznamená, že by měl asistent pedagoga pracovat pouze s žáky se speciálními vzdělávacími potřebami (jeho působnost ve vztahu k celému kolektivu žáků ve třídě není nijak legislativně omezena). Za žáky se speciálními vzdělávacími potřebami jsou podle výše uvedené legislativy považováni:

- a) žáci se zdravotním postižením (s tělesným, mentálním, zrakovým nebo sluchovým postižením, a vadami řeči, s poruchami chování, s poruchami autistického spektra, se specifickými vývojovými poruchami školních

³⁸ Macela & Hovorka & Křístek & Trubačová & Zárasová (2015), s. 369.

³⁹ Zákon č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon).

⁴⁰ Vyhláška Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy č. 73/2005 Sb., o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných

- dovedností); s těmito žáky asistent pedagoga pracuje v rámci tzv. „podpůrných opatření“;
- b) žáci se zdravotním znevýhodněním (se zdravotním oslabením a dlouhodobě nemocných) kterým se asistent pedagoga věnuje v rámci tzv. „vyrovnávacích opatření“;
- c) žáci se sociálním znevýhodněním – do této kategorie patří žáci z prostředí, ve kterém se jim nedostává dostatečné podpory k řádnému průběhu vzdělávání, žáci znevýhodnění nedostatečnou znalostí vyučovacího jazyka, žáci z rodinného prostředí s „nízkým sociálně kulturním postavením“, žáci s nařízenou ústavní nebo uloženou ochrannou výchovou; s těmito žáky asistent pedagoga pracuje v rámci tzv. „vyrovnávacích opatření“.

Vyrovnávacími opatřeními při vzdělávání žáků se zdravotním nebo sociálním znevýhodněním rozumí zmíněná vyhláška *„využívání pedagogických, popřípadě speciálně pedagogických metod a postupů, které odpovídají vzdělávacím potřebám žáků, poskytování individuální podpory v rámci výuky a přípravy na výuku, využívání poradenských služeb školy a školských poradenských zařízení, individuálního vzdělávacího plánu a služeb asistenta pedagoga.“* Škola tato opatření poskytuje na základě pedagogického posouzení vzdělávacích potřeb žáka, průběhu a výsledků jeho vzdělávání, popřípadě ve spolupráci se školským poradenským zařízením. Za podpůrná opatření při vzdělávání žáků se zdravotním postižením jsou považována: *„využití speciálních metod, postupů, forem a prostředků vzdělávání, kompenzačních, rehabilitačních a učebních pomůcek, speciálních učebnic a didaktických materiálů, zařazení předmětů speciálně pedagogické péče, poskytování pedagogicko-psychologických služeb, zajištění služeb asistenta pedagoga, snížení počtu žáků ve třídě nebo studijní skupině nebo jiná úprava organizace vzdělávání zohledňující speciální vzdělávací potřeby žáka.“*⁴¹

⁴¹ § 1 vyhlášky o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami.

Dalšími pracovníky, kteří přicházejí do styku s mladým člověkem, který může být v životní situaci, kdy se chystá na opuštění systému náhradní péče nebo ho již opustil, mohou být ve školním prostředí:

- výchovný poradce;
- školní metodik prevence;
- psycholog;
- speciální pedagog.

Tento tým odborníků působí na škole jako tým poradenských služeb. Jejich činnost je upravena vyhláškou o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních.⁴² Z hlediska tématu řešeného touto studií zastává klíčovou pozici **školní metodik prevence**. Právní úprava vymezuje jeho „standardní činnosti“ následujícím způsobem:

- a) Koordinace tvorby a kontrola realizace preventivního programu školy.
- b) Koordinace a participace na realizaci aktivit školy zaměřených na prevenci záškoláctví, závislostí, násilí, vandalismu, sexuálního zneužívání, zneužívání sektami, prekriminálního a kriminálního chování, rizikových projevů sebepoškozování a dalších sociálně patologických jevů.
- c) Metodické vedení činnosti pedagogických pracovníků školy v oblasti prevence sociálně patologických jevů (vyhledávání problémových projevů chování, preventivní práce s třídními kolektivy apod.).
- d) Koordinace vzdělávání pedagogických pracovníků školy v oblasti prevence sociálně patologických jevů.
- e) Koordinace přípravy a realizace aktivit zaměřených na zapojování multikulturních prvků do vzdělávacího procesu a na integraci žáků cizinců; prioritou v rámci tohoto procesu je prevence rasizmu, xenofobie a dalších jevů, které souvisí s otázkou přijímání kulturní a etnické odlišnosti.

⁴² Vyhláška Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních.

- f) Koordinace spolupráce školy s orgány státní správy a samosprávy, které mají v kompetenci problematiku prevence sociálně patologických jevů, s metodikem preventivních aktivit v poradně a s odbornými pracovišti (poradenskými, terapeutickými, preventivními, krizovými, a dalšími zařízeními a institucemi), které působí v oblasti prevence sociálně patologických jevů.
- g) Vedení a průběžné aktualizování databáze spolupracovníků školy pro oblast prevence sociálně patologických jevů (orgány státní správy a samosprávy, střediska výchovné péče, poradny, zdravotnická zařízení, Policie ČR, orgány sociální péče, nestátní organizace působící v oblasti prevence, centra krizové intervence a další zařízení, instituce i jednotliví odborníci).
- h) Kontaktování odpovídajícího odborného pracoviště a participace na intervenci a následné péči v případě akutního výskytu sociálně patologických jevů.
- i) Shromáždění odborných zpráv a informací o žácích v poradenské péči specializovaných poradenských zařízení v rámci prevence sociálně patologických jevů v souladu s předpisy o ochraně osobních údajů.
- j) Vedení písemných záznamů umožňujících doložit rozsah a obsah činnosti školního metodika prevence, navržená a realizovaná opatření.

V rámci informačních činností školní metodik prevence zajišťuje a předává odborné informace o problematice sociálně patologických jevů, o nabídkách programů a projektů, o metodách a formách specifické primární prevence pedagogickým pracovníkům školy. Povinností metodika je vyhledávat žáky s rizikem či projevy sociálně patologického chování, poskytovat poradenské služby těmto žákům a jejich zákonným zástupcům, případně zajišťovat péči odpovídajícího odborného pracoviště (ve spolupráci s třídními učiteli). Jsou rovněž odpovědní za přípravu podmínek pro integraci žáků se specifickými poruchami chování ve škole a koordinaci poskytování poradenských a preventivních služeb těmto žákům školou a specializovanými školskými zařízeními.

Podle školského metodického portálu je klíčové rozdělení rolí mezi jednotlivé odborné pracovníky: „*uvnitř školního poradenského pracoviště je nutné jasné rozdělení náplně činnosti všech poradenských odborníků. Výchovný poradce se věnuje zejména problematice kariérového poradenství a procesu integrace žáků se speciálními vzdělávacími potřebami (včetně integrace nadaných) na školách. Školní metodik prevence pracuje především v oblasti prevence sociálně nežádoucích jevů. Školní psycholog či školní speciální pedagog, pokud jím škola disponuje, vytváří systém včasné identifikace žáků s výukovými obtížemi a vytváří strategii používání ve školách pro prevenci výukových obtíží ve vztahu k reedukaci. Dále se věnuje metodické podpoře učitelů, zajišťuje krizovou intervenci.*“⁴³

2.4. Hmotná podpora dítěte opouštějícího ústavní výchovu nebo náhradní rodinnou péči z důvodu zletilosti

§ 33 zákona o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních stanovuje, že dítěti (resp. mladému dospělému), jemuž byl ukončen pobyt z důvodu dosažení zletilosti, nebo které dosáhlo 19 let při prodloužení ústavní výchovy, se podle jeho skutečné potřeby v době propouštění a podle hledisek stanovených vnitřním řádem zařízení poskytne věcná pomoc nebo jednorázový finanční příspěvek. Výše příspěvku činí dle platného znění příslušného nařízení vlády⁴⁴ maximálně 25 000 Kč.

V oblasti náhradní rodinné péče byla novelou zákona o sociálně-právní ochraně dětí z roku 2012 zavedena nová dávka pěstounské péče „příspěvek při ukončení pěstounské péče“ (§ 47h tohoto zákona) poskytovaná ve formě jednorázového peněžitého příspěvku ve výši 25 000 Kč. Nárok na tuto dávku má osoba, která byla ke dni dosažení zletilosti v pěstounské péči. Dávka je poskytována ke dni zániku nároku na příspěvek na úhradu potřeb dítěte, který je bývalému svěřenci vyplácen

⁴³ Dostupné z:

<http://wiki.rvp.cz/Special:Tags?tag=poradensk%C3%A9+slu%C5%BEby+na+%C5%A1kole>

⁴⁴ § 4 Nařízení vlády č. 460/2013 Sb., o stanovení částky příspěvku na úhradu péče, částky kapesného, hodnoty osobních darů a hodnoty věcné pomoci nebo peněžitého příspěvku dítěti ve školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy.

po dosažení zletilosti v případě, že setrvává i nadále v domácnosti svého (bývalého) pěstouna nebo poručníka (viz kapitolu 2. 2. této studie)

V obou případech, jak při ukončení ústavní výchovy nebo náhradní rodinné péče jde o pomoc jednorázovou, která není nijak účelově vázána. V některých zahraničních systémech (viz část 3. této studie) je tato pomoc rozdělena do dvou částí. První forma peněžité podpory je stejně jako v České republice poskytována formou jednorázové částky. V některých případech je však účelově vázána na zajištění bydlení, vybavení domácnosti atd. Druhá forma podpory je poskytována ve formě opakované peněžité pomoci po stanovenou dobu po ukončení zletilosti (např. 6 měsíců nebo 1 rok). V zásadě jde o časově omezené prodloužení „příspěvku na úhradu potřeb dítěte“ i pro ty osoby, které se nepřipravují na budoucí povolání a opustily ústavní zařízení, resp. nežijí s (bývalým) pěstounem nebo poručníkem ve společné domácnosti. Existují rovněž příklady opakovaných (motivačních) dávek vázaných na aktivní hledání zaměstnání nebo využívání služeb organizace, která mladého dospělého při jeho osamostatňování provází.

Pokud se i přes poskytnutí této jednorázové podpory (vzhledem k sociální situaci) stane mladý dospělý osobou v hmotné nouzi, je mu možné podle § 37 písm. e) zákona o pomoci v hmotné nouzi⁴⁵ poskytnout jednorázovou dávku mimořádné okamžité pomoci (na „okamžité nezbytné potřeby“) až do 1 000 Kč v každém jednotlivém případě. Za osobu v hmotné nouzi může orgán pomoci v hmotné nouzi považovat „osobu, která v daném čase, s ohledem na neuspokojivé sociální zázemí a nedostatek finančních prostředků nemůže úspěšně řešit svoji situaci a je ohrožena sociálním vyloučením“, jestliže zejména

- a) je propuštěna z výkonu zabezpečovací detence, z výkonu vazby nebo z výkonu trestu odnětí svobody, nebo

⁴⁵ Zákon č.111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi.

- b) je po ukončení léčby chorobných závislostí propuštěna ze zdravotnického zařízení poskytovatele zdravotních služeb, psychiatrické léčebny nebo léčebného zařízení pro chorobné závislosti, nebo
- c) je propuštěna ze školského zařízení pro výkon ústavní či ochranné výchovy nebo z pěstounské péče po dosažení zletilosti, respektive v 19 letech, nebo
- d) nemá uspokojivě naplněny životně důležité potřeby vzhledem k tomu, že je osobou bez přístřeší, nebo
- e) je osobou, jejíž práva a zájmy jsou ohroženy trestnou činností jiné osoby.⁴⁶

Součet takto poskytnutých dávek však nesmí přesáhnout v rámci kalendářního roku čtyřnásobek životního minima jednotlivce⁴⁷. V době zpracování této studie tak může maximální výše této formy pomoci dosáhnout 13 640 Kč ročně. Při stanovení výše podpory však má příslušný Úřad práce ČR přihlídnout k „úložnému a k prostředkům, které obdrží osoba při propuštění ze školského zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy“. I v tomto případě jde o jednorázový nástroj pomoci, který je navíc vázán na krizovou situaci mladého dospělého.

2.5. Sociální práce s mladými dospělými a služby pro tuto cílovou skupinu podle sociální legislativy

Na systém sociálně-právní ochrany dětí a související systémy (služeb pro děti, pověřených osob, zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy atd.) by měl navazovat systém sociální práce s dospělými osobami. Průniky a mezery mezi systémem sociální práce s dětmi a dospělými byly popsány v jiné studii zpracovatele.⁴⁸ Tato studie se proto zaměřuje jen na aspekty, které se dotýkají skupiny mladých dospělých.

Z předchozího přehledu je zřejmé, že platná legislativa zakotvuje ve vztahu k pomoci dětem opouštějícím ústavní výchovu nebo náhradní rodinnou péči

⁴⁶ § 2 odst. 6 zákona o pomoci v hmotné nouzi.

⁴⁷ Podle § 1 Nařízení vlády č. 409/2011 Sb., o zvýšení částek životního minima a existenčního minima, činí výše životního minima jednotlivce 3 410 Kč měsíčně.

⁴⁸ Návrh systému spolupráce v oblasti sociální práce s dospělými a v oblasti ochrany dětí.

povinnosti celé řady subjektů. Tyto povinnosti jsou však (kromě finanční výpomoci) definovány vágně, včetně zřetelné odpovědnosti jednoho veřejného subjektu. Z logiky věci (i platné právní úpravy) by jím měl být obecní úřad obce s rozšířenou působností. Podle § 92 písm. b) zákona o sociálních službách tento úřad koordinuje poskytování sociálních služeb a poskytuje odborné sociální poradenství mj. osobám ohroženým sociálním vyloučením z důvodu předchozí ústavní nebo ochranné výchovy. Přitom spolupracuje se zařízeními pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy, s Vězeňskou službou České republiky, Probační a mediační službou České republiky, správními úřady a územními samosprávnými celky.

Sociální práce se účastní také pověřené obce a to na základě § 63 a násl. zákona o pomoci v hmotné nouzi, podle něhož mají aktivně vyhledávat osoby, které jsou ohroženy hmotnou nouzí, nebo se již ve stavu hmotné nouze nacházejí a spolupracovat s obcí, v níž má tato osoba bydliště. Orgány pomoci v hmotné nouzi jsou povinny „*informovat každou osobu o možných postupech řešení hmotné nouze a zapojovat ji do řešení její situace a vést ji k vlastní odpovědnosti*“, mají také dohodnout s těmito osobami postup řešení jejich situace hmotné nouze a spolupracovat přitom s provozovateli sociálních služeb, s poradenskými zařízeními a organizacemi, které osobám v hmotné nouzi v obci pomáhají. V roce 2015 byl Ministerstvem práce a sociálních věcí vypsán dotační titul „Dotace na sociální práci“, který pokrývá financování úkolů vyplývajících z obou zmíněných právních předpisů.

S výjimkou dětí, které se staly „klienty“ sociální kurately pro děti a mládež, však právní úprava neřeší kontinuitu sociální práce. Pouze v tomto jediném případě lze uvažovat o tom, že činnost kurátora pro děti a mládež bude trvat tak dlouhou, dokud je třeba, resp. dokud na jeho činnost nenaváže systém sociální práce s dospělými. Jak již bylo uvedeno, dokonce ani v případě prodloužení ústavní výchovy do 19 let věku dítěte neobsahuje zákon o sociálně-právní ochraně dětí povinnost pracovat s tímto mladým dospělým, resp. vykonávat dohled nad výkonem ústavní výchovy podle § 29 zákona o sociálně-právní ochraně dětí.

Na zajištění sociální práce s dospívajícími dětmi a návazné péče pro mladé dospělé se kromě orgánů veřejné správy podílejí rovněž poskytovatelé některých **druhů sociálních služeb**. Jde však o pomoc dočasnou nebo určenou jen pro některé cílové skupiny. Přímo pro cílovou skupinu mladých dospělých do věku 26 let opouštějících po dosažení zletilosti školská zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy, případně jiná zařízení pro péči o děti a mládež, výkon trestu odnětí svobody nebo ochranou léčbu, je určena služba sociální prevence „dům na půli cesty“ (§ 58 zákona o sociálních službách). Na dospívající děti se zaměřuje služba nízkoprahová zařízení pro děti a mládež (§ 62 zákona o sociálních službách), do kontaktu s mladými lidmi v nepříznivé sociální situaci se dostávají i terénní programy (§ 69 zákona o sociálních službách), terapeutické komunity (§ 68 zákona o sociálních službách), sociální rehabilitace (§ 70 zákona o sociálních službách) atd. (podrobněji se roli těchto sociálních služeb věnuje kapitola č. 5. 1. této studie).

Obecně jsou sociální služby poskytovány osobám v nepříznivé sociální situaci. Podle § 3 zákona o sociálních službách je touto situací *„oslabení nebo ztráta schopnosti z důvodu věku, nepříznivého zdravotního stavu, pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňující prostředí, ohrožení práv a zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby nebo z jiných závažných důvodů řešit vzniklou situaci tak, aby toto řešení podporovalo sociální začlenění a ochranu před sociálním vyloučením.“* Sociálním začlenění je pak *„proces, který zajišťuje, že osoby sociálně vyloučené nebo sociálním vyloučením ohrožené dosáhnou příležitostí a možností, které jim napomáhají plně se zapojit do ekonomického, sociálního i kulturního života společnosti a žít způsobem, který je ve společnosti považován za běžný.“* Z uvedených definic vyplývá, že osoby, které pocházejí z nefunkčního rodinného prostředí, přicházejí z ústavní péče nebo jiných typů náhradní péče, mají na pomoc sociálních služeb nárok.

Kromě specifických činností, jimž se věnuje jiná část této studie, je součástí poskytování každé sociální služby sociální poradenství. Podle § 3 prováděcí

vyhlášky k zákonu o sociálních službách⁴⁹ jsou v rámci základního sociálního poradenství poskytovány tyto úkony:

- a) poskytnutí informace směřující k řešení nepříznivé sociální situace prostřednictvím sociální služby;
- b) poskytnutí informace o možnostech výběru druhu sociálních služeb podle potřeb osob a o jiných formách pomoci, například o dávkách pomoci v hmotné nouzi a dávkách sociální péče;
- c) poskytnutí informace o základních právech a povinnostech osoby, zejména v souvislosti s poskytováním sociálních služeb, a o možnostech využívání běžně dostupných zdrojů pro zabránění sociálního vyloučení a zabránění vzniku závislosti na sociální službě;
- d) poskytnutí informace o možnostech podpory členů rodiny v případech, kdy se spolupodílejí na péči o osobu.

Pro cílovou skupinu dětí a mladých lidí má velký význam i odborné sociální poradenství, které je zmiňovanou vyhláškou definováno takto:

- a) zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, zprostředkování navazujících služeb,
- b) sociálně terapeutické činnosti: poskytnutí poradenství v oblastech orientace v sociálních systémech, práva, psychologie a v oblasti vzdělávání;
- c) pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí (pomoc při vyřizování běžných záležitostí, pomoc při obnově nebo upevnění kontaktu s přirozeným sociálním prostředím).

Právní úprava v České republice tedy v současné době sice zakotvuje nárok na pomoc formou sociální práce a poradenství, úspěšnost sociální práce je však výrazně limitována řadou faktorů. Existují sice organizace, které se zabývají pomocí mladým lidem na prahu samostatného života, zvláště těm, kteří prošli

⁴⁹ Vyhláška Ministerstva práce a sociálních věcí č. 505/2006 Sb., k provedení zákona o sociálních službách.

ústavní výchovou, náhradní rodinnou péčí nebo pocházejí z nefunkčního rodinného prostředí (příklady jejich činnosti jsou podrobně popsány v části 5. této studie). V žádném případě však nelze hovořit o uceleném systému nebo síti služeb.

Formy finanční pomoci jsou kromě jednorázového příspěvku při ukončení péče a výše popsaných dávek pomoci v hmotné nouzi striktně vázány na splnění přesně vymezených podmínek (konkrétní životní situace, jako například narození dítěte atd.). Jsou zpravidla příjmově testované, při dosažení určité výše příjmu jsou tyto nástroje nevyužitelné. V úvodní kapitole byl vymezen poměrně široký okruh problémů, který je třeba v životě dospívajících dětí a mladých dospělých řešit. Patří mezi ně mimo jiné otázka bydlení a zaměstnání.

Významným limitem sociální práce je neexistence zákona o sociálním bydlení. Podle Koncepce sociálního bydlení 2015 – 2025⁵⁰ patří mezi skupiny domácností ohrožených sociálním vyloučením v oblasti bydlení mimo jiné lidé na počátku profesní kariéry, mladiství a mladí, kteří opouští ústavní výchovu nebo pěstounskou péči atd. Sociální dávky na bydlení sice mohou pomoci řešit problém finanční dostupnosti bydlení, nemohou jej však samy vyřešit a nemohou vyřešit problém znevýhodnění. Cílem č. I uvedené koncepce je návrh zákonného ukotvení sociálního bydlení (jeden či více zákonů či novelizace některých zákonů a případně i prováděcí předpisy). Hlavní roli v systému mají hrát obce, přičemž v systému sociálních služeb má být (podobně jako je tomu na Slovensku) vytvořena služba krizové bydlení.

Otázka **pomoci při získání zaměstnání** závisí na dobré vůli zaměstnavatelů nebo na aktivitách nestátních subjektů. Zákon o zaměstnanosti při definici uchazečů o zaměstnání, jimž se věnuje zvýšená péče, přímo o dětech opouštějících ústavní výchovu nebo náhradní rodinnou péči nehovoří. § 33 tohoto zákona o zaměstnanosti stanovuje obecné vymezení těchto uchazečů pro jejich „zdravotní

⁵⁰ Dostupné z: www.mpsv.cz/files/clanky/22514/Koncepce_soc_bydleni_2015.pdf

stav, věk, péči o dítě nebo z jiných vážných důvodů“⁵¹. Cílové skupiny uchazečů, které jsou prioritně zařazovány do aktivní politiky zaměstnanosti, určují s přihlédnutím k prioritám a cílům Ministerstva práce a sociálních věcí jednotlivé krajské pobočky Úřadu práce ČR⁵². Toto vymezení je v praxi využíváno mj. pro stanovení priorit pro čerpání prostředků strukturálních fondů Evropské unie.

Jako příklad podpory mladých dospělých v oblasti zaměstnanosti lze uvést program Záruka pro mládež. Vývoj v této oblasti hodnotila „Zpráva o České republice“, předkládaná v únoru letošního roku orgánům Evropské unie v Bruselu: *„Vývoj v oblasti zaměstnanosti mladých lidí je pozitivní a veřejné služby zaměstnanosti se ve své činnosti snaží klást důraz na mladé lidi. V roce 2014 byla podniknuta řada kroků v rámci Záruky pro mládež, včetně poskytování nabídek v rámci systému záruk pro mladé lidi, schválení nové strategie pro mládež, prvních kroků k zavedení duálního systému odborného vzdělávání a přípravy, zahájení programů pracovních stáží a program, jehož cílem je zlepšit řízení lidských zdrojů a budování kapacit pracovníků veřejných služeb zaměstnanosti. Přetrvává však několik významných problémů, včetně účinnosti veřejných služeb zaměstnanosti, pokud jde o aktivaci účasti mladých nezaměstnaných na trhu práce a o to, aby jim byly nabízeny individualizované a cílené služby. Ti, kdo jsou trhu práce nejvíce vzdáleni, tj. neregistrovaní nezaměstnaní, kteří se neúčastní ani vzdělávání nebo odborné přípravy, jsou ze systému záruk pro mladé lidi vyloučeni. Vzhledem k relativně dobré situaci mladých lidí na českém trhu práce je obecně patrná absence ambiciózního, komplexního a dlouhodobého přístupu, což vyvolává otázky ohledně dlouhodobé udržitelnosti opatření.“*⁵³

⁵¹ Zvýšená ochrana na trhu práce se podle § 67 odst. 1 zákona o zaměstnanosti poskytuje pouze mladým dospělým se zdravotním postižením

⁵² Viz například: <https://portal.mpsv.cz/upcr/kp/jhm/apz>.

⁵³ Dostupné z: <http://www.ipex.eu/IPEXL-WEB/dossier/document/SWD20150023.doc>

2.6. Děti a mladí dospělí v trestní a soudní oblasti

Již bylo zmíněno, že orgány sociálně-právní ochrany dětí (prostřednictvím sociální kurately pro děti a mládež) hrají důležitou roli v systému soudnictví ve věcech mládeže, které je upraveno zákonem o soudnictví ve věcech mládeže a podpůrně se řídí též obecnou úpravou trestního zákoníku a trestního řádu.⁵⁴ V zákoně o soudnictví ve věcech mládeže jsou stanoveny odchylky v úpravě trestní odpovědnosti mladistvých pachatelů, kteří spáchali trestný čin (provinění) v době od 15 do 18 roku věku, jsou zde zakotveny druhy výchovných, ochranných a trestních opatření, která lze mladistvým pachatelům provinění za jejich trestnou činnost uložit, a dále jsou zde upraveny rovněž zvláštnosti trestního řízení vedeného proti mladistvým pachatelům provinění. Významná role orgánů sociálně-právní ochrany dětí při výkonu soudnictví ve věcech mládeže vychází ze skutečnosti, že *„jedním z hlavních principů zákona o soudnictví ve věcech mládeže je princip výchovného a preventivního působení řízení a ukládaných opatření vůči mladistvým a dále princip individualizace a přiměřenosti ukládaných opatření s ohledem na osobnost mladistvého, jeho věk, rodinné poměry a rozumovou vyspělost.“*⁵⁵

Jako významný partner při práci s mladými lidmi, kteří páchají trestnou činnost a spadají do skupiny těch, kteří opouštějí nebo již opustili systém náhradní péče či výchovy patří **Probační a mediační služba**. Podle § 4 odst. zákona o Probační a mediační službě⁵⁶ má tento orgán v gesci rezortu spravedlnosti věnovat *„zvláštní péči mladistvým obviněným a obviněným ve věku blízkém věku mladistvých, přispívá k ochraně práv osob poškozených trestnou činností a ke koordinaci sociálních a terapeutických programů práce s obviněnými, zejména jde-li o mladistvé a uživatele omamných a psychotropních látek.“* Probační a mediační služba má při

⁵⁴ Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád).

⁵⁵ Macela & Hovorka & Křístek & Trubačová & Zárasová (2015), s. 400.

⁵⁶ Zákon č. 257/2000 Sb., Probační a mediační službě a o změně zákona č. 2/1969 Sb., o zřízení ministerstev a jiných ústředních orgánů státní správy České republiky, ve znění pozdějších předpisů, zákona č. 65/1965 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů a zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí (zákon o Probační a mediační službě).

výkonu své působnosti úzce spolupracovat s orgány sociálně-právní ochrany dětí, ty mají povinnost poskytovat jí na žádost informace v rozsahu potřebném pro trestní řízení⁵⁷.

V části věnované právní úpravě je vhodné zmínit rovněž zákonnou definici „probačního programu“. Podle § 17 zákona o soudnictví ve věcech mládeže, se probačním programem rozumí zejména *„program sociálního výcviku, psychologického poradenství, terapeutický program, program zahrnující obecně prospěšnou činnost, vzdělávací, doškolovací, rekvalifikační nebo jiný vhodný program k rozvíjení sociálních dovedností a osobnosti mladistvého, a to s různým režimem omezení v běžném způsobu života, který směřuje k tomu, aby se mladistvý vyhnul chování, které by bylo v rozporu se zákonem, a k podpoře jeho vhodného sociálního zázemí a k urovnání vztahů mezi ním a poškozeným. Probační program schvaluje ministr spravedlnosti a zapisuje se do seznamu probačních programů vedeného Ministerstvem spravedlnosti“*.

Probační program může mladistvému uložit soud mládeže a v přípravném řízení i státní zástupce. Při rozhodnutí o uložení tohoto výchovného opatření je potřeba zohlednit, aby probační program byl *„vhodný vzhledem k potřebám mladistvého a zájmům společnosti“*, bylo zajištěno, že mladistvému byla *„poskytnuta dostatečná možnost seznámit se s obsahem probačního programu“* a aby bylo nepochybné, že *„mladistvý souhlasí se svou účastí na něm“*.⁵⁸ Probační program nelze uložit dítěti mladšímu patnácti let. Zákon o soudnictví ve věcech mládeže však pro případ osob mladších patnácti let počítá s možností uložení opatření a to *„zařazení do terapeutického, psychologického nebo jiného vhodného výchovného programu ve středisku výchovné péče“*⁵⁹

⁵⁷ § 51 odst. 5 písm. c) zákona o sociálně-právní ochraně dětí.

⁵⁸ § 17 odst. 2 písm. a) až c) zákona o soudnictví ve věcech mládeže.

⁵⁹ § 93 odst. 1 písm. b) zákona o soudnictví ve věcech mládeže. Bližší informace o probační programy pro mladistvé jsou dostupné z webových stránek Probační a mediační služby: <https://www.pmscr.cz/mladistvi-probacni-programy/>.

V rámci Probační a mediační služby vznikly zajímavé metodiky a postupy práce s dospívajícími dětmi a mladými dospělými a rovněž standardy kvality, které musí splňovat všechny probační programy, které se ucházejí o akreditaci u Ministerstva spravedlnosti. Tyto standardy sledují naplňování kritérií ve třech základních oblastech, kterými jsou:

1. Proces poskytování probačního programu.
2. Personální zajištění programu.
3. Ekonomické a materiální zajištění programu.

Smyslem standardů je umožnit průkazným způsobem posouzení kvality probačního programu. Jistá míra obecnosti, která je pro tyto systémy charakteristická, umožňuje pružně reagovat na měnící se potřeby a vytváření nových typů programů. Každý standard popisuje důležitou charakteristiku kvalitního programu a kvalitního poskytovatele programu (organizace, fyzické osoby), který je schopen jej zajistit. K jednotlivým standardům jsou vztažena měřitelná a ověřitelná kritéria. Kritéria, jejichž naplnění je považováno za stěžejní, jsou označována jako „klíčová“.⁶⁰ Standardy probačních programů jsou v mnoha ohledech inspirující. Jejich podrobný popis obsahuje část 6. této studie (příklad dobré praxe č. 1).

Pro úplnost lze ještě dodat, že oblast spravedlnosti nespolupracuje se sociální oblastí pouze v případě péče o děti a mladé dospělé, kteří jsou pachateli protiprávního jednání. Mladý člověk se může stát rovněž obětí trestného činu. Dítě je v tomto případě podle § 2 odst. 4 zákona o obětech trestných činů⁶¹ považováno za „zvlášť zranitelnou oběť, které je bezplatně poskytována odborná pomoc ve formě psychologického poradenství, sociálního poradenství, právní pomoci, poskytování právních informací nebo restorativních programů, a to před zahájením trestního řízení, v jeho průběhu i po jeho skončení. Tyto služby

⁶⁰ Dostupné z: <http://portal.justice.cz/Justice2/ms/ms.aspx?o=23&j=33&k=5887&d=335000>

⁶¹ Zákon č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů a o změně některých zákonů (zákon o obětech trestných činů).

poskytují služby akreditované Ministerstvem spravedlnosti, které na jejich činnost poskytují dotaci ze státního rozpočtu. Podmínkou pro výkon těchto služeb je naplnění standardů kvality podle příslušné vyhlášky.⁶² Tyto standardy ukládají poskytovatelům služeb povinnost zohledňovat postavení dětí a mladých lidí: „Akreditovaný subjekt respektuje důstojnost oběti a přistupuje k ní šetrně a zdvořile a přihlíží k jejímu věku, zdravotnímu a psychickému stavu, rozumové vyspělosti a kulturní identitě.“

3. PRÁVNÍ ÚPRAVA NÁSLEDNÉ PÉČE O MLADÉ DOSPĚLÉ VE VYBRANÝCH EVROPSKÝCH ZEMÍCH

3.1. Spolková republika Německo

Německá legislativa vymezuje mladého dospělého (*junger Volljähriger*) jako osobu ve věku mezi 18 až 27 lety. Podle § 41 osmé knihy spolkového sociálního zákoníku (Sozial Sozialgesetzbuch, Ahtes Buch, Kinder- und Jugendhilfe, dále jen „SGB VIII“)⁶³, má být mladému dospělému poskytnuta následná péče za účelem rozvoje jeho osobnosti a na podporu odpovědného způsob života, jestliže je poskytnutí takové péče nutné z důvodu jeho individuální situace. Tato pomoc je poskytována zpravidla pouze do 21 let, v odůvodněných případech však může být prodloužena (na předem určenou dobu) i po dosažení tohoto věku. Součástí pomoci jsou následující formy podpory:

⁶² Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 119/2013 Sb., o standardech kvality poskytovaných služeb podle zákona o obětech trestných činů.

⁶³ Dostupné z: http://www.gesetze-im-internet.de/sgb_8/BJNR111630990.html.

- a) podpora při vzdělávání, pedagogické a případně i terapeutické služby, doprovodné vzdělávací a profesní programy, včetně tzv. intenzivní sociálně-pedagogické individuální podpory;
- b) poradenství pomáhající překonat individuální a rodinné problémy, případně problémy spojené s rozchodem nebo rozvodem rodičů;
- c) pomoc mladým rodičům oři výchově jejich dětí;
- d) účast na skupinové sociální práci.

Mladému dospělému je dána možnost ustanovit kurátora, který mu bude osobně poskytovat podporu při překonání existujících problémů a pomáhat mu při osamostatňování se. Mladý dospělý může v případě potřeby i nadále setrvávat v náhradní rodinné péči, dětském domově nebo chráněném bydlení. Cílem tohoto pobytu je však nabídnout jinou dlouhodobou formu bydlení a připravit jedince na samostatný život.

Zvláštní pozornost je věnována mladým dospělým s mentálním znevýhodněním, „u nichž lze s velkou pravděpodobností očekávat ztížení jejich života ve společnosti.“⁶⁴ Zařazení mladého dospělého do těchto podpurných programů předchází odborné posouzení, v jehož rámci je Úřad pro mládež povinen vyžádat si stanovisko:

- a) lékaře se specializací na psychiatrii a psychoterapii dětí a mládeže;
- b) psychoterapeuta pro děti a mládež nebo
- c) lékaře nebo psychologického terapeuta, který má dostatečné zkušenosti v oboru mentálních poruch dětí a mládeže.

Posudek musí být vystaven na bázi Mezinárodní klasifikace nemocí vydaném německým institutem pro lékařskou dokumentaci a informace. Musí mimo jiné objasnit, jestli je odchylka nemocí nebo je způsobena na základě nemoci. Střetu zájmu mladého dospělého a systému služeb je zabráněno tím, že pomoc by neměly poskytovat osoby nebo orgány nebo instituce, které vystavily posudek.

⁶⁴ § 35a odst. 1 SGB VIII.

Pomoc mladému dospělému s mentálním znevýhodněním je poskytována podle jeho individuálních potřeb v následujících formách:

1. ambulantní formou;
2. v denních zařízeních pro děti nebo v jiných zařízeních poskytujících částečnou péči;
3. vhodnou pečující osobou a
4. v zařízeních poskytujících denní i noční péči a v jiných formách bydlení, v těchto zařízeních je zároveň zabezpečována potřebná zdravotní péče.

Podle § 41 SGB VIII má mladý dospělý do 21 let nárok na pomoc Úřadu pro mládež (*Jugendamt*) při vymáhání nároku na výživné nebo náhradní výživné.

Mladí dospělí jsou ve Spolkové republice Německo rovněž příjemci přídatku na dítě (*Kindergeld*). Aktuální výše přídatku na dítě činí (s účinností od 1. ledna 2016) 190 EUR měsíčně. Po dosažení zletilosti má na tento přídatek nárok osoba, která:

- a) nedosáhla věku 21 let, není zaměstnána a zaregistrovala se jako uchazeč o zaměstnání na úřadu práce v Německu nebo v jiném členském státě EU, na Islandu, v Lichtenštejnsku, v Norsku nebo ve Švýcarsku;
- b) nedosáhla věku 25 let a je studentem nebo se účastní odborné přípravy, nachází se v „přechodném období“ mezi dvěma stupni vzdělávání (v maximální délce 4 měsíců), vykonává veřejnou službu, nebo není schopna začít nebo pokračovat v učňovském vzdělávání z důvodu nedostatku učilišť;
- c) není schopna si zajistit své potřeby z důvodu tělesného, mentálního nebo psychologického postižení, jež nastalo před dosažením věku 25 let.

Jestliže mladý dospělý absolvoval vojenskou službu nebo náhradní civilní službu, lze přídatky vyplácet i po překročení výše uvedených věkových limitů. V takovém případě se konec posuzovaného období prodlužuje o dobu trvání této služby

(během vojenské služby nebo náhradní civilní služby se přídavky na děti nevyplácejí).

3.2. Rakousko

Podle § 1 spolkového zákona o zásadách pomoci pro rodiny a pomoci při výchově dětí a mladistvých (dále jen B-KHJG)⁶⁵ „*děti a mladiství mají právo na podporu svého vývoje a na takovou výchovu, která jim umožní stát se zodpovědnými osobnostmi schopnými života ve společnosti*“. Hlavními cíli systému pomoci dětem a mladým lidem jsou:

1. Vytvoření všeobecného povědomí o zásadách a metodách prospěšné péče a výchovy;
2. Posílení výchovné úlohy rodiny a podpora povědomí rodičů o jejich úlohách;
3. Podpora přiměřeného rozvoje a vývoje dětí a mladistvých a jejich osamostatňování;
4. Ochrana dětí a mladistvých před všemi formami násilí a jiného ohrožení jejich blaha z hlediska péče a výchovy;
5. Reintegrace dětí a mladistvých do rodiny v zájmu blaha dětí, zejména v souvislosti s pomocí při výchově.

Tyto cíle jsou naplňovány prostřednictvím následujících úkolů:

1. Informace o prospěšné péči a výchově dětí a mladistvých;
2. Poradenství v otázkách výchovy a vývoje a rodinných problémů;
3. Pomoc rodičům, budoucím rodičům, rodinám, dětem a mladistvým při zvládnutí rodinných problémů a krizí;
4. Vyjasnění ohrožení a plánování pomoci;
5. Pomoc při výchově při ohrožení blaha dětí z hlediska péče a výchovy;
6. Spolupráce se zařízeními, úřady a veřejnými služebnami;

⁶⁵ Bundesgesetz über die Grundsätze für Hilfen für Familien und Erziehungshilfen für Kinder und Jugendliche (Bundes-Kinder- und Jugendhilfegesetz 2013 – B-KJHG 2013. Dostupné z: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2013_I_69/BGBLA_2013_I_69.html

7. Součinnost při adopci dětí a mladistvých;
8. Práce s veřejností v souvislosti s cíli, úlohami a způsobem práce pomoci dětem a mladistvým.

B-KHJG v § 4 bod 2. definuje mladého dospělého (*junge Erwachsene*) jako osobu, která dovršila „18., avšak nikoli 21. rok života.“ Návazná podpora je poskytována do tohoto věku, ovšem za předpokladu, že dítěti byla poskytována pomoc dle tohoto zákona i před dosažením zletilosti, a pokud je to „nutné pro dosažení cílů definovaných v plánu pomoci.“⁶⁶ Podporu je možno poskytovat pouze se souhlasem mladého dospělého. Její rozsah je stejný jako u dětí do 18 let věku. Pomoc mladým dospělým poskytují především tzv. sociálně-pedagogická zařízení, ale také příbuzní nebo pěstouni.

Po dosažení plnoletosti jim musí být na jejich žádost poskytnuta informace o všech skutečnostech, známých nositeli pomoci dětem a mladistvým nebo soukromému zařízení pověřenému pomocí dětem a mladistvým, pokud tím nejsou ohroženy převažující osobní a oprávněné zájmy rodičů nebo osob oprávněných k výchově a ostatních osob, které je třeba brát v úvahu.

Na potřeby dětí a mladých lidí reaguje systém sociálních služeb, který musí podle § 16 B-KHJG zahrnovat tyto terénní, ambulantní a stacionární služby:

1. Nabídky na podporu péče a výchovy v rodinách;
2. Pomoc při zvládnání rodinných problémů;
3. Pomoc rodinám v krizových situacích;
4. Pomoc dětem a mladistvým v problémových situacích;
5. Vzdělávání a další vzdělávání pěstounů, uchazečů a uchazeček o adopci.

Mladý dospělý má v Rakousku nárok na výplatu „rodinného příspěvku“ (*Familienbeihilfe*), resp. přídavku na dítě. Přídavek na dítě je nepojistnou sociální

⁶⁶ § 29 odst. 1 B-KHJG.

dávkou, jeho výše se odvíjí od věku dítěte. U dětí nad 19 let činí 158,90 EUR měsíčně.⁶⁷ V případě péče o dítě se závažným zdravotním znevýhodněním se částka přídatku zvyšuje o 150 EUR měsíčně za každé takto znevýhodněné dítě. Přídatek na dítě je vyplácen do doby dosažení zletilosti dítěte. Nárok je prodloužen až do 24. roku věku v případě přípravy na budoucí povolání, ve výjimečných případech až do 25. roku (těhotné ženy, ženy s jedním nebo více dětmi, branci, osoby se zdravotním znevýhodněním, osoby vykonávající dobrovolnickou sociální službu atd.).

3.3. Slovensko

Ustanovení o sociální kuratele pro děti a mládež v novele zákona o sociálně-právní ochraně dětí z roku 2012 byly významně inspirovány slovenskou právní úpravou. Podle slovenského zákona o sociálně-právní ochraně dětí a sociální kuratele⁶⁸ je mladým dospělým osoba do 25 let věku. V zásadě však pro výkon sociální kurately neexistuje věkové omezení. Klient sociální kurately je definován prostřednictvím sociálních situací:

- a) Propuštění z výkonu trestu odnětí svobody nebo vazby⁶⁹.
- b) Účastnictví na probaci nebo mediaci podle zvláštních právních předpisů.
- c) Zneužívání drog nebo závislost na drogách.
- d) Opuštění ústavní výchovy po dosažení zletilosti.
- e) Propuštění ze zdravotnického zařízení pro léčbu drogových nebo jiných závislostí nebo ze zařízení pro resocializaci drogově závislých.

Podmínkou pro poskytování pomoci prostřednictvím sociální kurately je skutečnost, že klient sám požádá o řešení nepříznivé sociální situace. Zákon definuje rovněž opatření sociální kurately:

⁶⁷ Dostupné z: <https://www.help.gv.at/Portal.Node/hlpd/public/content/8/Seite.080714.html>

⁶⁸ Zákon č. 305/2005 Z. z., o sociálněprávní ochraně dětí a sociální kurately

⁶⁹ V této situaci je navíc poskytována dávka „resocializační příspěvek“.

- a) Udržování pravidelného kontaktu s klientem.
- b) Příprava na propuštění z výše uvedených zařízení a pomoc po propuštění.
- c) Pomoc při návratu do rodiny, řešení vztahových a osobních problémů.
- d) Hledání bydlení, pracovního uplatnění, zjišťování možností pro další přípravu na zaměstnání.
- e) Motivace klienta k léčbě závislosti.
- f) Doporučení a zprostředkování odborných služeb, nabídka resocializačních programů.

Sociální kurátor, který působí v rámci státního Úřadu práce, sociálních věcí a rodiny, přitom při poskytování pomoci postupuje v součinnosti s obcí a poskytovatelem sociálních služeb.

Podobně jako v českém systému jsou hlavními partnery orgánů odpovědných za sociální práci sociální služby a také ústavní zařízení. Ta jsou však na Slovensku na rozdíl od České republiky zařazeny do sociální sféry. Právní úprava péče o mladé dospělé, opouštějící ústavní výchovu, je obdobná jako v České republice. Zařízení má udržovat se svým bývalým klientem kontakt, poskytovat mu poradenství a pomoc při osamostatňování. Zvláštní pozornost je však věnována mladým dospělým se zdravotním znevýhodněním, kteří se nemohou z důvodu zdravotního stavu plně osamostatnit. Podle § 59 odst. 2 slovenského zákona o sociálně-právní ochraně dětí a sociální kuratele je dětský domov povinen ve spolupráci s obcí, vyšším územním celkem, orgánem sociálně-právní ochrany dětí (sociální kurately) nebo akreditovaným subjektem (obdoba osoby pověřené k výkonu sociálně-právní ochrany v České republice) povinen zajistit mladému dospělému přijetí do chráněného bydlení nebo jiného zařízení, které poskytuje služby této cílové skupině.

V systému slovenských sociálních služeb⁷⁰ je definována řada druhů sociálních služeb určených pro dospívající děti a mladé dospělé. Mezi tzv. odborné činnosti

⁷⁰ Zákon č. 448/2008 Z. z., o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon).

sociálních služeb patří „pomoc při chodu domácnosti, pomoc při hospodaření s penězi, podpora při organizování času, podpora při zapojení se do společenského a pracovního života, předcházení a řešení krizových situací a podpora společensky přiměřeného jednání v rámci podpory samostatného bydlení.“

První okruh slovenských sociálních služeb představují služby krizové intervence. Tyto služby mohou mít také nízkoprahový charakter. Jde o terénní sociální službu krizové intervence, nízkoprahová denní centra, nízkoprahová zařízení pro děti a mládež, noclehárny, útulky nebo integrační centra. Sociální službou jsou rovněž komunitní centra (§ 24d slovenského zákona o sociálních službách), která mj.:

- a) poskytují sociální poradenství;
- b) pomáhají při uplatňování práv a právem chráněných zájmů;
- c) poskytují pomoc při přípravě na školní docházku a školní vyučování včetně doprovodu dítěte do školského zařízení;
- d) vykonávají preventivní aktivity.

Na Slovensku jsou provozovány rovněž domy na půli cesty (§ 27 slovenského zákona o sociálních službách). Jsou určeny pro osoby, které nemají zabezpečené ubytování po skončení poskytování sociální služby v jiném zařízení, po skončení náhradní péče nebo ochranné výchovy. Dům na půli cesty poskytuje kromě ubytování rovněž sociální poradenství, pracovní terapii, pomoc pro pracovní uplatnění atd. Službu domů na půli cesty nelze poskytovat v prostorách nebo areálu dětského domova.

Do systému sociálních služeb jsou jako zvláštní kategorie zařazeny také služby na podporu rodin s dětmi, jimiž jsou:

- a) Pomoc při osobní péči o dítě (terénní služba poskytovaná rodičům a jiným osobám odpovědným za výchovu dítěte) a podpora sladování rodinného a pracovního života.
- b) Poskytování sociální služby v zařízeních dočasné péče o dítě.

c) Služba včasné intervence.⁷¹

Na rozdíl od České republiky je k dispozici také sociální služba krizového bydlení pro celé rodiny, která kromě ubytování poskytuje rovněž sociální poradenství. Tato služba může být poskytována i formou anonymního, resp. „utajeného pobytu“.

Zajímavým finančním prvkem slovenského systému je příspěvek na tvorbu úspor, který slouží na ulehčení a budoucí osamostatnění se dítěte. Pokud je rozhodnuto soudem o umístění dítěte do ústavní péče, vzniká obcím povinnost poskytovat v rámci samostatné působnosti příspěvek na podporu úpravy rodinných poměrů dítěte.⁷²

V případě, že do jednoho roku nedojde k úpravě rodinných poměrů a obec prokazatelně nevykonávala pro rodiče nebo jiné osoby pečující o dítě některé ze stanovených opatření sociálně-právní ochrany, jsou finanční prostředky přesměřovány na dítě ve formě. Výše uvedená opatření musí být realizována v míře odpovídající závažnosti výchovných nebo rodinných problémů a situaci dítěte a rodiny. Povinnost realizovat opatření je považována za splněnou, pokud rodiče nebo jiné osoby odpovědné za výchovu dítěte prokazatelně odmítaly nabízenou pomoc během jednoho roku před umístěním dítěte do dětského domova nebo obec prokazatelně neměla informace o potřebě vykonávat tato opatření.

Příspěvek na tvorbu úspor je obcí v průběhu ústavní výchovy poukazován na osobní účet dítěte nebo na vkladní knížku, které v jeho prospěch zřizuje dětský domov nebo opatrovník pro správu jmění dítěte, a to až do doby, kdy je ústavní výchova zrušena pravomocným rozhodnutím soudu nebo je dítě umístěno do náhradního rodinného prostředí. S finančními prostředky z účtu nebo vkladní knížky lze nakládat pouze s přivolením soudu. Výše příspěvku činí minimálně 10 %

⁷¹ § 12 slovenského zákona o sociálních službách.

⁷² § 65 slovenského zákona o sociálně-právní ochraně dětí a sociální kuratele.

nákladů na pobyt dítěte v dětském domově. Způsob využívání prostředků (stejně jako v případě příspěvku na dopravu) upřesňuje obec prostřednictvím vyhlášky (všeobecného závazného nařízení).

3.4. Polsko

IV. část polského zákona o podpoře rodin a systému náhradní rodinné péče⁷³ se věnuje „podpoře osamostatňování“. Podpora je přiznávána všem dětem, které po dosažení zletilosti opouštějí náhradní péči (rodinnou i institucionální), o níž rozhodl soud. Je poskytována jak v případě, že mladý dospělý pokračuje ve studiu, tak v případě, kdy se zcela osamostatňuje (ve formě pomoci při hledání bydlení nebo zaměstnání).

Podpora je poskytována ve formě finančního příspěvku. Podmínkou pro přiznání podpory je alespoň tříletá doba (náhradní) příbuzenské péče nebo doba jednoho roku u ústavní péče nebo nepříbuzenské náhradní rodinné péče před dosažením zletilosti a sociální potřeba, která je odvozena od výše příjmů. Pokud výše příjmů mladého dospělého přesahuje 1 200 PLN měsíčně (podle aktuálního kurzu v době zpracování analýzy cca 7 700 Kč) má na finanční podporu nárok pouze v případě, je-li to zdůvodněno bytovou, příjmovou, majetkovou nebo osobní situací. Pokud mladý dospělý nedosahuje stanoveného příjmu, je finanční podpora nároková. Příjem je posuzován společně s ostatními členy domácnosti, prostým vydělením celkových příjmů domácnosti počtem jejích členů. Podpora se neposkytuje mladým dospělým, kteří využívají sociální pobytové služby.

Kromě podmínek, které se váží na osobní a příjmovou situaci žadatele, je dalším požadavkem předložení schváleného „individuálního plánu osamostatnění“. Ten obsahuje rozsah spolupráce s kurátorem, způsob přípravy na budoucí povolání nebo způsoby pomoci při hledání bydlení a zaměstnání. Kurátorem může být buď fyzická osoba, která dosud o dítě pečovala, zaměstnanec (nebo ředitel) zařízení,

⁷³ Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej oraz niektórych innych ustaw, ze dne 9. czerwca 2011

kde dítě před dosažením zletilosti pobývalo, sociální pracovník nebo jiná osoba schválená příslušným úřadem. Individuální plán musí být schválen nejpozději měsíc před dosažením zletilosti a musí být schválen příslušným úřadem.

Finanční příspěvek je poskytován buď jednorázově, nebo formou měsíčních splátek. Jednorázová dávka slouží pro účely osamostatnění mladého dospělého, opakovaná dávka je poskytována jako podpora při studiu. Výše podpory při osamostatnění je diferencována podle typu předchozí péče. Pokud mladý dospělý vyrůstal před dosažením zletilosti v péči příbuzenské, činí výše podpory maximálně 3 300 PLN (cca 22 tis. Kč), u nepříbuzenské rodinné péče nebo péče ústavní 6 600 PLN (cca 44 tis. Kč). Pokud tato péče trvala méně než tři roky, maximální částka se krátí. Dalším typem jednorázové dávky je podpora při rozvoji, její výše se odvíjí od míry závislosti mladého dospělého na pomoci jiné osoby a pohybuje se od 1 500 do 3 000 PLN. Dávky mohou být vypláceny postupně, ve splátkách. Podpora při rozvoji může být poskytována i v naturální formě. Opakované dávky (podpora při studiu) činí nejméně 500 PLN měsíčně (cca 3 200 Kč). Je poskytována až do 25 let věku mladého dospělého. Důvodem při zániku nároku může být kromě ukončení studia také trojí změna školy nebo nástup výkonu trestu odnětí svobody. Podpora se pozastavuje při přerušení studia nebo pro neplnění individuálního plánu osamostatňování.

3.5. Norsko

Pro srovnání s uvedeným středoevropskými systémy uvádíme v této studii rovněž informace o legislativní úpravě následné péče v norském systému, které jsou k dispozici v ucelené podobě díky nedávné analýze zpracované pro Ministerstvo práce a sociálních věcí.⁷⁴ Norská legislativa reguluje v zákoně o ochraně dětí⁷⁵ následnou péči v několika ustanoveních. Podle článku 1-3 zákona mohou být se souhlasem mladého dospělého „*služby poskytované před dovršením 18 let věku*

⁷⁴ Storø (2014).

⁷⁵ Barnevernloven, 1992. Dostupné z: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/barnevernloven/id448398/>.

*dítěte zachovány nebo nahrazeny jinými službami uvedenými v tomto zákoně, a to až do dovršení 23 let věku dítěte.*⁷⁶ Veškerá následná péče je z pohledu mladého člověka dobrovolná. Žádný mladý člověk nemůže být nucen tyto služby využívat, i kdyby měl zodpovědný pracovník názor, že dítě službu potřebuje. Výslovně také požaduje, aby se mladý člověk podílel na rozhodování. Podle zákona o veřejné správě rozhodnutí musí být přijato *v nejlepší zájmu dítěte* a musí být písemné. Rozhodnutí musí být rovněž řádně odůvodněné. Formální způsob rozhodování zaručuje mladému člověku práva zúčastněné strany. V případě odmítnutí poskytování služeb se může tato osoba obrátit se stížností ke krajskému hejtmanovi.⁷⁷ Horním limitem pro poskytování služeb sociálně-právní ochrany dítěte je dosažení 23 let věku.

Podle ustanovení článku 4-15 zákona o ochraně dětí *„místní orgány v předstihu před dovršením 18 let věku dítěte vyhodnotí, zda má být umístění v náhradní péči prodlouženo, nebo zda bude dítě po dovršení 18 let čerpat jiné služby. Pokud dítě vysloví souhlas s čerpáním dalších služeb, místní orgány vypracují plán poskytování budoucích služeb. Tento plán lze upravovat.“* Na základě tohoto ustanovení mají místní úřady povinnost posuzovat konkrétní případy. Posouzení by mělo být provedeno „v předstihu“, ale zákon neuvádí konkrétní lhůtu. V Norsku je běžnou praxí, že k posouzení dojde 6 až 12 měsíců před dovršením 18 let věku nezletilé osoby, lépe ještě dříve. Zákon předpokládá, že „dítě“ by mělo s opatřeními souhlasit. Toto ustanovení znovu akcentuje, že následnou péčí není možné nikomu po dovršení 18 let věku nutit. Pracovníci orgánu ochrany dětí mají navíc povinnost v průběhu posouzení s nezletilým vést dialog. Názor nezletilé osoby je stěžejní. Společně s nezletilou osobou pak pracovníci orgánu sociálně-právní ochrany dítěte vypracují plán opatření. Protože se potřeby mladého člověka časem mění, může se měnit také plán.

⁷⁶ Norská legislativa používá termín „dítě“ pro děti i mladé lidi až do dovršení 23 let věku.

⁷⁷ Storø (2014).

Mezi služby zaručené zákonem patří sociální podpora, finanční podpora, pomoc při hledání ubytování, vzdělání a práce, terapie a podpůrná osoba. Příslušné Ministerstvo dětí, rovnosti a sociální inkluze nabádá místní orgány sociálně-právní ochrany dětí k hledání flexibilního a kreativního přístupu k následné péči dle potřeb konkrétní mladé osoby. Proto lze použít téměř jakékoli opatření, pokud to bude „v nejlepším zájmu dítěte“.

Dalším ustanovením norského zákona o ochraně dětí významným pro poskytování následné péče je článek 9-4. Ten uvádí, že národní orgán sociálně-právní ochrany dítěte Bufetat nenesे žádnou zodpovědnost za mladé lidi čerpající následnou péči poté, co dovrší věk 20 let. Z toho vyplývá, že místní orgány musí hradit veškeré náklady plynoucí z poskytování péče osobám mezi 20 a 23 lety. Praktickým důsledkem je skutečnost, že mladí lidé starší 20 let nemohou být v rámci péče o osamostatňující se mladé lidi ubytováni v ústavu.⁷⁸

⁷⁸ Tamtéž.

4. ZHODNOCENÍ SYSTÉMU Z HLEDISKA POTŘEB CÍLOVÉ SKUPINY

4.1. Potřeby dospívajících dětí a mladých lidí z perspektivy psychického vývoje

Pro kvalitní práci s mladými lidmi odcházejícími ze systému náhradní péče je klíčová znalost jejich psychického vývoje a respektování tohoto přirozeného procesu. Je zřejmé, že psychický vývoj mladých lidí, kteří strávili svůj život (nebo jeho část) v náhradní péči či výchově je touto zkušeností poznamenán a významně ovlivněn. Stejně tak jako jejich vývoj determinují zážitky z vlastní rodiny. Mladí lidé, kteří prošli systémem náhradní péče, tak čelí znevýhodnění, kterým jejich okolí bez znalosti všech souvislostí jen obtížně porozumí. Odborná práce s mladými lidmi opouštějícími systém péče by měla vycházet z detailní znalosti vývojových potřeb ovlivněných životem v náhradním prostředí. *„Období dospívání je přechodem mezi dětstvím a dospělostí. V této době dochází k celkové, tělesné i psychické, proměně. Mnohé změny jsou podmíněny tělesným dozráváním, ale důležité je i působení rodiny, školy a vrstevnické skupiny. Průběh dospívání je závislý na konkrétních podmínkách, na požadavcích a očekávání společnosti ve vztahu k dospívajícímu dítěti. Dospívání představuje důležitou životní etapu, je to i období hledání a přehodnocování, v jehož průběhu má dospívající zvládnout vlastní proměnu.“*⁷⁹ Pro účely této části studie je třeba zaměřit se zejména na období pozdní adolescence, které trvá přibližně od 15 do 20 let⁸⁰.

⁷⁹ Vágnerová (2012), s. 136.

⁸⁰ Tamtéž, s. 137

System péče o mladé lidi, kteří odcházejí z náhradní péče a výchovy, by měl reagovat na potřeby mladých lidí, které jsou neoddelitelnou součástí jejich zdravého vývoje. Jde zejména o potřeby⁸¹:

- Fyzické potřeby a potřeba bezpečí.
- Potřeba udržovat vazbu na původní rodinu a současně se zkoušet vůči ní vymezovat.
- Potřeba zkoušet spojení s blízkým druhým opačného pohlaví mimo vlastní rodinu.
- Potřeba obstát mezi vrstevníky.
- Potřeba imponujícího vzoru stejného pohlaví.
- Potřeba zvládat požadavky studia, případně práce.
- Potřeba mít identitu a nacházet smysl své existence.

Mladý člověk může být:

- Zvýšeně zranitelný.
- Může svým chováním ubližovat sám sobě.
- Může se proviňovat proti jiným lidem či proti společenským zájmům.

Současně mladý člověk, který vyrůstal v náhradním prostředí, si přináší do období osamostatňování další témata, se kterými se vrstevníci z běžných rodin vyrovnávat nemusejí. *„Každý dlouhodobý pobyt v ústavním zařízení dítě i mladistvého hendikepuje, ať k němu zavdalo podnět cokoli. Běžná ústavní prostředí deprivují svěřence, pokud jde o psychologické a sociální potřeby. Následky ústavní deprivace jsou zřetelné i u potomků lidí, kteří ústavem v dětství prošli, v takových ukazatelích jako zdravotní stav, úroveň vzdělání, kriminalita, kvalita partnerského života.“*⁸²

⁸¹ Matoušek & Koláčková & Kodymová (eds.) (2010), s. 15.

⁸² Tamtéž, s. 269.

Pobyt v ústavní péči je řazen mezi faktory, které významně ovlivňují zranitelnost mladého člověka⁸³.

„Pozdní adolescence je především dobou celkové psychosociální proměny, mění se osobnost dospívajícího i jeho společenské postavení. Osamostatnění od rodiny je obvykle dokončeno, vztahy s rodiči se stabilizují a zklidňují. Dospívající, kteří žijí v náhradní rodině, se obvykle do této doby vyrovnávají s dilematem příslušnosti k biologickým a náhradním rodičům.“ Současné je v dospívání významným tématem identita, její hledání a rozvoj. *„Smyslem pozdní adolescence je poskytnout jedinci čas, aby porozuměl sám sobě, zvolil si, čeho chce v budoucnosti dosáhnout, a osamostatnit se ve všech oblastech, v nichž to současná společnost vyžaduje.“* Další nepřehlédnutelným znakem dospívání je tělesná proměna adolescenta. *„Tělesná proměna je významným signálem dospívání. Vzhledem k tomu, že zevnějšek je součástí identity každého jedince, dospívající zásadní změnu své podoby intenzivně prožívají. (...) Reakce jiných lidí na tělesné změny podmíněné dospíváním ovlivňují sebepojetí pubescenta. Jestliže z chování lidí, s nimiž se setkává, vyplývá, že mají spíše negativní dopad, zvýší se jeho nejistota a zhorší se sebehodnocení a naopak.“*⁸⁴

Dospívající prochází vývojem v dalších oblastech jako je vývoj myšlení, mění se jeho přístup k poznávání, změny v jejich chování ovlivňují vztahy s ostatními lidmi (mohou být nadměrně kritičtí a mají sklon s lidmi polemizovat, jsou přecitlivělí a vztahovační, odmítají výjimky a kompromisy, bývají radikální, mohou reagovat zkratkovitým zobecněním). Procházejí také vývojem v oblasti emoční. *„Náhradní rodiče mohou mít v této době pocit, že jsou jejich přijaté děti bezohledné, že si k nim nevytvořili hlubší vztah a že je špatně vychovali. Někteří rodiče jsou na podobné projevy citlivější, zejména pokud si myslí, že mohou signalizovat nějaký další problém. Děje se tak častěji v případech větší odlišnosti v prožívání a reagování přijatého dítěte, tj. pokud se projevuje jinak, než očekávali a než jak se v tomto věku*

⁸³ Další jsou: vrozené faktory, selhávání rodiny, odpadnutí ze standardní vzdělávací dráhy, nezaměstnanost, prostituce, bezdomovectví, závislost na návykových látkách, závislost na hracích automatech, kriminální chování.

⁸⁴ Vágnerová (2012), s. 137 - 140.

chovali oni sami.“ Období dospívání je neoddělitelně spjata se studiem a přípravou na budoucí povolání. „Přípravu na profesní roli lze chápat jako fázi přípravy na samostatný život. Jde o proměnlivé období, kdy jedinec teprve hledá své postavení ve společnosti a někdy si svůj další život zbytečně zkomplikuje – např. tím, že nedokončí školu nebo začne užívat drogy.“⁸⁵

Adolescence je tedy velmi důležitou vývojovou fází, která vytváří základy pro další životní směřování a může je významným způsobem ovlivnit. Mnohé problémy lze vyřešit i později, ale některá rozhodnutí mohou další životní dráhu daného jedince změnit dost radikálně (např. rezignace na profesní přípravu, předčasné rodičovství, vytvoření závislosti na psychoaktivních látkách atd.).⁸⁶

Potřebami mladých lidí odcházejících z náhradní péče se zabývá také současný výzkum (zejména zahraniční) a to z perspektivy zvyšování odolnosti (resilience) mladých lidí, kteří opouští péči. *„Odolnost lze definovat jako schopnost, díky níž dokáží někteří mladí lidé najít uplatnění v životě, přestože pocházejí ze znevýhodňujícího prostředí, prodělali různé problémy nebo museli čelit nepřízní osudu, a navzdory tlakům, pod nimiž se nachází. Odolnost znamená překonávat překážky, zvládat problémy a zotavit se z nepřízně osudu. Ve vztahu k různým rizikovým zkušenostem je však pouze relativní – relativní odolnost, ne nezranitelnost – podobně v poměru k věku a kulturnímu kontextu; v průběhu času se vyvíjí.“⁸⁷* Nejdůležitější závěry výzkumů zabývajících se zvyšováním odolnosti mladých lidí odcházejících z náhradní péče shrnují následující zjištění, která prezentoval profesor Mike Stein v řadě svých prací⁸⁸:

⁸⁵ Tamtéž, s. 148.

⁸⁶ Tamtéž, s. 174.

⁸⁷ Stein (2009), s. 8 – 11.

⁸⁸ Mezi významné práce profesora Steina patří např. Young people's transitions from care to adulthood in European and postcommunist Eastern European and Central Asian societies (2014); Young People Leaving Care: Supporting pathways to adulthood (2012) atd.

- a) **Stabilita.** Mladí lidé, kteří byli umístěni ve stabilním prostředí s dobrou kvalitou péče, dosahují pozitivních výsledků s větší pravděpodobností než jedinci, kteří se často stěhovali, a péče o ně byla přerušovaná. Stabilita prostředí zvyšuje odolnost ve dvou směrech. Zaprvé mladému člověku umožní navázat pevné citové vztahy s pečující osobou – nebo kompenzované bezpečné přilnutí, jež samo o sobě může snižovat pravděpodobnost selhání péče a přispívá k pocitu pohody dítěte. Zadruhé, a nezávisle na první podmínce, znamená stabilita v životě mladých lidí někdy kontinuitu péče, jež jim dává pocit jistoty a přispívá k dosahování pozitivních výsledků v oblasti vzdělávání a později v zaměstnání.
- b) **Pozitivní pocit identity.** Mladým lidem odcházejícím z náhradní péče pomáhá rozvinout si kladnou identitu: Zaprvé kvalita péče a vazby, které si mladí lidé s pečující osobou vytvořili – jedná se o významný faktor zvyšující také odolnost, jak bylo vysvětleno výše. Zadruhé jejich znalost a pochopení rodinného prostředí a vlastní minulosti. Zatřetí jejich zkušenosti s tím, jak je vnímají druzí lidé a jak na ně reagují. A konečně, jak vidí sami sebe a své možnosti ovlivnit a utvářet vlastní životní cestu.
- c) **Vzdělání a přelomové okamžiky.** Výzkumy a studie týkající se mladých lidí, kteří odcházejí z náhradní péče, trvale ukazují nižší úroveň dosahovaného vzdělání a využití možnosti dalšího vzdělání po ukončení minimální povinné školní docházky ve srovnání s jinými mladými lidmi. Dobré výsledky v oblasti vzdělávání souvisí se stabilitou umístění, pohlavím (mladé ženy mají lepší výsledky než muži), pevným odhodláním pečující osoby mladému člověku s jeho vzděláním pomoci a podporou a povzbuzením ke studiu ze strany nejbližších. Mezi ně patří i vlastní děti pěstounských rodin, které dětem v náhradní péči pomáhají a slouží jim jako vzory či modely. Výzkumy předložily i důkazy o tom, že mladí lidé, kteří prošli několika místy péče, dokáží dosáhnout úspěchu ve vzdělání, pokud zůstanou ve stejné škole a udrží si kladné přátelské vztahy a kontakty s učiteli, kteří jim pomáhají. Příležitost ke změně může nabídnout i škola či samo zařízení poskytující péči

– otevřít dítěti dveře k účasti v různých volnočasových nebo nepovinných školních aktivitách, které mu mohou přinést nová přátelství a další možnosti jako rozvoj kompetencí a emoční zralosti – a tak zlepšují jeho odolnost.

- d) **Příprava na odchod.** Příprava na odchod z péče mladým lidem nabízí příležitost plánovat, řešit problémy a získat nové kompetence – všechno faktory zvyšující odolnost. Může se jednat o rozvoj schopnosti postarat se sám o sebe – osobní hygiena, strava a zdraví, nakupování, vaření a úklid, interpersonální dovednosti – zvládání celého rozsahu formálních a neformálních vztahů. K přípravě by se mělo přistupovat z celostního hlediska a stejnou důležitost přikládat praktickým, emočním a interpersonálním dovednostem.
- e) **Přechod mladých lidí z péče.** Ve srovnání s vrstevníky z většinové populace se musí většina mladých lidí odcházejících z náhradní péče mnohem dříve vypořádat s problémy a převzít zodpovědnost za velké změny ve svém životě jako je odchod z pěstounské nebo internátní péče či dětského domova, odchod ze školy a nástup do světa práce, vyššího vzdělání nebo odborného výcviku po dosažení věku 16 let, případně rodičovství. Zkrátka, u mnoha dochází ke komprimaci a zrychlení přechodu k dospělosti. To představuje překážku v procesu získávání odolnosti, protože je jim tak odepřena psychologická příležitost a prostor na něco se zaměřit – zabývat se problémy postupně, v době, kdy přicházejí, tak, jak se s problémy přechodu vyrovnává většina ostatních mladých lidí. Získání odolnosti v procesu přechodu napomáhá: Když mají mladí lidé možnost odcházet z náhradní péče pozvolna, dostává se jim emoční a praktické podpory, kterou budou potřebovat ještě ve věku kolem dvaceti let, a poskytuje dostatek prostoru k tomu, aby se se změnami psychicky vyrovnávali postupně.
- f) **Život mladých lidí po odchodu z náhradní péče.** Mezinárodní výzkumy ukázaly, že mladí lidé po odchodu z náhradní péče představují skupinu s nejvyšší pravděpodobností sociálního vyloučení ze společnosti. Avšak

aplikace konceptu odolnosti zároveň ukazuje, že mezi výsledky jednotlivých skupin existují rozdíly, někteří úspěšně „postupují“, jiní „přežívají“ nebo se prostě protloukají a další „se snaží.“ Obecně řečeno poskytly výzkumy důkazy, že tyto rozdíly jsou způsobeny kvalitou poskytované péče, typem přechodu z péče do samostatného života a faktem, zda se jim během odchodu a později dostává odpovídající pomoci. Osobní a odborná podpora, které se mladým lidem po odchodu z péče dostává, může v jejich životě znamenat významný rozdíl a zvýšit jejich odolnost. Odborní zaměstnanci následné péče jsou pro mladé lidi velkou pomocí a oporou, zvláště pomohou-li jim získat ubytování, finanční pomoc, vzdělání, zaměstnání, zdravotní služby a duševní pohodu. Na cestě k dospělosti pomáhá mladým lidem také služba poradenství, někdy zprostředkovaná těmi, kdo již z péče odešli, která jim nabízí jiný typ vztahů než odborná pomoc či problémová rodina.

4.2. Situace mladých dospělých na základě domácích i zahraničních výzkumů

V uplynulých letech bylo realizováno několik studií, výzkumů a analýz, které se zabývaly situací dospívajících dětí a mladých dospělých, kteří prošli ústavní výchovou, náhradní rodinnou péčí nebo nefunkčním rodinným prostředím. Většina těchto studií sledovala psychologický aspekt, resp. dopady jednotlivých typů péče na vývoj dítěte⁸⁹. Tyto dopady jsou zkoumány více než 60 let a prokázaly negativní důsledky institucionální výchovy na vývoj dětí, zejména v nejmladším věku děti. Pro zdravý vývoj dítěte je nutné podnětné prostředí, přirozené vztahy s blízkými osobami a další faktory, které ústavní péče zabezpečit nedokáže. V časném věku dítěte stačí pro dlouhodobý negativní dopad ústavní péče pouhé tři měsíce⁹⁰.

Dlouhodobý výzkum dětí, které prošly ústavní péčí⁹¹ a které byly komparovány s dětmi vyrůstajícími v individuální pěstounské péči, SOS vesničkách a ve vlastní

⁸⁹ Například: Langmeier & Krejčířová (1998); Ptáček a kol. (2011); Ptáček & Kuželová (2013).

⁹⁰ Browne, K. (2005).

⁹¹ Matějček & Bubleová & Kovařík (1997).

rodině, prokázal, že dopady ústavní péče přetrvávají do dospělosti. Lidé, kteří prošli ústavní péčí, vykazují nízkou společenskou kompetenci, nízkou úroveň školního vzdělání a zaměstnání vzhledem k výsledkům inteligenčních testů, mimořádně vysokou míru kriminality, problémy ve vztazích, vysokou nespokojenost s dosavadním životem. Lidé, kteří v dětství prošli institucionální výchovou, jsou ve zvýšené míře rizikovými osobnostmi i jako rodiče⁹².

V roce 2008 byla provedena analýza 103 kazuistik dospívajících opouštějících ústavní zařízení. Podle této analýzy se rozumové schopnosti klientů nachází z více než 80 % v průměrném a podprůměrném pásmu. Sebehodnocení má překvapivě 50 % respondentů přiměřené a jedna čtvrtina nepřiměřeně vysoké. Téměř polovina klientů vykazovala normoaktivní typ osobnosti, který se projevuje přizpůsobením ústavnímu prostředí bez zjevných obtíží, třetinu respondentů tvořili mladiství konfliktní a agresivní. Necelá polovina respondentů bez větších problémů zvládala komunikaci s vrstevníky i dospělými, naopak větší čtvrtina je v komunikaci nesmělá až vyhýbavá. Přes 50 % respondentů navštěvovalo střední odborné učiliště, aspirace na středoškolské či vyšší odborné vzdělání mělo asi 6 % zúčastněných.⁹³

Podle výzkumu, který proběhl na Slovensku (tedy ve velmi podobných společenských podmínkách jako v České republice) mají matky, kterým byla v minulosti nařízena ústavní výchova, 52 krát vyšší pravděpodobnost, že také jejich dítě bude z rodiny odebráno. U otců je tato pravděpodobnost 12 krát vyšší.⁹⁴

Aspekty znevýhodnění u dětí, které v České republice opouštějí náhradní výchovu a na které je nutné reagovat při poskytování služeb následné péče, byly shrnuty v šetřeních realizovaných nestátní organizací Středisko výchovné péče. Potřeby

⁹² Wilkinson (1998).

⁹³ Matoušek & Pazlarová & Baldová (2008).

⁹⁴ Mikloško (2011).

mladých lidí opouštějících ústavní péči ovlivňují následující znevýhodňující faktory⁹⁵:

- Jsou sociálně izolovaní, nepřipravení.
- Projevují se u nich známky psychické deprivace.
- Jsou nesamostatní, neschopní postarat se o sebe.
- Žijí v „určité“ ekonomické a sociální jistotě zajištěné dětským domovem, odchodem z něj tuto jistotu.
- Chybí jim reálná představa života mimo dětský domov.
- Objevují se u nich osobnostní a vývojové problémy.
- Jsou bez finanční, sociální a emocionální podpory.
- Tráví většinu svého volného času právě v prostoru dětského domova či jeho bezprostředním okolí.
- Omezují se na vztahy především uvnitř zařízení – stejné vychovatelky, učitelé apod.
- Mnohá tato zařízení jsou umístěna v odlehlých lokalitách ČR, velmi špatně přístupných veřejnosti, z čehož vyplývá určitá izolace.
- Protože neměli, nebo nemají možnost poznat zázemí rodiny a vše co je spojeno s jejím chodem a zajištěním, potýkají se po opuštění dětského domova se základními existenčními problémy a problémy v partnerských vztazích.
- Schází příprava na zaměstnání, nemají dostatečně osvojeny pracovní návyky, neumějí respektovat pro ostatní zaměstnance samozřejmá pravidla.
- Nemají dostatečné vzdělání. Často jsou vyučeni v jiném oboru, než kterému se chtějí věnovat. I v případě, že formálně nejsou často schopni uplatnit ho v praxi.
- Postrádají člověka, který by jim byl oporou a pro něž by se snažili něčeho dosáhnout.
- Často mají problémy i ve vztazích s ostatními spolubydlícími, neumějí nebo neznají běžné způsoby chování a komunikace.

⁹⁵ Folda & Matoušek & Pazlarová & Šabatová & Bubleová & Vávrová & Vančáková & Frantíková & Janíčková (2009), s. 22.

- Chybí motivace k aktivnímu trávení volného času. Konečně si chtějí užívat možnosti nemuset
- Jejich dlouhodobý pobyt v ústavním zařízení má negativní vliv na jejich psychosociální vývoj.
- Velmi často se jedná o skupinu mládeže s problémy a poruchami chování.

Specifickou otázkou kriminality se zabývala analýza Ministerstva vnitra, mapující osudy dětí⁹⁶, které prošly institucionální výchovou během let 1995 – 2004 (viz tabulku č. 1). Během let 1995 - 2004 opustilo institucionální péči celkem 17 454 dětí. Celkově se trestné činnosti dopustilo 9751 dětí (tj. 56 %). Trestné činnosti až po odchodu z institucionální péče se dopustilo 8866 dětí, tj. 51 % z celkového počtu, z nich do roka po odchodu spáchalo trestný čin 1681 dětí, tj. asi 10 % z celkového počtu. Většinou šlo o majetkovou trestnou činnost.

Tato analýza bohužel obsahuje starší data, která nebyla v následujících letech aktualizována. Přesto poukazuje na závažný problém spočívající ve skutečnosti, že systém, který měl pomoci překonat dětem jejich ohrožení, naopak rizikové faktory posílil.

Tabulka č. 1: Kriminalita dětí, které prošly v letech 1997 až 2004 institucionální výchovou.

Druh zařízení	Dětský domov		Dětský domov se školou		Výchovný ústav	
	počet	podíl (%)	počet	podíl (%)	počet	podíl (%)
Celkový počet dětí, které prošly ve sledovaném období ústavní výchovou	7 532		989		7009	
Počet dětí, které spáchaly trestný čin	2 328	31,0 %	722	73,0 %	5 510	78,6 %
Počet dětí, které spáchaly trestný čin před a během pobytu v ústavu	432	5,7 %	298	30,1 %	2 130	30,4 %
Počet dětí, které spáchaly trestný čin po skončení ústavní výchovy	1 866	24,8 %	424	42,9 %	3 380	48,2 %

⁹⁶ Hodnocení systému péče o ohrožené děti (2007). Dostupné z:

<http://www.mvcr.cz/clanek/hodnoceni-systemu-pece-o-ohrozene-deti.aspx>

Přehled některých vybraných přístupů a programů k práci s mladými lidmi opouštějícími systém náhradní péče přinesla analýza **Ohrožená mládež na cestě k dospělosti**⁹⁷ - Projekty a programy na podporu mladých lidí na odchodu z péče a mladí lidé předčasně ukončující školní docházku, kterou realizovala asociace European Social Network. Analýza poskytuje vhled do práce organizací a dalších subjektů, které se zaměřují na poskytování služeb a práci s mládeží na odchodu ze systému náhradní péče⁹⁸. Jedná se o projekty a programy v celé Evropě, které mají za cíl pomoci mladým lidem v jejich přechodu do dospělosti. Pro projekty je charakteristické, že zahrnují komunitní služby, mezioborovou spolupráci a celostní přístup ke každému mladému člověku. European Social Network se systematicky věnuje zkoumání situace mladých lidí v Evropě a úlohou sociálních služeb, které jim mohou pomáhat při přechodu z péče do dospělosti. Vychází ze znepokojivých poznatků, které se týkají mladých lidí, kteří nemohli (někdy dočasně) vyrůstat se svými rodiči. Náhradní péče může znamenat pro některé děti novou šanci v životě, ale pro mnoho je jen pokračováním chaotického výchovy, která ovlivňuje jejich chování. Mezi formy náhradní péče, kterou opouštěli mladí lidé ve zkoumaných projektech, byly: péče v ústavní výchově, pěstounská péče, osvojení.

Asociace European Social Network vycházela z mezinárodního výzkumu⁹⁹, který vymezil špatné výstupy pro mladé lidi z přechodu z náhradní péče do dospělosti v porovnání s mladými lidmi, kteří vyrůstali ve vlastních rodinách. Neúspěchy mladých lidí, kteří vyrostli v některé z forem náhradní péče, se projevují zejména v oblastech:

⁹⁷ Vulnerable Youth in Transition to Adulthood. Projects and programmes to support young people leaving care and (potential) early school-leavers. European Social Network

⁹⁸ Analýza obsahuje i projekty, které se zaměřují na projekty pracující s mladými lidmi, kteří předčasně ukončují školní vzdělávání.

⁹⁹ Zejména Stein (2004).

- vzdělávání;
- zdraví;
- nezaměstnanost;
- kriminalita;
- duševní zdraví a
- sociální vyloučení.

Na základě těchto znepokojivých zjištění požádala asociace European Social Network své členy o příklady praxí z různých evropských zemí, které pomáhají připravit mladé lidi na samostatný život, nebo se zaměřují na poskytování podpory mladých lidí po odchodu z péče (některé z těchto příkladů dobré praxe jsou uvedeny v části 7. této studie).

Co se týče dalších oblastí řešených touto studií, již je například otázka zaměstnání, lze uvést, že k 31. prosinci 2012 Úřad práce ČR evidoval 98,7 tis. mladých do 25 let, což bylo o 6,8 tis. více než před rokem. Mladí lidé tvoří cca pětinnový podíl na celkovém počtu nezaměstnaných (18,1 %). Mezi těmito nezaměstnanými bylo 36,1 tis. absolventů škol všech stupňů vzdělání a mladistvých po ukončení základní školy. Jejich podíl na celkovém počtu uchazečů o zaměstnání se meziročně nezměnil a činil na 6,6 %. Nejpočetnějšími skupinami uchazečů o zaměstnání stále zůstávají lidé vyučení a uchazeči se základním vzděláním s podílem na nezaměstnanosti 41,0 % resp. 27,0 %. Narůstá specifická skupina mladistvých a mladých lidí, kteří nepokračují ve studiu na středních školách, jsou po ukončení povinné školní docházky v evidenci Úřadu práce ČR a pracovní návyky vůbec nezískají.¹⁰⁰

Komplexně se situací dětí z dětských domovů zabýval nový výzkum „**Integrace dětí z dětských domovů do společnosti**“¹⁰¹ Podle výzkumu je jedním z

¹⁰⁰ Strategie sociálního začleňování 2014 – 2020, s. 14 a násl.

¹⁰¹ Zpráva o výzkumu je dostupná například z: <http://www.ditearodina.cz/aktivity/vyzkumy/tuzemske-vyzkumy/152-pruzkum-integrace-deti-z-detskych-domovu-do-spolecnosti>

dlouhodobých problémů v sociální oblasti nedostatečná integrace dětí z dětských domovů do reálného života. V současné době neexistuje jednotná koncepce, která by se touto problematikou zabývala a pomáhala tak dětem, aby zvládly velmi těžký přechod. Důležitým aktérem celého procesu jsou vychovatelky v domovech, které však v současné době nemají dostatek prostoru na přípravu dětí na odchod do reálného života a nemají to ani v popisu práce.

Na základě provedených kvalitativních rozhovorů bylo zjištěno, že 57 % dětí tvrdí, že mají představu o tom, jak bude vypadat jejich první rok po opuštění domova. Nejčastěji uváděnou potřebou v tomto období je nalezení práce, které uvedlo 59 % dětí. Potřebu najít si bydlení pociťuje 41 % a dokončení školy zmiňuje 28 % dětí. O možnostech dalšího studia uvažuje pouze 11 % dětí. Uvědomované potřeby dětí jsou však v této chvíli na velmi obecné a rozostřené úrovni. Dvě pětiny dětí zatím nemají žádné záložní plány pro případ, že by jejich zamýšlený cíl ztroskotal.

Na základě dat z individuálních rozhovorů byly identifikovány potřeby, které jednotliví respondenti měli ve chvíli, kdy opustili dětský domov:

- 93 % bydlení;
- 81 % finance;
- 78 % zařizování s úřady;
- 89 % zařízení práce;
- 33 % vzdělání;
- 56 % vztahy;
- 81 % plánování odchodu;
- 19 % samostatnost a svoboda;
- 11 % praktické dovednosti;
- 15 % dostupné sociálně-právní služby (informovanost).

V rámci rozhovorů bylo identifikováno také několik základních intervencí, které hrály důležitou roli při naplňování jednotlivých potřeb.

1. Systémové formální státní (orgán sociálně-právní ochrany, dětský domov, kurátor), které podle výzkumu pokrývaly 32 % potřeb.
2. Systémové formální nestátní (neziskové organizace, domy na půl cesty), které pokrývaly 23 % potřeb.
3. Systémové neformální (pěstounské, adoptivní, hostitelské rodiny), které pokrývaly 20 % potřeb.
4. Nesystémové formální (pomoc od pracovníka dětského domova), které pokrývaly 15 % potřeb.
5. Nesystémové neformální (rodina), které pokrývaly 7 % potřeb.
6. Nesystémové neformální (ostatní - přátelé, známí), které pokrývaly 3 % potřeb.

Co se týče představ dospívajících dětí před odchodem z ústavní péče, 45 % dětí tvrdí, že zatím neví, kde bude po opuštění domova bydlet. U většiny lidí se po odchodu z dětského domova objevovala potřeba spojená se sehnáním levného, podporovaného či krizového bydlení. Pomoc přátel spočívala především v tom, že poskytl informace o bydlení. Ve třetině případů bylo nutné využít pomoci neziskových organizací či domů na půli cesty. Z rozhovorů s dětmi v domovech před odchodem však nevyplývá, že s touto variantou počítají. Co se týče zaměstnání, 48 % dětí tvrdí, že mají již vybranou práci, kam nastoupí po odchodu z domova. Čtyři pětiny z nich pak tvrdí, že je to práce v oboru, který studují. V 88 % se přitom jedná o manuální práci. Polovina dětí před odchodem si plánuje hledat práci přes kamarády a známé. V reálu byla potřeba sehnat si práci přítomná u 9 z 10 respondentů. I v tomto případě třikrát úspěšněji než přátelé či známí působí domy na půli cesty či neziskové organizace.

V otázkách vzdělání dětí 71% dětí uvedlo, že bude mít po dokončení školy výuční list (celkové procento absolventů v populaci s výučním listem za rok 2014 bylo 29 %). 40 % dětí jejich plánované dosažené vzdělání nevyhovuje. 57 % plánuje pokračovat dalším vzděláváním či rekvalifikačními kurzy. Nejčastěji studovanými obory jsou kuchař/číšník, zedník, prodavač či ošetřovatel. V reálu pokud už po

odchodu byla potřeba studovat, většinou se jednalo o dokončení aktuální školy. Přestože tedy více než polovina dětí před odchodem plánuje studovat dále, reálně tato potřeba po odchodu již často není pocíťována. Absenci této potřeby podporuje i fakt, že děti často končí s výučním listem a nemají příliš velkou perspektivu k dalšímu vzdělání.

V otázkách finančního zajištění pouze 13 % dětí uvedlo, že má na dobu opuštění domova našetřené peníze. Často se liší představa o tom, jaké jsou průměrné měsíční náklady na jednotlivé položky. Důležitým předpokladem pro úspěšné začlenění do společnosti je finanční gramotnost. Ta však může být, i vzhledem k vzdělanostnímu profilu dětí v domovech, spíše slabší. 64 % dětí uvedlo, že ví, jaký je rozdíl mezi čistou a hrubou mzdou. Pouze 35 % z nich však dokázalo správně uvést, co tento rozdíl představuje. V reálu častým tématem pro lidi, kteří opustili dětský domov, byly sociální dávky. Rady ohledně praktického získání této pomoci často poskytovaly až neziskové organizace. Pro mnoho lidí byl problém jak hospodařit s penězi. To souvisí i s faktem, že děti v domově leckdy nemají přesnou představu o měsíčních nákladech na jednotlivé položky.

Nejčastější potřebou v rámci přípravy na odchod byla asistence a doprovod při odchodu. Velkou roli v naplňování potřeb hrály neziskové organizace a domy na půli cesty. Ve třetině případů byla přítomna potřeba plánu odchodu. Intervence od rodiny přicházely pouze u desetiny lidí. Často také chyběla lepší příprava na odchod. Přestože je velká část dětí, která je vybavena hmotnými věcmi či penězi, v reálu jim chybí spousta informací o světě mimo domov. Dvě třetiny dotázaných potřebovaly po odchodu z domova určitou formu sociálního poradenství. Nechyběly ani potřeby spojené s vyřízením dokladů či zařízením lékaře.

Co se týče vztahů, 88 % dětí se stýká s někým z rodinných příslušníků. Pravidelný kontakt se sociálním pracovníkem uvedlo 58 % dětí. Téměř polovina z nich považuje tato setkání za užitečná a zároveň tvrdí, že mají se sociálním pracovníkem dobrý vztah. 41 % dětí tvrdí, že nemá žádný zvláštní vztah se sociálním pracovníkem. Přestože si většina respondentů pamatovala setkávání se

svým sociálním pracovníkem, polovina z nich tato setkávání označila za zbytečná, přičemž nerozuměli jejich smyslu. Necelé dvě třetiny respondentů uvedly, že sociální pracovník nehrál žádnou roli v momentu odchodu. Přestože tedy děti v domovech byly tímto pracovníkem navštěvovány, často zpětně uvedly, že nevidí žádný smysl v těchto návštěvách.

Při otázce na oblast důvěry bylo zjištěno, že děti by se nejčastěji svěřovaly vychovatelkám a kamarádům. Naopak jako velkou oporu necítí rodiče, spolužáky ze školy a ostatní příbuzné. V reálu intervence v rámci vztahů (oproti ostatním potřebám) přicházely především ze strany rodiny a přátel. V pětině případů byla přítomna potřeba znovunavázat kontakt s rodinou. V rámci této potřeby byly také nadprůměrně často poskytovány intervence od vychovatelek z dětských domovů. Tento fakt podporuje tvrzení o velké závislosti dětí na vychovatelkách v domově, které často považují za nejbližší osobu. To se stává problémem po opuštění domova a přerušení vztahu.

Více než v polovině případů jako rizikovou situaci po odchodu respondenti uvedli bezdomovectví. Nenaplnění potřeby spojené s bydlením tedy představuje jeden z nejakutnějších problémů k řešení. Finanční problémy, zadluženost či exekuce byly přítomny ve více než třetině případů po odchodu z dětského domova. Téměř čtvrtina dotázaných pak uvedla, že byli zapojeni do krádeží či jiné kriminální činnosti.

Výše uvedené výzkumy se zabývaly zejména důsledky ne zcela funkčního systému na vývoj dospívajících dětí a mladých lidí. Existují však i analýzy, které se zabývají příčinami tohoto stavu. Jednou z příčin je nedostatečná síť služeb pro práci s uvedenými cílovými skupinami. Komplexní pohled na tuto problematiku přinesla zejména **Analýza sítě služeb pro práci s rodinami a dětmi**.¹⁰² Šetření provedená v rámci Analýzy sítě služeb pokrývala činnost orgánů sociálně-právní ochrany dětí,

¹⁰² Dostupné z: www.mpsv.cz/files/clanky/17905/analyza.pdf., shrnutí závěrů analýzy citované v této studii obsahuje Návrh optimalizace řízení systému ochrany práv dětí a péče o ohrožené děti (2015), který je dostupný z: <http://www.pravonadetstvi.cz/dokumenty/>.

osob pověřených k výkonu sociálně-právní ochrany, poskytovatelů sociálních služeb, ale také zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy, dětských domovů pro děti do 3 let věku a dalších aktérů systému péče o ohrožené děti, což umožnilo detailní zmapování zkoumané oblasti. V rámci analýzy byl věnován prostor rovněž některým aktuálním tématům souvisejících se sociálně-právní ochranou dětí jako např. situace dětí na ubytovnách či problematika „dětí ulice“.

Výstupy analýzy odhalují celou řadu odlišných přístupů, zájmů a pohledů zastávaných jednotlivými aktéry systému. Analýza potvrdila, že stávající systém poskytovaných služeb pro ohrožené rodiny a děti je značně nepřehledný. Nepříznivě na něj působí resortismus a řada dalších faktorů, problematické financování sociálních služeb, absence některých typů služeb, regionální nevyváženost, nejednotnost náhledu na institucionální péči, různorodost kvality poskytovaných služeb, roztržitost celé agendy a nesystematičnost v získávání a zpracovávání dat z této oblasti.

Za hlavní bariéry poskytování služeb pro ohrožené rodiny a děti jsou považovány nedostatečné finance, které ovlivňují kvalitu poskytování služby zejména s ohledem na omezenou možnost zajistit kvalifikovaný personál. Častým problémem jsou též nevyhovující prostory, množství administrativy, přičemž často není zařízením obeznámen její smysl, a konečně frustrace pracovníků vyplývající z náročné povahy práce v sociálních službách. Za hlavní příčinu umístování dětí v ústavech je považováno selhání biologické rodiny dětí. Bylo doporučeno, aby děti, které již jsou umístěny v ústavní péči, byly intenzivněji integrovány do společnosti, tak aby mohly využívat širší síť služeb a to jak služeb sociálních v ambulantní a pobytové formě, tak služeb veřejných nebo zdravotních.

V systému byla identifikována celá řada chybějících služeb. Jde zejména o sociální bydlení, které je nedostupné zejména pro klienty sociálních služeb (azylových domů) a obyvatele ubytoven, kteří tak nemají šanci posunout se z těchto zařízení do trvalé formy bydlení. Samostatnou kapitolou je pak bezdomovectví. Další deficity byly zjištěny v oblasti terénní práce s ohroženými rodinami. Jde o služby

na podporu rozvoje rodičovských kompetencí, pomoci při vedení domácnosti, finanční gramotnosti nebo řešení vztahů v rodinách. Určitou roli mohou v síti služeb sehrát nízkoprahové služby a komunitní centra, která mají velký potenciál pro práci s ohroženými rodinami a dětmi. Svou roli sehrává také jejich preventivní funkce, protože mají schopnost podchytit problém v jeho raném stádiu a odeslat rodinu ke specialistovi nebo do odborné služby či péče příslušného orgánu veřejné správy. Také nabídka vhodných volnočasových aktivit může v kombinaci s preventivní činností klíčových institucí pomoci k omezení jejich ohrožení. To je mnohdy zapříčiněno právě nedostatkem příležitostí pro smysluplné a společensky akceptovatelné trávení volného času spolu s chybějícími sociálními kompetencemi a nízkou úrovní sociálně-kulturního kapitálu těchto dětí. Systém primární prevence je značně roztržštěný a neexistuje funkční spolupráce mezi jednotlivými institucemi.

V řadě míst fungují ad hoc programy, ty ovšem často nenavazují na činnost jiných institucí, a jednotlivé aktivity se proto vzájemně nedoplňují. Bylo proto doporučeno alokovat stávající prostředky zejména do oblasti rozvoje služeb, jež pro děti zajišťují nestátní organizace. Širší nabídka nízkoprahových center či preventivních a resocializačních programů by napomohla při generování příležitostí k smysluplnému trávení volného času u dětí, jimž tyto podmínky nedokáže vytvořit buď jejich vlastní rodina, či lokalita, v níž žijí. Zároveň je ovšem nezbytná decentralizace, tak aby prostředky na podporu činnosti těchto služeb plynuly zejména z rozpočtu měst a obcí (obcím je však třeba poskytnout patřičné zdroje zvýšením podílu na sdílených daních nebo formou účelových finančních transferů ze státního rozpočtu). Chybí také specializované služby (včetně pobytových) schopné reagovat na všechny potřeby znevýhodněného dítěte zařízení. Existuje tak skupina dětí, pro kterou v současné době neexistuje vhodné zařízení. Domovy pro osoby se zdravotním postižením, domovy se zvláštním režimem ani školská nebo zdravotnická ústavní zařízení nejsou v současné době schopna tuto funkci adekvátně vykonávat.

Chybí rovněž odborné služby pro práci s lidmi se závislostmi na návykových látkách. Zcela nedostatečné jsou pak služby pro mladé uživatele drog (ve věku nad

15 let). Některé typy odborných služeb jsou k dispozici pouze ve větších sídlech, pro venkovské oblasti jsou hůře dostupné. Může jít přitom i o státní orgány. Jako příklad byla v Analýze sítě služeb uvedena Probační a mediační služba. V některých oblastech představuje přílišná geografická vzdálenost centra a periferie překážku pro efektivní zajištění kontroly a pomoci dětem, jež se stávají klienty této instituce.

5. METODY A POSTUPY POUŽÍVANÉ PŘI ZAJIŠŤOVÁNÍ NÁSLEDNÉ PÉČE O MLADÉ DOSPĚLÉ V ČESKÉ REPUBLICE, PROVÁZANOST SYSTÉMU NÁSLEDNÉ PÉČE S DALŠÍMI AKTÉRY

5.1. Aktéři systému následné péče

Aktéři systému následné péče působí ve dvou hlavních oblastech. Jde jednak o orgány veřejné správy (pro problematiku řešenou touto studií jsou klíčové zejména orgány sociálně-právní ochrany a Probační a mediační služba) a jednak o poskytovatele služeb, což mohou být jak veřejné organizace zřizované státem nebo územními samosprávnými celky (typicky zařízení pro výkon ústavní výchovy) nebo nestátní subjekty (ty se naopak často pohybují v prostředí terénních a ambulantních služeb).

V předchozích kapitolách byla zmíněna významná koordinační role **orgánů sociálně-právní ochrany** při plánování případně i zajišťování následné péče o mladé dospělé. Sociálním pracovníkem, který fakticky tuto činnost vykonává, je zpravidla **kurátor pro děti a mládež**. Obecní úřad obce s rozšířenou působností je

podle kritéria 4c standardů kvality sociálně-právní ochrany¹⁰³ povinen vyčlenit pro tuto pozici odpovídající počet odborníků. Podle odborné literatury je „kurátor pro děti a mládež v České republice úředníkem státu. Jeho povinností je starat se o děti a mladistvé obtížně vychovatelné, o mladistvé páchající trestnou činností a jejich rodiny. Těmto klientům a jejich rodinám poskytuje poradenskou a socioterapeutickou pomoc. Ta však nemůže být intenzivní vzhledem k vysokému počtu případů, jimiž se ročně kurátoři zabývají. Proto kurátoři odkazují děti, případně rodiny, do soustavné dlouhodobé péče jiným organizacím (střediska výchovné péče, ústavy, nestátní formy ambulantní pomoci) a monitorují situaci dítěte.“¹⁰⁴

Kurátor pro děti a mládež tedy ve své práci navazuje na postupy a zjištění dříve užitých nástrojů sociální práce, pro které je společné, že se nedají používat izolovaně, bez efektivní spolupráce a zapojení řady subjektů, kteří pracují s klientem v období přípravy na samostatný život, přechodu do samostatného života nebo ve fázi podpory a pomoci v období po opuštění některého typu péče, který ho zabezpečoval do jeho zletilosti (případně do odchodu ze vzdělávacího systému). I činnost kurátora pro děti a mládež je činností koordinační a využívá spolupracujících subjektů v systému návazné péče pro mladé lidi odcházející z náhradních forem péče. Již bylo řečeno, že v českém právním rámci i praxi sociální práce je činnost kurátora pro děti a mládež zaměřena na určenou skupinu dětí, není tak koncipována jako systematická pomoc a podpora pro děti a mládež tvořící širokou skupinu dětí a mladých lidí opouštějících systém náhradní rodinné péče či ústavní výchovy.

¹⁰³ Příloha č. 1 vyhlášky o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Kritérium 4c: „Orgán sociálně-právní ochrany má v rámci organizační struktury vnitřním předpisem písemně zpracována oprávnění a povinnosti k jednotlivým pracovním pozicím vztahujícím se k výkonu sociálně-právní ochrany, uplatněním specializace zejména pro oblast náhradní rodinné péče, sociální kurately pro děti a mládež a ochrany týraných a zneužívaných dětí a důsledně dbá na to, aby konkrétní pracovní pozice byla vyhrazena výlučně výkonu sociálně-právní ochrany.“

¹⁰⁴ Matoušek, O. a kol. (2011), s. 96.

Podle „Příručky pro metodiky sociální prevence a sociální kurátory“ z roku 2007¹⁰⁵ jsou činnosti kurátora vymezeny takto:

- Aplikuje metody kontinuální sociální práce, kterými minimalizuje následky nepříznivé sociální situace klientů.
- Usiluje o vytvoření optimálního socioterapeutického vztahu s klientem a pomáhá mu formulovat cíle spolupráce a nabízí klientovi alternativy strategií k jejich dosažení.
- V rámci základního sociálního poradenství poskytuje klientům informace potřebné k překonání jejich nepříznivé životní situace.
- V rámci odborného sociálního poradenství pomáhá klientům zprostředkovat kontakt se společenským prostředím, snaží se zabránit sociální izolaci klientů, pomáhá jim při uplatňování práv a oprávněných zájmů, je klientům nápomocen při obstarávání osobních záležitostí a realizuje sociálně terapeutické činnosti, které se zaměřují na obnovení vztahů klientů s jejich okolím, jejich praktických schopností a dovedností.
- Pomáhá zmírnit dopad vlivu rizikových skupin na klienta.
- Vypracovává program individuálního motivačního postupu při řešení aktuální situace klientů, kteří se ocitli v hmotné nouzi tak, aby došlo k odvrácení sociálního vyloučení těchto klientů.
- Kontaktuje klienty ve věznicích, ve školských zařízeních zajišťujících ústavní a ochrannou výchovu, v léčebnách, nouzových nocleznách a dalších zařízeních poskytujících sociální služby. Společně s odborníky v těchto zařízeních připravuje plynulý přechod klientů do života mimo tato zařízení a napomáhá jejich následné adaptaci.
- Vyhledává zájemce o sociální služby v jejich přirozeném prostředí.
- Vyjednává v zájmu klientů, je-li k tomu klienty zmocněn, především záležitosti spojené s ubytováním, zaměstnáním, zdravotním a materiálním zabezpečením po návratu do běžného života.

¹⁰⁵ Kolektiv autorů. Příručka pro metodiky sociální prevence a sociální kurátory. Ostravská univerzita Ostrava. Dostupné například z:

http://projekty.osu.cz/metakor/dok/prirucka_pro_metodiky.pdf

- Na požádání poskytuje klientům asistenci při různých jednáních.
- Vede spisovou dokumentaci.

Sociální kurátor pověřený výkonem koordinační činnosti v rámci svých povinností dále mapuje a vyhodnocuje aktuální stav poskytovaných sociálních služeb v regionu pro danou cílovou skupinu. V rámci této povinnosti především:

- vytváří a aktualizuje adresáře poskytovatelů sociálních služeb;
- zajišťuje aktualizaci údajů o poskytovatelích sociálních služeb, vyhodnocuje a doplňuje informace do Informačního portálu a databáze služeb sociální prevence pro osoby ohrožené sociálním vyloučením;
- zabezpečuje shromažďování relevantních informací o poskytovaných sociálních službách;
- vyhodnocuje funkčnost a efektivitu sociálních služeb;
- zjišťuje počty uživatelů relevantních sociálních služeb;
- analyzuje získaná data;
- navrhuje a iniciuje řešení problémových situací;
- navrhuje a iniciuje vytváření sítí potřebných sociálních služeb, vyhledává nové partnery ke spolupráci/nové členy sociální sítě (další obce, poskytovatele sociálních služeb, nestátní neziskové organizace), které na základě vlastní znalosti a podložených výstupů směřuje do lokalit, ve kterých jsou dané sociální služby nedostupné;
- distribuuje informace směrem k poskytovatelům sociálních služeb, místním samosprávám a metodikovi sociální prevence;
- zprostředkovává nabídky sociálních služeb uživatelům v regionu.

Dalším okruhem činnosti sociálního kurátora – koordinátora je mapování, vyhodnocování a zdůvodňování potřeb cílové skupiny ve své spádové oblasti. V rámci tohoto okruhu činnosti sociální kurátor:

- zjišťuje potřeby a problémy uživatelů sociálních služeb;
- hledá optimální řešení problémů a iniciuje je;

- prosazuje potřeby a zájmy cílové skupiny uživatelů; ty může prosazovat např. z pozice člena sociálních komisí nebo v rámci účasti na jednání těchto komisí.

V metodické příručce je specifikována rovněž koncepční činnost sociálního kurátora:

- účastní se tvorby vybraných strategických dokumentů (např. komunitního plánu rozvoje sociálních služeb, strategie prevence kriminality atd.);
- navrhuje variantní řešení pro zabezpečení poskytovaných sociálních služeb v regionu z prostředků evropských strukturálních fondů popř. jiných finančních zdrojů, působí jako poradní orgán pro navrhované projekty poskytovatelů sociálních služeb, případně se podílí na hodnocení projektů týkajících se cílové skupiny uživatelů.

Sociální kurátor se rovněž spolupodílí na plánování vzdělávacích akcí, pro svůj vlastní profesní růst vytváří individuální vzdělávací plán a při jeho naplňování spolupracuje s metodikem sociální prevence.

V praxi a činnosti **Probační a mediační služby** stojí pro účely analýzy systému následné péče pro mladé lidi odcházející z různých forem náhradní péče za pozornost zejména dvě činnosti, kterými jsou probační programy pro mladistvé a práce v rámci týmů pro mládež. Systém probačních programů by svým obsahem a akreditačním procesem mohl sloužit jako vhodný příklad pro ukotvení obdobných programů pro oblast práce s mladými lidmi, kteří odcházejí ze systému náhradní péče i jejich následné podpory při vstupu do samostatného života. Metody využívané v rámci těchto programů jsou podrobně popsány v kapitole 5. 3. této studie.

Pokusem o vybudování systému spolupráce mezi orgány sociálně-právní ochrany a subjekty, které se zabývají otázkou prevence kriminality, jsou tzv. **týmy pro mládež**, které jsou součástí konceptu „Systém včasné intervence“.¹⁰⁶ Jde o projekt

¹⁰⁶ Podrobné informace o Systému včasné intervence jsou dostupné z:

<http://www.mvcr.cz/clanek/hodnoceni-systemu-pece-o-ohrozene-deti.aspx>.

iniciovaný Ministerstvem vnitra, v jehož rámci byly zpracovány tzv. závazné metodiky.¹⁰⁷ Podle této metodiky je cílem práce týmu pro mládež řešení problematiky rizikových a ohrožených dětí v dané lokalitě a koordinovaně řešit kriminalitu dětí. Podle standardů kvality sociálně-právní ochrany je činnost Týmu pro mládež jednou z forem spolupráce při realizaci preventivních aktivit v oblasti sociálně-právní ochrany.¹⁰⁸

Členy týmu jmenují vedoucí pracovníci příslušných subjektů, a to na návrh pracovní skupiny zřízené k realizaci Systému včasné intervence. Tajemníkem Týmu pro mládež může být pracovník střediska Probační a mediační služby nebo osoba zvolená v rámci týmu. Složení Týmu pro mládež vychází ze struktury zapojených subjektů (tzv. „hlavní pětky“), tj. je složen ze zástupců:

- a) střediska Probační a mediační služby (specialista na problematiku dětí a mládeže);
- b) okresního soudu (soudce pro mládež);
- c) okresního státního zastupitelství (státní zástupce se specializací dětí a mládež);
- d) okresního ředitelství Policie ČR (specialista na mládež Služby kriminální policie a vyšetřování) a příslušného obvodního oddělení Policie ČR (specializace dětí a mládež);

¹⁰⁷ Závazná metodika Systému včasné intervence a Tůmů pro mládež pro rok 2007. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/clanek/hodnoceni-systemu-pece-o-ohrozene-deti.aspx>.

¹⁰⁸ Příloha č. 1 vyhlášky o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí, kritérium 7: „*Orgán sociálně-právní ochrany aktivně vyhledává a monitoruje ohrožené děti. Prokazatelně koordinuje, případně vytváří podmínky pro preventivní aktivity ve svém správním obvodu. Přitom „spolupracuje s dalšími fyzickými osobami, právníckými osobami a orgány veřejné moci, zejména s orgány územní samosprávy, pověřenými osobami, poskytovateli sociálních služeb, zástupci škol a školských zařízení, Policií České republiky, Probační a mediační službou, soudem, státním zastupitelstvím, poskytovateli zdravotních služeb, případně dalšími fyzickými osobami, právníckými osobami a orgány veřejné moci zúčastněnými na péči o ohrožené děti podle místních potřeb a podmínek. Všechny uvedené subjekty mohou jako formu spolupráce v rámci výše uvedeného zvolit tým pro děti a mládež.“*

- e) městského úřadu (odboru sociálních věcí, resp. oddělení sociálně-právní ochrany dětí) a obecní policie (pracovník specializovaný na problematiku rizikových a ohrožených dětí).

Členy Týmu pro mládež mají být vždy, kromě výše uvedených institucí také metodik prevence v pedagogicko-psychologické poradně, metodik ve středisku výchovné péče, nebo zástupce školních metodiků prevence v případě více škol. Členy mohou být zástupci zdravotnických zařízení v dané lokalitě, stejně jako zástupci nevládních organizací. Dle potřeby a specifik dané obce může být tým rozšířen o další členy (např. zástupce škol, školských zařízení, zdravotnických zařízení, úřadu práce apod.).

Činnost Týmu pro mládež je dána právy, povinnostmi a kompetencemi jednotlivých subjektů zapojených v rámci týmu. Vychází z příslušných právních předpisů, směrnic a aktů řízení a respektuje je. Prvním krokem práce týmu je seznámení se s výsledky zmapování situace v souvislosti s delikvencí dětí v dané lokalitě včetně „inventury“ prostředků a kompetencí zúčastněných organizací, (státních, samosprávných, nestátních) v dané lokalitě. Následně tým písemně vypracuje plán na řešení a snižování delikvence dětí ve své lokalitě. Plán komplexně zhodnotí situaci, pojmenuje existující problémy, rezervy a stanoví prioritní oblasti činnosti včetně nástrojů (např. dostupné probační či další resocializační programy).

Podle uvedené metodiky měl tým pro mládež:

- a) projednávat kasuistické řešení resp. postupy u zvoleného okruhu případů delikventního chování dětí podle potřeb a možností jednotlivých členů týmu;
- b) vyhledávat „vhodné“ případy a stanovovat optimální postupy k jejich řešení (případové studie, kazuistiky);
- c) průběžně vyhodnocovat případovou práci a programy s rizikovými a ohroženými dětmi a také programy a činnosti věnované obětem trestné činnosti a prevenci;

- d) sledovat a vyhodnocovat aktuální a dlouhodobé vývojové trendy v oblasti závadového a delikventního jednání dětí;
- e) navrhopat opatření k odstranění zjištěných problémů, k minimalizaci rizik, která potencují delikventní jednání dětí, kontroluje a vyhodnocuje jejich plnění;
- f) navrhopat strategii práce (plán na řešení a snižování delikvence dětí ve své lokalitě) s rizikovými a ohroženými dětmi a jejich rodinami v dané lokalitě, která obsahuje analýzu situace, priority, návrhy projektů či opatření směřujících k odstranění konkrétních rizikových a sociálně patologických jevů nebo doplnění chybějících služeb včetně požadavků na finanční zabezpečení.

Cíle činnosti Týmu pro mládež jsou:

1. Zmapovaný systém péče o rizikové a ohrožené děti v dané lokalitě.
2. Pravidelná setkání a setkání ad hoc.
3. Optimální postupy koordinovaného řešení případů.
4. Strategie práce s rizikovými a ohroženými dětmi a jejich rodinami, její pravidelné vyhodnocování a navrhování nových opatření.

Dalším z aktérů systému následné péče, stojícím na pomezí veřejného subjektu a poskytovatele služeb, jsou **školská zařízení pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy**, jejichž úkoly byly popsány v kapitole 2. 3. této studie. V praxi tato zařízení při zajištění aktivit přípravy na samostatný život využívají spolupráce s nestátními subjekty. Zvláštní postavení přitom mají v tomto systému **střediska výchovné péče**. Již bylo uvedeno, že podle § 16 zákona o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních, středisko výchovné péče poskytuje služby klientům, jimiž jsou také zletilé osoby do ukončení přípravy na budoucí povolání, nejdéle však do věku 26 let, s rizikem poruch chování či s již rozvinutými projevy poruch chování a negativních jevů v sociálním vývoji. Služba je poskytována, jsou-li splněny zákonné podmínky (zařízení má volnou kapacitu, klient projeví informovaný souhlas a dojde k uzavření smlouvy o úhradě ubytování

a stravy předem). Jedná se tedy o úpravu velmi podobnou, jako je uplatňována v systému sociálních služeb. Jako praktický příklad činnosti střediska výchovné péče bylo pro tuto studii vybráno jedno z pražských středisek působících při výchovném ústavu Praha Klíčov.¹⁰⁹

Ambulantní služby tohoto střediska výchovné péče nabízí poradenské a terapeutické služby dětem, dospívajícím a jejich rodinám, jako jsou:

- rodinné poradenství a terapii;
- individuální poradenství a terapii;
- skupinové programy pro děti a dospívající;
- speciálně-pedagogickou diagnostiku;
- zprostředkování celodenních a internátních pobytů v rámci Střediska výchovné péče Klíčov;
- následnou péči po absolvování programů na celodenním a internátním oddělení;
- preventivně - výchovné programy pro děti, které se dopustily činu jinak trestného;
- konzultace pro odborníky, kteří pracují s dětmi a dospívajícími;
- doporučení, případně kontakt na jiné odborné zařízení.

Celodenní služby nabízí celodenní, odbornou, preventivně výchovnou péči pro děti s poruchami a problémovým chováním, zpravidla ve věku 12 až 16 let (program je většinou v rozsahu dvou měsíců a probíhá pouze ve dnech školního vyučování). V průběhu celého školního roku středisko výchovné péče nabízí výchovně vzdělávací program stacionárního typu, který je zaměřený zejména na problematiku poruch chování a učení a na sekundární prevenci sociálně patologických jevů. Podobné služby nabízí rovněž internátní oddělení.

¹⁰⁹ Informace o činnosti střediska jsou dostupné z: <http://www.klicov.cz/>.

Vzhledem k tomu, že se řada mladých lidí při opuštění náhradní výchovy a péče ocitá ve složité životní situaci, patří mezi významné subjekty, které pracují na úspěšném vstupu mladého člověka do dospělosti **sociální služby**. Jedná se zejména o služby sociální prevence, mezi které patří např. telefonická krizová pomoc, azylové domy, kontaktní centra, domy na půli cesty, terénní programy, sociálně-aktivizační služby apod.¹¹⁰ Služby sociální prevence napomáhají zabránit sociálnímu vyloučení osob, které jsou tímto ohroženy pro krizovou sociální situaci, životní návyky a způsob života vedoucí ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňující prostředí a ohrožení práv a oprávněných zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby. Cílem služeb sociální prevence je napomáhat osobám k překonání jejich nepříznivé sociální situace a chránit společnost před vznikem a šířením nežádoucích společenských jevů¹¹¹. Z toho, jak jsou služby sociální prevence definovány, vyplývá, že právě tento okruh služeb sehrává významnou roli na poli služeb pro děti a mladé lidi po opuštění náhradní péče.

Problémem celého systému služeb v oblasti péče o ohrožené děti a mládež je nekoordinovanost jednotlivých služeb. Je proto takřka nemožné hovořit o systému služeb a práce s mladými lidmi opouštějícími systém péče. Můžeme tak pouze dílčím způsobem vybírat příklady služeb, které se zaměřují na některou z životních situací klienta, nenajdeme ovšem službu, která by komplexně řešila přípravu mladého člověka na odchod z péče, asistovala při přechodu a doprovázela ho až do úplného osamostatnění. Existují některé programy, které se o tyto služby pokoušejí, rozvíjejí je a zaujímají významné místo v systému služeb s mladými lidmi opouštějícími náhradní péči, nicméně na úrovni garantované koncepce sociální politiky, nenacházíme doposud žádné komplexní pojetí.

V kapitole 2. 5. této studie bylo uvedeno, že významnou službu pro mladé lidi odcházející z náhradní péče představuje **dům na půli cesty** (jde v zásadě o jedinou jasně vymezenou službou pro práci s mladými dospělými, kteří odcházejí

¹¹⁰ Služby sociální prevence upravují ustanovení § 53 až § 70 zákona o sociálních službách.

¹¹¹ § 53 zákona o sociálních službách.

z náhradní péče.). Příslušné zařízení musí být přizpůsobeno specifickým potřebám těchto osob. Služba zahrnuje poskytnutí ubytování, zajištění kontaktu se společenským prostředím, sociálně-terapeutické činnosti a pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a obstarávání osobních záležitostí. Jde o služby částečně hrazené, resp. klient hradí ubytování a stravu (§ 76 odst. 1 zákona o sociálních službách). Podrobnosti o činnostech služby a maximální výši úhrady stanovuje prováděcí vyhláška k zákonu o sociálních službách¹¹². Podle ní by ubytování mělo být zajištěno v „prostředí, které má znaky bydlení v domácnosti, po dobu zpravidla nepřevyšující 1 rok“ s vytvořením „podmínek pro zajištění úklidu, praní a žehlení osobního prádla, výměny ložního prádla“. Zprostředkování kontaktu se společenským prostředím zahrnuje pomoc při obnovení nebo upevnění kontaktu s rodinou, pomoc a podporu při dalších aktivitách podporujících sociální začleňování osob a podporu a pomoc při využívání běžně dostupných služeb a informačních zdrojů. Sociálně-terapeutické činnosti by měly vést k „rozvoji nebo udržení osobních a sociálních schopností a dovedností podporujících sociální začleňování osob“, zahrnují rovněž aktivity zaměřené na budování a rozvoj pracovních návyků a dovedností nezbytných pro integraci osob na trh práce. Maximální výše úhrady za poskytování sociálních služeb v domech na půl cesty činí 130 Kč denně. Další z využitelných služeb je chráněné bydlení podle § 51 zákona o sociálních službách. To je však určeno jen omezené cílové skupině osob se sníženou soběstačností z důvodu zdravotního postižení nebo chronického onemocnění, včetně duševního onemocnění. Tato služba je poskytována za úhradu.

Jako příklad praktického výkonu této služby lze uvést například nestátního poskytovatele služby, obecně prospěšná společnost DOM (programy tohoto poskytovatel DOM LANO a DOM JOB jsou uvedeny v části 6 této studie jako příklad dobré praxe č. 2 a 3).¹¹³ Hlavními cílovými skupinami služby jsou:

- Mladí lidé po odchodu z ústavní nebo jiné péče.

¹¹² § 23 vyhlášky k provedení zákona o sociálních službách.

¹¹³ Informace o této službě jsou dostupné z: <http://dom-os.cz/sluzby/dum-na-pul-cesty-dom-8/>

- Mladí lidé ohrožení sociální izolací a bezdomovectvím.
- Mladí lidé bez rodinného zázemí nebo ohrožení dysfunkční rodinou.

Mladým lidem, kteří se na poskytovatele obrátí, může nabídnout tyto služby:

- Bezpečné zázemí a spolupráci zaměřenou na budoucí úspěšný život ve společnosti.
- Bydlení na přechodnou dobu jednoho až dvou let.
- Individuální přístup a péči při řešení obtížné situace a dalších problémů.
- Profesionální sociální práci.
- Odbornou psychologickou pomoc a podporu.

Tento konkrétní příklad, je zajímavý tím, že je funkčně propojen s poskytováním dalšího typu sociální služby, která může být využita pro řešení sociálně-nepříznivé situace mladých lidí, jímž je **sociální rehabilitace** (§ 70 zákona o sociálních službách). Sociální rehabilitace je „*soubor specifických činností směřujících k dosažení samostatnosti, nezávislosti a soběstačnosti osob, a to rozvojem jejich specifických schopností a dovedností, posilováním návyků a nácvikem výkonu běžných, pro samostatný život nezbytných činností alternativním způsobem využívajícím zachovaných schopností, potenciálů a kompetencí. Sociální rehabilitace se poskytuje formou terénních a ambulantních služeb, nebo formou pobytových služeb poskytovaných v centrech sociálně rehabilitačních služeb.*“ Služba zahrnuje nácvik dovedností pro zvládnutí péče o vlastní osobu, soběstačnosti a dalších činností vedoucích k sociálnímu začlenění, zprostředkování kontaktu klienta se společenským prostředím, výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, a dále pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí.

Další systémovou sociální službou, která pracuje s ohroženými mladými lidmi, jsou **nízkoprahová zařízení pro děti a mládež**.¹¹⁴ Jedná se o jedinou sociální službu,

¹¹⁴ Podle registru sociálních služeb je na území České republiky registrováno 271 nízkoprahových zařízení pro děti a mládež (Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, 2014).

kteřá je určena přímo dospívajícím.¹¹⁵ Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež poskytují ambulantní, popřípadě terénní služby dětem ve věku od 6 do 26 let ohroženým společensky nežádoucími jevy. Cílem služby je zlepšit kvalitu jejich života předcházením nebo snížením sociálních a zdravotních rizik souvisejících se způsobem jejich života, umožnit jim lépe se orientovat v jejich sociálním prostředí a vytvářet podmínky k řešení jejich nepříznivé sociální situace. Služba může být poskytována osobám anonymně. Služba obsahuje tyto základní činnosti: výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně terapeutické činnosti, pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí¹¹⁶. Největší skupinou, která se obrací na službu nízkoprahového zařízení pro děti a mládež tvoří mladí lidé ve věku mezi 15 – 18 lety¹¹⁷.

Ze služeb, které mohou dále reagovat na situaci mladých lidí, kteří odcházejí ze systému náhradní péče a kteří se ocitají v obtížné životní situaci, můžeme jmenovat také **terénní práci**, která se ze své podstaty zaměřuje na „*osoby, které vedou rizikový způsob života nebo jsou tímto způsobem života ohroženy. Služba je určena pro problémové skupiny osob, uživatele návykových látek nebo omamných psychotropních látek*“¹¹⁸. Mladé lidi po opuštění náhradní péče můžeme jistě podřadit pod do jisté míry stigmatizující pojem „problémové skupiny“, i když se spíše jedná o skupinu lidí, kteří mají problém z důvodu obtížné životní situace. Pro terénní práci se vžil také termín **streetwork**. „*Definujeme-li streetwork, míníme specifickou vyhledávací, mobilní terénní sociální práci, která zahrnuje aktuální nízkoprahovou nabídku sociální pomoci uživatelům drog a osobám, zpravidla mladšího věku, žijícím rizikovým způsobem života, u nichž je předpoklad, že sociální pomoc potřebují a dosud nejsou v kontaktu s příslušnou institucí. Tyto osoby (klienti) jsou kontaktovány ve svém přirozeném prostředí, tzn. V místech a v době, kde a kdy se nejvíce vyskytují.*“ Pojem nízkoprahový v tomto smyslu označuje možnost

¹¹⁵ Zemanová & Dolejš (2015), s. 10.

¹¹⁶ § 62 zákona o sociálních službách.

¹¹⁷ Krajhanzl (2013).

¹¹⁸ § 69 zákona o sociálních službách.

poskytnout klientovi pomoc anonymně, bez nutnosti identifikace a ověření totožnosti. Streetwork je založen především „na důvěře, která by při zjišťování totožnosti klienta sociálním pracovníkem byla narušena.“¹¹⁹

Práce terénních pracovníků má široký záběr a výčet úkolů, které si stanovují, může představovat dobrý vzor pro oblast práce s mladými lidmi opouštějícími systém náhradní péče. Mezi úkoly streetworku patří:

- Vytvářet kontakty jednotlivců a skupin s oficiálními institucemi
- Poradit při osobních potížích
- Poskytovat pomoc při styku s úřady
- Působit jako zprostředkovatel při konfliktech uvnitř skupiny i ve vztahu k druhým skupinám
- Nabídnout a podporovat smysluplné utváření volného času dětí, mladistvých a mladých dospělých,
- Pomáhat při potížích se školou
- Podílet se na zprostředkování zaměstnání
- Zprostředkovat pomoc v těžkých životních situacích
- Dosáhnout snížení násilnického chování
- Zabránit dalšímu vzrůstu drogových závislostí
- Podporovat nácvik demokratických forem mezilidských kontaktů
- Přispívat k prevenci násilí
- Přispívat k účasti mladistvých na společenském a kulturním životě
- Přispívat k dekriminálnímu mládeže
- Napomáhat vystavení nových životních perspektiv
- Vybudovat vztah důvěry k dospělým a k zařízením poskytujícím sociální pomoc
- Podporovat a posílit sebevědomí a odpovědnost
- Zmírnit proces vyčlenění ze společnosti

¹¹⁹ Bednářová, Z.. in Matoušek (2003), s. 169 – 170.

- Přispívat k vytvoření záchytné sociální sítě a podporovat vzájemnou kooperaci mezi jednotlivými zařízeními
- Posilovat důvěru v možnost nových začátků a doprovázet při rozhodnutí vystoupit z dané skupiny
- Kdykoli podle potřeby zhodnotit s jedincem jeho situace.¹²⁰

U výše uvedených služeb byl klíčový prvek nízkoprahovosti služby, kterou můžeme považovat za základní předpoklad úspěšného fungování služby, která může napomáhat mladému člověku při jeho odchodu z do jisté míry vždy velmi formalizované náhradní péče do dospělého života. *„Důležitost a význam nízkoprahových služeb spočívá ve zprostředkování zkušenosti s odbornou pomocí dospělých různým rizikovým a ohroženým mladým jedincům i skupinám. Dospívající mohou díky existenci těchto služeb poznat, že zájem dospělých (na změně jejich nežádoucího nebo rizikového chování)¹²¹ nemusí být vždy pouze omezujícím, dozorujícím a normativním přístupem. Nutnou podmínkou pro zprostředkování této zkušenosti je značná variabilita v prostředcích a postupech práce a dostatečný prostor pro autonomii odborných rozhodnutí, ne však ve smyslu neukázněného a voluntaristického užívání nepřiměřených a nepřiléhavých metod a libovolných prostředků.“¹²²*

Vedle služeb a přístupů popsaných v předchozím textu studie existují také specifické programy, které se zaměřují na práci s dětmi a mladými lidmi v obtížné životní situaci a pracují tak i s mladými lidmi, kteří se nacházejí v některé z fází opuštění náhradní péče. *„Účinnou pomoc mohou této cílové skupině poskytovat vybraní, zacvičení a průběžně supervidovaní dobrovolníci. Tyto programy bývají v zahraničí označovány jako mentoringové.“¹²³* V našich podmínkách mají již dlouhou tradici zejména programy doprovázejících dobrovolníků, kteří tráví čas

¹²⁰ Tamtéž, s. 175 – 176.

¹²¹ Tuto část citace si dovoluujeme dát do závorky, protože pro účely této analýzy se citace hodí i na širší skupinu i mladých lidí, kteří nutně nemusí spadat do skupiny lidí s rizikovým chováním.

¹²² Zemanová & Dolejš (2015), s. 11.

¹²³ Matoušek a kol. (2011), s. 97.

s mladým člověkem, pro kterého je to z mnoha různých důvodů prospěšné (jako příklad **mentoringového programu** je uveden program neziskové organizace LATA – programy pro mládež a rodinu a Program Pět P – viz část 6. této studie, příklad dobré praxe č. 4).

Záběr některých nestátních subjektů působících v sociální oblasti zahrnuje nejen poskytování registrovaných sociálních služeb, ale rovněž návazných činností, které nejsou systémovým veřejným zdrojem podporovány. Jako příklad takové organizace lze uvést organizaci Letní dům z. ú., jejíž projekty jsou uvedeny v části 6. této studie jako příklad dobré praxe č. 5.

Vedle nestátních organizací, které jsou poskytovateli služeb, je nutno mezi aktivními aktéry systému následné péče zmínit rovněž **nadace a nadační fondy**. Ty se často zaměřují na podporu programů, které usilují o bezproblémový vstup mladého člověka do dospělosti. Některé z těchto projektů jsou propojeny i se **zaměstnavatelskou sférou** a pomáhají mladým dospělým při vstupu na trh práce. Pomáhají mu s osvojením si či prohloubením dovedností a kompetencí, které jsou podstatné pro získání práce i její následné udržení. Projekty se zaměřují zejména na mladé lidi, kteří vyrostli ve znevýhodňujícím prostředí ústavní výchovy. Aktivní organizací, která se zaměřuje na podporu a pomoc mladým lidem odcházejícím z ústavní péče zejména prostřednictvím hledání zaměstnání, je Nadace Terezy Maxové dětem s projekty „Accenture Academy“, „New Job, New Life“, „Podpora vysokoškoláků z dětských domovů“ a „ROZJEDU TO!“ (tyto programy jsou popsány blíže v části 6. této studie jako příklad dobré praxe č. 6). Některé projekty jsou financovány přímo určitým soukromým donátorem¹²⁴ (jako příklad dobré praxe č. 7 je v části 6 této studie uveden projekt Centrum Sámovka, který se zaměřuje za rozvoj kompetencí mladých dospělých a na zajištění bydlení).

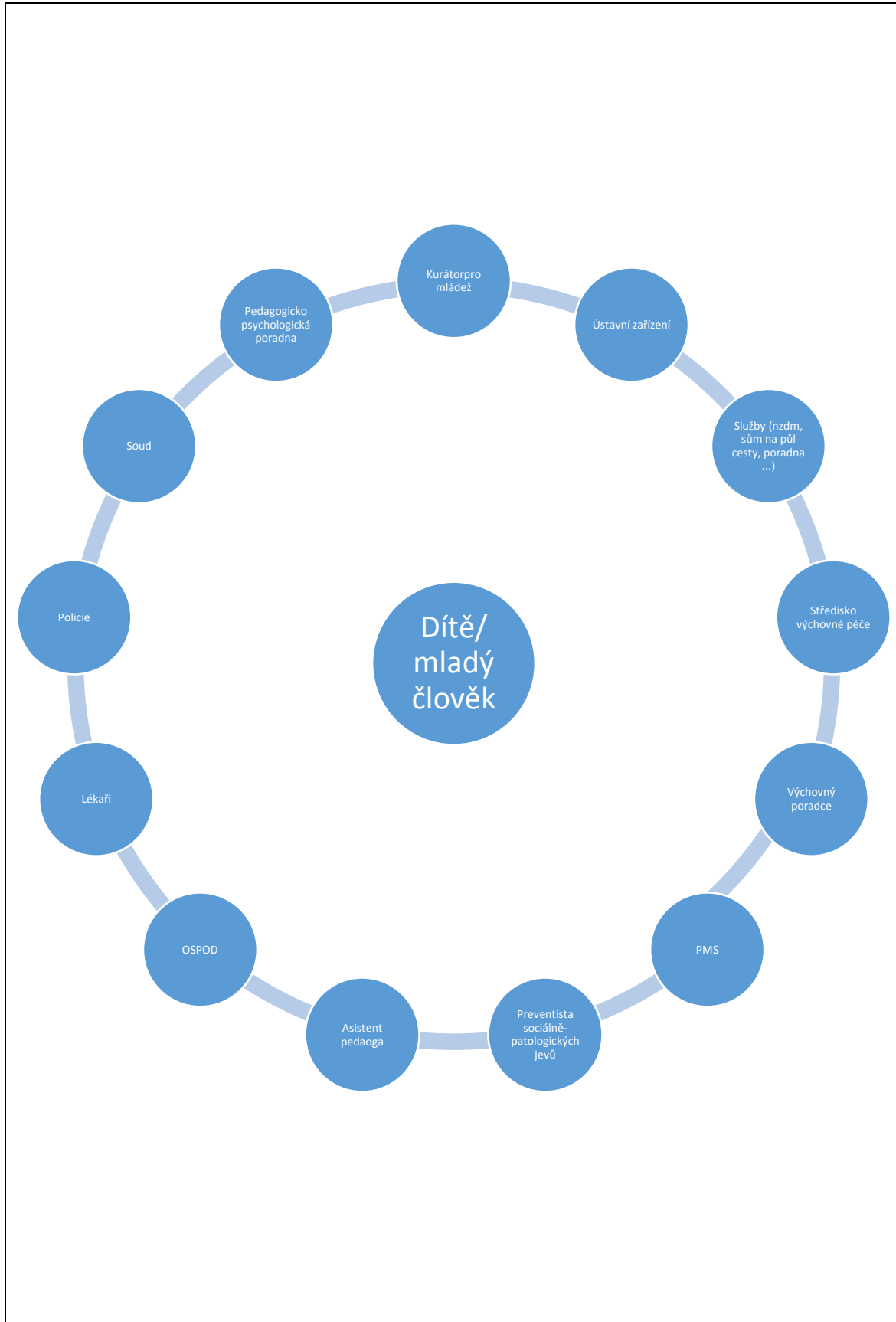
Na rozdíl od zahraničí nejsou v České republice příliš rozvinuty aktivity **svépomocných organizací a skupin**. Za jednu z mála výjimek lze označit skupinu

¹²⁴ V tomto konkrétním případě jde o společnost Pražská správa nemovitostí s. r. o.

Vteřina poté, která složenou z lidí, kteří prošli ústavní péčí. Skupina usiluje o to, aby „práva dětí vyrůstajících v zařízeních institucionální péče nebyla jen prázdným pojmem, ale nejvyšší možnou hodnotou.“ Snahou této iniciativy je „posílit hlas dítěte, které se v institucionální péči nachází a být jeho "prostředníkem" ve vztahu k institucím, které o životě v ústavních zařízeních rozhodují.“¹²⁵

Graf č. 1: Aktéři systému následné péče

¹²⁵ Bližší informace o aktivitách této skupiny jsou dostupné z: <http://www.vterinapote.cz/>

5.2. Obecné parametry nástrojů systému následné péče z hlediska naplňování potřeb cílové skupiny

Pro práci s mladými lidmi, kteří se chystají opustit stávající typ péče nebo ho již opustili a pohybují se tak v systému návazné péče jsou klíčové metody práce a nástroje, které umožňují jak efektivní přípravu na výstup z péče, odbornou realizaci samotného výstupu z péče i uchopení a nastavení návazné podpory a pomoci.

Základní nástroje, které napomáhají naplňování potřeb mladých lidí při odchodu ze systému náhradní péče či výchovy, nalezneme v různých zákonech. Jedná se o základní nástroje sociální práce, které byly zejména v oblasti péče o ohrožené děti a rodiny dlouho opomíjeny a nebyly systematicky zaváděny, ani rozvíjeny. Jedná se zejména o metodu vyhodnocování situace ohroženého dítěte či mladého člověka, dále pak o řešení případu pomocí individuálního plánu a uplatňování principu spolupráce v rámci multioborového týmu pro řešení obtížné životní situace klienta. Systematicky byly zmíněné přístupy legislativně ukotveny pro odvětví práce s ohroženými dětmi a rodinami s účinností od počátku roku 2013 v novele zákona o sociálně-právní ochraně dětí, K úpravě nových nástrojů v oblasti preventivní a poradenské činnosti orgánů sociálně-právní ochrany dětí se zavázala Česká republika v rámci *„Obecných opatření k výkonu rozsudků Evropského soudu pro lidská práva – prevence odebrání dětí z péče rodičů ze sociálně ekonomických důvodů“*¹²⁶

V tomto materiálu byl Ministerstvu práce a sociálních věcí uložen úkol připravit do konce roku 2011 novelizaci zákona o sociálně-právní ochraně dětí, která měla kromě jiného zahrnovat *„zakotvení povinnosti orgánu sociálně-právní ochrany dětí postupovat podle individuálního, plánu ochrany dítěte, zakotvení institutu případových konferencí jako jedné z metod práce orgánů sociálně-právní ochrany dětí při řešení situace ohrožené rodiny s dítětem, včetně realizace případových konferencí v průběhu soudního řízení o svěřeni dítěte do náhradní péče, zabezpečení*

¹²⁶ Usnesení vlády č. 882 ze dne 7. prosince 2010.

*širšího zapojení pomáhajících organizací do řešení případů ohrožených rodin s dětmi.*¹²⁷.

Kromě této úpravy existuje již od roku 2006 zakotvení odborné sociální práce v širší oblasti sociálních služeb, kdy „podle zákona č. 108/2006, o sociálních službách, je již plánování služby vyžadováno, a to několika způsoby. U tzv. služeb sociální péče se vyžaduje uzavření písemné smlouvy; tato smlouva je vlastně plánem toho, co bude uživateli poskytováno. Pátý standard kvality sociálních služeb, zakotvený v prováděcí vyhlášce k uvedenému zákonu požaduje, aby služba byla přiměřeně plánována, a to zejména s ohledem na cíle a potřeby uživatele.“¹²⁸ Je tedy zřejmé, že služba typu dům na půl cesty má již dlouhodobou praxi v oblasti plánování služby pro mladého klienta, který přichází z některé z forem náhradní péče, zatímco systém sociálně-právní ochrany dětí, který této službě zpravidla předchází, začal systematicky pracovat se situací klienta v době relativně nedávné.

Jednotlivé výše uvedené nástroje sociální práce, které mohou napomoci řešení případů ohrožených mladých lidí, kteří opouštějí systém náhradní péče, se vyznačují několika společnými charakteristikami:

1. Jsou legislativně ukotvené.
2. Jsou základem případové práce¹²⁹.
3. Za jejich realizaci zpravidla odpovídá „klíčový pracovník“ případu.
4. Jsou založeny na principu spolupráce.

¹²⁷ Macela & Hovorka & Křístek & Trubačová & Zárasová (2015), s. 109.

¹²⁸ Matoušek & Pazlarová & Baldová (2008).

¹²⁹ Havránková, O. in Matoušek (2003), s. 67. „Zaměření na případ, na jedince, je v oblasti často uplatňovaným přístupem. Přestože je to přístup náročný z hlediska profesionální vybavenosti i osobnostních dispozic sociálního pracovníka, nevyžaduje žádné zvláštní aranžmá a umožňuje operativní rozhodování, pružnost i tvořivost, jež mohou významně přispět k rozpoznání a uskutečnění právě toho postupu, kterým klient vystoupí ze své nepříznivé situace. Obecně jde o způsob, jak věnovat soustředěnou pozornost člověku, jenž sociální službu potřebuje. Základem případové práce je pochopení jedince, ale také porozumění rodině, komunitě, společnosti, kultuře a znalost těch sociálně-zdravotnických služeb, které nabízejí možnost zbavit se nedůstojných životních podmínek.“

V následujících kapitolách se k nástrojům a metodám vrátíme pro podrobnější zanalyzování jejich významu v systému následné péče o mladé lidi opouštějící systém náhradní péče a zejména také pro jejich význam v oblasti provázanosti systému péče o mladé lidi, kteří se blíží zletilosti a systému následné podpory.

5.3. Nástroje sociální práce s klientem a spolupráce odborníků podílejících se na řešení případu v oblasti sociálně-právní ochrany

Kvalitní **vyhodnocení situace mladého člověka** je základem úspěšné práce při jeho odchodu ze systému náhradní péče. Mladý člověk, který žije v systému náhradní péče (ať už rodinné či individuální), přichází do kontaktu s pracovníky orgánu sociálně-právní ochrany dětí, kteří by ho měli doprovázet při umístění do péče, v průběhu péče i při jeho odchodu. Zvládnutí metody vyhodnocování patří k základním předpokladům a metodám sociální práce, kterou při své práci sociální pracovníci orgánů sociálně-právní ochrany dětí používají.

Podle § 10 odst. 3 zákona o sociálně-právní ochrany dětí mají orgány sociálně-právní ochrany dětí povinnost pravidelně vyhodnocovat situaci dítěte a jeho rodiny, a to zejména z hlediska posouzení, zda se jedná o dítě ohrožené (tj. uvedené v § 6 zákona o sociálně-právní ochraně dětí), podle druhu a rozsahu opatření nezbytných k ochraně dítěte, a poskytovat pomoc rodičům nebo jiným osobám odpovědným za výchovu dítěte. Oblasti vyhodnocování upravuje blíže vyhláška o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí, konkrétně ustanovení § 1 této vyhlášky, podle něhož se vyhodnocování člení do tří oblastí:

- a) Vyhodnocování situace dítěte, které zahrnuje:
 1. zjištění míry ohrožení práv a zájmů dítěte;
 2. vymezení sociálních, zdravotních nebo jiných rizik, kterým je dítě vystaveno;
 3. posouzení úrovně tělesného a duševního vývoje dítěte s ohledem na věk dítěte;
 4. zhodnocení průběhu vzdělávání dítěte a předpokladů k dalšímu vzdělávání;
 5. určení a posouzení individuálních potřeb a zájmů dítěte;

6. vymezení vlastností a určení schopností dítěte, popřípadě předpokladů k jejich získání;
 7. zjištění a zohlednění názoru a přání dítěte s ohledem k věku dítěte a jeho rozumové vyspělosti;
 8. další skutečnosti nezbytné pro hodnocení situace dítěte v konkrétním případě.
- b) Vyhodnocování situace rodiny, které zahrnuje:
1. analýzu situace rodiny a rodinného prostředí;
 2. analýzu příčin krize v rodině;
 3. zhodnocení vztahu rodiče a dítěte;
 4. určení potřeb rodiny;
 5. určení možností rodiny, především vztahových, ekonomických a sociálních;
 6. určení výchovných kompetencí a předpokladů rodičů k výchově dítěte a hodnocení možných rizik ve výchově dítěte;
 7. posouzení materiálních a finančních podmínek života rodiny;
 8. další skutečnosti nezbytné pro hodnocení situace rodiny v konkrétním případě.
- c) Vyhodnocování širšího prostředí rodiny, které zahrnuje:
1. určení možností v širší rodině, včetně vztahových, ekonomických a sociálních možností a jejich využitelnost pro rodinu;
 2. určení možností v širším sociálním prostředí rodiny, včetně dostupnosti a kvality sociálních, zdravotních, výchovně-vzdělávacích a komunitních služeb a bezpečnosti lokality;
 3. další skutečnosti nezbytné pro hodnocení širšího prostředí rodiny v konkrétním případě.

Vhodná vodítka pro vyhodnocování dospívajících nebo mladých dospělých odcházejících z náhradní péče poskytuje soubor „vyhodnocovacích“ otázek, které

vedou ke strategickému uvažování o následné efektivní intervenci (individuálnímu plánu péče)¹³⁰:

- Co je problém?
- Jak problém vidí klient?
- Které osoby zahrnuje problémový systém?
- Jakou roli hrají osoby v problémovém systému, jaké mají postoje?
- Jaké mají problémy příčiny?
- V jakém prostředí se problémové chování objevuje?
- Kdy se problémové chování objevuje?
- Jak často se problémové chování objevuje, jakou má intenzitu a jak dlouho trvá?
- Jaký vývoj má problémové chování?
- Jaké jsou hlavní klientovy potřeby?
- Pokouší se klient problém nějak řešit?
- Jaké dovednosti klient potřebuje k tomu, aby mohl problém zvládnout?
- Jaké vnější zdroje jsou nutné k tomu, aby problém byl vyřešen?
- Jaké zdroje má pro řešení klient sám?
- Jaký postup se při řešení problému jeví pracovníkovi nejefektivnější?
- Kdo má patřit do akčního systému?

Dalším z úkolů orgánu sociálně-právní ochrany při práci na cestě mladého člověka při osamostatňování z některého ze systémů náhradní péče je schopnost efektivního individuálního plánování. Je povinností orgánů sociálně-právní ochrany dětí na úrovni obecních úřadů obcí s rozšířenou působností vypracovávat individuální plán ochrany dítěte¹³¹, do něhož se promítají poznatky získané podrobným vyhodnocením. Odpovědnost za zpracování individuálního plánu nese vždy místně příslušný orgán sociálně-právní ochrany, který si může dožádat od jiného obecního úřadu obce s rozšířenou působností potřebné podklady pro

¹³⁰ Havránková O., in Matoušek (2003), s. 71-73.

¹³¹ § 10 odst. 3 písm. d) zákona o sociálně-právní ochraně dětí.

zpracování tohoto plánu. Individuální plán ochrany dítěte je zároveň projevem koordinační role orgánu sociálně-právní ochrany při řešení situace ohroženého dítěte. V souladu s individuálním plánem ochrany dítěte postupují zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, smluvní strany dohody o výkonu pěstounské péče (viz kapitolu 2. 1. této studie), plán je rovněž základem spolupráce mezi orgány sociálně-právní ochrany a zařízeními pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy.¹³²

Obsah individuálního plánu upravuje také vyhláška o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí, a to následovně:

- a) popis příčin ohrožení dítěte a důvody zahájení sociálně-právní ochrany;
- b) cíle navržených opatření, prostředky k jejich dosažení a ukazatele účinnosti jednotlivých opatření;
- c) rozsah navržených opatření nezbytných k ochraně dítěte a poskytnuté pomoci rodičům nebo jiným osobám odpovědným za výchovu dítěte;
- d) způsob naplňování navržených opatření, práv a zájmů dítěte v rozsahu sociálně-právní ochrany;
- e) metody práce s rodinou a rozsah intervencí a pomoci rodičům nebo jiným osobám odpovědným za výchovu dítěte při péči o dítě a při jeho výchově, které zahrnují posílení úlohy a funkce rodiny, rozvíjení pečovatelských a výchovných schopností rodiny a pomoc při sociálním začleňování rodiny;
- f) poskytování pomoci dětem umístěným v náhradní péči a jejich rodinám, poskytování pomoci osobám pečujícím a osobám v evidenci;
- g) posílení kompetencí rodiny v oblasti vzdělávání, přípravy na vyučování a motivace ke vzdělávání;
- h) postup spolupráce orgánu sociálně-právní ochrany s ostatními orgány veřejné moci a dalšími fyzickými osobami a právníckými osobami zapojenými do řešení situace dítěte;

¹³² § 1 odst. 4 zákona o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních.

- i) rozsah spolupráce rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte s orgány sociálně-právní ochrany a dalšími fyzickými osobami, právníckými osobami a orgány veřejné moci zapojenými do řešení situace dítěte;
- j) časový plán pro provádění konkrétních opatření sociálně-právní ochrany;
- k) způsob hodnocení a ověřování plnění navržených opatření nezbytných k ochraně dítěte ze strany rodičů, jiných osob odpovědných za výchovu dítěte, orgánů sociálně-právní ochrany a dalších fyzických osob, právníckých osob a orgánů veřejné moci zapojených do řešení situace dítěte, a návrh dalších potřebných opatření nezbytných k ochraně dítěte;
- l) plán vzdělávání dítěte a plán přípravy na budoucí povolání a osamostatňování se;
- m) plán přípravy blízkého se výstupu dítěte z náhradní péče;
- n) způsob sledování fungování rodiny po ukončení práce s rodinou.

Individuální plánování by mělo být přehledem životních sfér klienta a jejich významných aspektů. Podle odborné literatury¹³³ by následující přehled měl představovat jádro plánu práce s dítětem (mladým člověkem). Současně autoři upozorňují, že není možné posoudit, zda je uvedený výčet dostatečný, představuje ale nezbytné minimum oblastí:

- Rodinné vztahy.
- Osobnost klienta.
- Mimorodinné vztahy klienta.
- Vzdělávací dráha.
- Zdraví a péče o sebe.
- Zájmy.

Minimální obsah individuálního plánu pak tvoří¹³⁴:

¹³³ Matoušek & Pazlarová & Baldová (2008), s. 15.

¹³⁴ Tamtéž, s.18.

- Základní informace o klientovi včetně kontaktů.
- Základní informace o dalších zainteresovaných osobách a organizacích včetně všech kontaktů.
- Přehled životních sfér klienta a jejich významných aspektů.
- Vyznačení priorit, na nichž se zainteresovaní shodli.
- Přehled plánovaných postupů a služeb.
- Krátkodobé cíle (v horizontu 3 – 6 měsíců) a indikátory toho, že cílů bylo dosaženo.
- Přehled toho, kdo bude za co odpovědný.
- Přehled předpověditelných rizik a způsobů.
- Datum příštího setkání plánujících a případné revize plánu.

Přínosnou metodou pro práci s mladými lidmi, kteří se stávají nezávislí na náhradním typu péče, mohou představovat **rodinné konference**, které jsou pro Českou republiku relativně novou metodou sociální práce. Rodinných konferencí se jako metody může využívat *„rovněž při řešení deliktů mladistvých, k němuž je kromě rodiny a zástupců justice přizvána i případná oběť. Nalézt řešení v tomto případě není tak jednoduché jako rozsudek v tradičním soudním přelíčení, ale výhoda rodinné konference spočívá v tom, že zasazuje přestupek do kontextu široké rodiny a místního společenství.“* Zásadou rodinných konferencí je, že při ní zvolený *„postup upřednostňuje potenciál rodiny před potenciálem experta-profesionála.“*¹³⁵

Rodinné konference jsou tolik potřebným nástrojem spolupráce mezi co nejširším sociálním prostředím klienta – mladého člověka, který může přispět k nalézáni řešení v nejlepším zájmu mladého člověka, jehož čeká opuštění náhradní péče. *„Rodinná konference vychází z principu ponechání odpovědnosti za vlastní situaci na rodině jako takové – metoda přináší pouze postupy, které umožňují aktivizovat vlastní rozhodování a zdroje vedoucí k řešení, podporuje a zplnomocňuje rodinu (nukleární i širší) v tom, aby si v první fázi řešení svého problému uměla pomoci sama a využila k tomu to nejpřirozenější – sílu, možnosti a zdroje celé rodiny a širšího okolí, využívá tak přirozených vazeb komunity. Každá rodinná konference je*

¹³⁵ Matoušek & Pazlarová (2010), s. 173.

jedinečná, protože jsou to lidé – děti, rodiče, prarodiče, další příbuzní, přátelé, sousedé, spolužáci, důležití známí tvořící širší rodinu kolem dítěte, kteří pomáhají rodině při rozhodnutí, jak chce svou momentální situaci řešit. Při její přípravě je důležité zajistit, aby tento okruh kolem dítěte byl co nejširší. Čím více lidí, tím více pohledů, porozumění a příležitostí přijít s nápadem, či možnou pomocí.“¹³⁶

Dalším z nástrojů, které je vhodné využívat v systému péče o dospívající děti a mladé dospělé, kteří se chystají na samostatný život poté, co opouští náhradní péči, jsou **případové konference**. Případová konference je nástrojem, za jehož pomoci může multidisciplinární tým řešit případ klientů v obtížné životní situaci. Je to bezesporu vhodný nástroj, který by měl doprovázet i mladého člověka, který se chystá na odchod z některé z formy náhradní péče. Je to nástroj spolupráce pro řadu zainteresovaných subjektů, kteří se podílejí na řešení případu v jeho různých fázích. V neposlední řadě případová konference také představuje prostor pro vyjádření názoru toho, o jehož osudu se často rozhoduje, tedy klienta, dítěte, mladého člověka.

Mezi výhody případových konferencí patří¹³⁷:

- efektivní plánování péče,
- lepší využívání dostupných zdrojů,
- zlepšení komunikace mezi účastníky (například v rámci koordinované péče),
- aktivizace klienta,
- zapojení rodiny klienta,
- setrvání klienta v jeho přirozeném prostředí,
- zachování nebo zlepšení kvality života klienta a jeho okolí.

¹³⁶ Informace z výstupů pilotního ověřování rodinných konferencí realizovaného v rámci projektu Ministerstva práce a sociálních věcí „Systémová podpora procesů transformace systému péče o ohrožené děti a rodiny“. Dostupné z: <http://www.pravonadetstvi.cz/projekty/systemova-podpora-procesu-transformace-systemu-pece-o-ohrozene-deti/klicove-aktivity-1/rodinne-konference/>.

¹³⁷ Hrubeš (2014).

I u případových konferencí (stejně jako u nástrojů vyhodnocování situace ohroženého dítěte nebo mladého člověka a individuálního plánování) existuje zákonná opora pro využívání tohoto nástroje orgány sociálně-právní ochrany dětí. Orgány sociálně právní ochrany jsou povinni pořádat případové konference pro řešení konkrétních situací ohrožených dětí a jejich rodin, a to ve spolupráci s rodiči a jinou osobou odpovědnou za výchovu dítěte, dalšími přizvanými osobami, zejména zástupci škol, školských zařízení, zařízení poskytovatelů zdravotních služeb, orgánů činných v sociální oblasti, orgánů policie, státních zástupců, odborných pracovníků v oblasti náhradní rodinné péče, poskytovatelů sociálních služeb a pověřených osob.¹³⁸

Povinnost pořádat případové konference je orgánům sociálně-právní ochrany uložena při podávání návrhů soudu pro situace určené zákonem¹³⁹, kdy mají být v rámci takových případových konferencí projednány důvody podání návrhů¹⁴⁰, které představují významný zásah do života dětí, mladých lidí a rodin. Pořádání případové konference se jeví jako zjevně účelné pro případy dětí a mladých lidí, které se chystají na odchod z náhradní péče a kdy se koordinátorem jejich další podpory a pomoci stává kurátor pro děti a mládež.

¹³⁸ § 10 odst. 3 písm. e) zákona o sociálně-právní ochraně dětí.

¹³⁹ § 14 odst. 1 zákona o sociálně-právní ochraně dětí. „*Obecní úřad obce s rozšířenou působností podává za podmínek stanovených zvláštním právním předpisem návrh soudu a) na rozhodnutí, zda je třeba souhlasu rodiče k osvojení dítěte, b) na omezení nebo zbavení rodičovské odpovědnosti anebo omezení nebo pozastavení jejího výkonu, c) na nařízení ústavní výchovy, d) na prodloužení nebo zrušení ústavní výchovy, e) na svěřeni dítěte do péče zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, na prodloužení doby trvání tohoto svěřeni a na zrušení rozhodnutí o svěřeni dítěte do tohoto zařízení, f) na svěřeni dítěte do pěstounské péče na přechodnou dobu a jeho zrušení, g) na nařízení výchovného opatření podle § 13a, na prodloužení doby trvání tohoto výchovného opatření nebo na jeho zrušení, h) na přemístění dítěte do jiného zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy, i) na pozastavení výkonu povinnosti a práva péče o dítě u nezletilého rodiče, j) na zachování povinnosti a práva péče o dítě a osobního styku s dítětem u rodiče omezeného ve svéprávnosti, k) na zbavení rodiče práva dát souhlas k osvojení nebo dalších povinností a práv osobní povahy, zbavil-li soud rodiče rodičovské odpovědnosti.“*

¹⁴⁰ § 14 odst. 2 písm. b) a c) zákona o sociálně-právní ochraně dětí.

5.4. Nástroje sociální práce s klientem a spolupráce odborníků podílejících se na řešení případu v oblasti sociálních služeb

V oblasti sociálních služeb je využíváno velké množství různých postupů a metod, jejichž podrobný popis přesahuje rámec této práce. V řadě oblastí jsou jejich znaky shodné. Jako příklad komplexního přístupu k práci s mladými lidmi ze znevýhodněného prostředí či dalšími specifickými potřebami v oblasti sociálních služeb byla proto vybrána poměrně nová **Metodika motivačních a podpůrných aktivit pro mládež**¹⁴¹. Metodika vznikla v rámci projektu financovaného prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost „*Preventivní, motivační a podpůrné programy sociální integrace v Bílině*“, a je výstupem aktivity projektu s názvem „*Motivační a podpůrné aktivity pro mládež*.“ Realizátorem projektu byla obecně prospěšná společnost Člověk v tísni.

Materiál představuje množství inovativních metod a technik, které vycházejí z mnohaleté praxe zpracovatele jako poskytovatele nízkoprahového centra. Popsané aktivity a metody se zaměřují především na klienty ve věkové skupině 15 až 21 let. Důraz je kladen především na individuální sociální práci a na skupinové aktivity, které vedou klienty ke zdokonalování rozličných kompetencí, zlepšování jejich schopností a posilování sebevědomí. Cílem je, aby soubor intervencí motivoval mladé lidi k dalšímu vzdělávání či hledání pracovního uplatnění.

Cílovou skupinou, které se týkají motivační a podpůrné aktivity pro mládež lze vymezit jako¹⁴²:

- mládež pohybující se ve věkovém rozmezí 15 – 24 let;
- mládež pocházející z prostředí, které vykazuje znaky sociální exkluze;
- sociálně patologické jevy jsou běžnou součástí jejich každodenní reality;

¹⁴¹ Šuláková (2013).

¹⁴² Tamtéž. Str. 8.

- mládež vyrůstající často v rodinách, které neplní některou nebo všechny základní funkce rodiny, dochází tak k přebírání neefektivních či deviantních vzorců chování, na základě ní může být vybrána neefektivní životní strategie;
- jsou časté neúspěchy na trhu práce z hlediska nedostatečné kvalifikační přípravy a absence klíčových kompetencí, které jim rodina není schopna předat;
- často mají pouze základní vzdělání a na další studium rezignují;
- evidence na úřadu práce, ještě před dosažením zletilosti;
- seberealizace probíhá v disociálních sociálních skupinách, kde často nekriticky podléhají negativnímu vlivu svých vrstevníků;
- sebevědomí je nevyrovnané, dochází k častým výkyvům;
- mají zkreslené představy o sobě a svém budoucím životě, schází jim perspektiva, žijí „tady a teď“;
- chování se upíná k činnostem, které vedou ke krátkodobým jednorázovým činnostem, které vyžadují žádné nebo nízké úsilí a mají vysoký „zisk“ pro jedince;
- nejsou schopni pracovat s překážkami;
- zkušenost s pácháním trestné činnosti, které se již sami dopustili;
- vzory, které jsou jim předkládány společností, není jedinec, vzhledem ke svému sociálnímu nastavení schopen následovat;
- vzdělání není považováno, ani jim v rámci procesu primární socializace předkládáno jako vyšší hodnota, dochází tak k častému selhávání v době primárního vzdělávání;
- sekundární vzdělávání se jim často jeví nedosažitelným dojmem.
- rodina nepovažuje vzdělání za hodnotu, nízká podpora a zájem ze strany rodiny;
- zkušenosti s poruchami chování (záškoláctví, problém či agresivní chování a nebezpečné experimentování s hazardem, drogami, lichvou, promiskuitní chování a trestná činnost.
- chtějí ve svém životě něco změnit, ale neví, jak a nevěří, že to dokážou;
- potřebují doprovázet na své cestě, potřebují místo, kde se mohou seberealizovat;

- špatně se orientují se ve svých možnostech a ve své reálné životní situaci;
- mají sklony k pasivitě a rezignaci nad aktivním utvářením svého života;
- projevuje se u nich zvýšená citlivost maskovaná „frajerstvím“;
- častá je u nich nedůvěra vůči dospělým autoritám a institucím.

Metodika popisuje metody práce a nástroje s mládeží a soustředí zejména na oblast individuální a skupinové práce s mladými lidmi v obtížné životní situaci. „V oblasti individuální práce s klientem byly v průběhu tří let trvání projektu postupně ověřovány nové metody a nástroje, oproti např. již vyzkoušenému a osvědčenému individuálního plánování s klientem (inspirace registrovanou sociální službou NZDM). U nových nástrojů byly vyhledávány ty, které měly podpůrný charakter a cíleně se zaměřovaly na individuální práci s motivací mladého člověka.“¹⁴³

Novými metodami, které projekt vytvořil a začlenil do metodické praxe, jsou:

- prospěchové retrostipendium;
- motivační program It's In U2;
- Motivational Interviewing.

První dva programy jsou blíže popsány v části 6. této studie jako příklad dobré praxe č. 8.

Metoda Motivational Interviewing¹⁴⁴ je v českém prostředí známá jako vedení motivačních rozhovorů a je určena lidem, kteří se potýkají s přítomností ambivalence při svém uvažování o budoucí pozitivní změně. V zahraničním odborném kontextu je známá především ve vztahu k závislým uživatelům návykových látek, její principy jsou však obecně platné vždy, když se člověk odhodlává uskutečnit ve svém životě změnu. Metoda vedení motivačních rozhovorů vychází z několika premis:

¹⁴³ Tamtéž. Str. 29.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 31 – 32.

- v lidském chování i rozhodování je vždy přítomna ambivalence;
- existuje tzv. efekt obhajování druhé strany;
- „napravování“ klienta proti jeho vůli vyvolává odpor;
- pozor na „záchranářský komplex“, který je často přítomný u pracovníků pomáhajících profesí;
- existuje kruh změny, každá změna má své vlastní fáze a nelze nic urychlit;
- relaps (tj. návrat k původnímu chování) je naprosto normální;
- „tanec s odporem“;
- rozpoznat tzv. „řeč odporu“ a „řeč změny“ je klíčovým prvkem metody Motivational Interviewing a specifickou dovedností pracovníka, kterou je možné se naučit a procvičovat praxí;
- reflexe.

Z praxe skupinové práce, které mohou mít své místo v metodách a technikách práce s mladými lidmi, kteří opouštějí náhradní péči či péči ústavní, můžeme vybrat následující metody a přístupy¹⁴⁵:

- Otevřený klub.
- Výjezdového pobytu.
- Podpůrné skupiny pro mládež.
- Zájmové dílny.
- Organizace besed se zajímavými osobnostmi.
- Jednorázové zážitkové a poznávací akce.
- Parlament.

Skupinu tvoří tři osoby a více a již zde může být patrná tzv. skupinová dynamika. Skupinové aktivity mohou být jednorázové, které mají nejčastěji formu zážitkových a poznávacích akcí, exkurzí a výjezdů mimo lokalitu, i pravidelně se opakující „klasické skupiny“, jak je tento pojem nejspíše nejčastěji zažit u odborné

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 36 – 37.

veřejnosti.“¹⁴⁶ Specifickou skupinovou aktivitou je nepochybně „Parlament“. Jde o skupinové aktivity komunitního setkání klientů s pracovníky zařízení nízkoprahového centra. Koná se jednou týdně. Klienti se dozvídají, co je nového, hodnotí průběh uplynulého týdne a domlouvají se s pracovníky na aktivitách toho nadcházejícího. Je zde také prostor pro poskytnutí či získání zpětné vazby, klienti jsou oceňováni nebo zde může být prostor pro případnou kritiku určitého způsobu chování. Klienti se učí obhájit svá stanoviska a otevřeně komunikovat s ostatními. Mohou zde také předvést ostatním, co se naučili na zájmových dílnách.

Příklady inovativních skupinových aktivit jsou rovněž „podpůrná skupina pro mládež se zaměřením na předprofesní přípravu“ a „preventivní skupina pro náctileté“. Cílem těchto aktivit je posílení a rozvoj praktických dovedností mladých lidí, které budou jednou potřebovat při svém vstupu na trh práce. Skupina se zaměřuje především na rozvíjení komunikačních a prezentačních dovedností, základní orientaci na trhu práce, základní znalost pracovně-právních vztahů, posilování týmové kooperace a schopnost upřímné sebereflexe. Mladí lidé mají o sobě většinou nízké mínění a příliš si nevěří. Skupina jim může sloužit jako nástroj sebereflexe i sebepoznání, může jim pomoci zvýšit jejich úspěšnost v sociálních interakcích. Na skupině se klienti učí od druhých přijímat konstruktivní kritiku a učí se prosadit svůj vlastní názor. Zkouší si v chráněném prostředí různé role a modely chování v situacích simulujících reálný život – např. konstruktivní řešení konfliktů, schopnost odmítnout a chovat se asertivně, schopnost umět se „dobře prodat“ na pracovním trhu před potenciálním zaměstnavatelem. Aktivita má charakter podpůrné skupiny. V praxi to znamená, že se klienti sami podporují při vzájemném sdílení osobních zkušeností ze školy, z oblasti vrstevnických vztahů, z rodiny apod. Učí se si vzájemně naslouchat a citlivě na sebe reagovat. Mohou se před druhými pochlubit svými konkrétními úspěchy, mohou si zkusit s podporou vedoucího skupiny obhájit vlastní stanovisko a jedinečnou osobní zkušenost, obstát mezi vrstevníky, před sebou samým, před přirozenou dospělou autoritou. Učí se novým dovednostem, které jsou zaměřeny

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 36.

na maximalizaci jejich budoucího úspěchu při vstupu do dospělého světa práce, ve kterém budou muset obstát. Zde mají jedinečnou šanci si některé věci vyzkoušet „nanečisto“. Mohou si na skupinu například donést ukázkou svých úspěšných fotografií ze života, diplomy a medaile dokládající, co se jim již v životě povedlo, mohou si tvořit plány toho, co chtějí v životě dokázat.

Je třeba uvést, že podpůrná skupina pro mládež není v žádném případě skupinou terapeutickou, ale je možné, že se v jejím průběhu může u některého z jejích účastníků otevřít „citlivé téma“. Vedoucí skupiny by na to měl být vždy připraven a měl by být schopen situaci také profesionálně zvládnout. Vždy je však v tomto případě nutné zajistit mladému člověku, u kterého se takto „něco otevře“ návaznou odbornou pomoc, nejlépe formou psychoterapie či krizové pomoci. Agenda Podpůrné skupiny pro mládež může být velmi rozmanitá a vždy záleží na samotném pracovníkovi, jak si konkrétní skupinu postaví a čeho v ní chce s klienty dosáhnout. Vždy by však měl respektovat skupinová pravidla a měl by umět pracovat s jedinečnou dynamikou skupiny, která je v čase proměnlivá a závisí také na konkrétním složení dané skupiny.

Jako příklad agendy Podpůrné skupiny pro mládež se zaměřením na předprofesní přípravu lze uvést:

- Hry a techniky na rozvoj sebeuvědomění a pravdivé sebereflexe, tj.: Kdo jsem a co v životě chci? V čem jsem jedinečný? V čem jsem dobrý? Jaké jsou mé silné stránky? Nakolik si věřím ve srovnání s druhými? Dále např. projekční techniky: Můj erb, Osobní vizitka atd.
- Hry na posílení schopnosti týmové spolupráce.
- Rozvoj komunikačních a prezentačních dovedností.
- Posílení schopnosti přesvědčivé sebeprezentace, obzvláště s ohledem na úspěšný vstup na trh práce – např. technika „Inzerát na sebe“.
- Besedy se zajímavými hosty, odborníky, zástupci atraktivních profesí, úspěšnými vrstevníky, kteří mohou sloužit jako vzor.

- Simulovaný přijímací pohovor do zaměstnání, prezentace vlastních životních úspěchů – diplomy, dosažené úspěchy, fotografie.
- Videozáznam komunikačních a prezentačních dovedností.
- Kreativní vyjádření – koláž, malba, báseň, příběh, povídka.

Dalším příkladem systematické postupu při práci s dospívajícími dětmi a mladými dospělými jsou metody práce Sdružení SOS dětských vesniček. Jde o poměrně podrobně propracovaný systém práce při výstupu mladých lidí, kteří žili zejména v pěstounské péči i při jejich následné podpoře při úplném osamostatnění. SOS dětské vesničky realizují práci prostřednictvím zejména dvou institutů¹⁴⁷:

- a) Komunita mládeže.
- b) Polozávislé bydlení.

Komunita mládeže je zařízení Sdružení SOS dětských vesniček pro dospívající mladé lidi odcházející z pěstounských rodin. Navazuje na pěstounskou péči v rodinách a doplňuje ji. Je zřizována v návaznosti na potřeby konkrétní vesničky, pod níž spadá. Pro komunitu mládeže je charakteristické soužití skupiny dospívajících klientů na základě rodinných prvků života. Hlavním cílem komunity mládeže je podpora klienta v osobnostním rozvoji a procesu osamostatňování tak, aby po ukončení pěstounské péče byl schopen vést samostatný a nezávislý život. Mezi priority péče poskytované v komunitě mládeže patří:

- kvalitní příprava na budoucí povolání;
- získávání praktických životních zkušeností, pracovních návyků a osobnostní rozvoj dospívajícího člověka.

Konečným cílem pobytu mladého člověka může být úspěšný přechod do další fáze SOS péče, kterou je program Polozávislé bydlení, případně odchod do samostatného života. Péče o dospívající v komunitě mládeže trvá zpravidla po

¹⁴⁷ Šalátová (2013).

dobu jejich vzdělávání na střední škole. Pobyť trvá maximálně 4 roky. Výjimku z tohoto pravidla může představovat situace, kdy dospívající pokračuje ve studiu na vyšší odborné či vysoké škole, v tomto případě se však pobyt mladého člověka v komunitě mládeže prodlužuje o maximálně 1 rok. Výchovné a vzdělávací programy komunity mládeže navazují na péči v pěstounské rodině. V rámci individuálního plánování rozvoje osobnosti klienta jsou nastaveny cíle klienta dle jeho konkrétních individuálních potřeb. Důraz je kladen na posílení schopnosti samostatného a zodpovědného rozhodování, odpovědnosti a dotváření náležitých sebepojetí dospívajících ve skupině vrstevníků. Komunita mládeže úzce spolupracuje s osobou pečující (pěstounem), který zůstává i nadále důležitou osobou ve výchově klienta a účastní se všech důležitých rozhodnutí. Komunita mládeže obvykle vzniká ve městě s dostatečnými možnostmi středoškolského vzdělávání a s reálnou možností uplatnění na trhu práce, včetně možností absolvovat praxe a brigády.

Polozávislé bydlení slouží k závěrečné podpoře samostatnosti a soběstačnosti mladého člověka, který prošel předchozí náhradní péčí či ústavní výchovou (při volné kapacitě je možné do programu přijmout i mladého člověka, který odchází z vlastní rodiny. Program polozávislého bydlení podporuje mladé lidi v začátcích jejich samostatného života a pomáhá jim co nejrychleji a nejlépe dosáhnout plné soběstačnosti. Mladí lidé zařazení do programu polozávislého bydlení jsou již plnoletí, v otázce zaopatření však mohou být v některých případech zákonem chápáni jako osoby, na něž se i nadále vztahují ustanovení platná pro děti v pěstounské péči (např. studenti).

Obecným cílem „absolvování“ programu polozávislého bydlení je hladký přesun mladého člověka do kompletně nezávislého života a převzetí plné odpovědnosti za vedení jeho vlastního života. Program polozávislého bydlení trvá maximálně 3 roky. Uvedená doba zařazení v programu se netýká studentů, u nichž délka podpory odpovídá délce aktivního studia. Po dokončení studia může být mladý člověk zařazen v programu polozávislého bydlení maximálně další 1 rok. Během trvání programu polozávislého bydlení je klientovi poskytována podpora

pověřenými pracovníky komunity mládeže či Sdružení SOS dětské vesničky, která je zaměřená na úspěšné absolvování a ukončení programu polozávislého bydlení dle stanovaných zásad.

Hlavní úkoly klientů spolupracujících v programu polozávislého bydlení jsou:

1. získání a udržení trvalého zaměstnání s pravidelným příjmem;
2. opatření vhodného bydlení;
3. převzetí kontroly a zodpovědnosti za svůj život;
4. zdokonalování praktických životních dovedností;
5. příprava na samostatné bydlení a úplné ukončení podpory ze strany Sdružení SOS Dětské vesničky.

Odborná literatura uvádí některé zahraniční příklady tzv. dobrodružných programů v přírodě, které mají za cíl práci zejména s rizikovou mládeží v souvislosti s nápravou jejich závadového chování. Doplňuje, že *„jejich vliv (programů) na cílovou skupinu však není dlouhodobý, pokud na ně nenavazují programy, které dosažené změny v postojích a chování nepodporují i po návratu do běžného prostředí.“*¹⁴⁸ To samé tvrzení lze vztáhnout i na programy zaměřené na mladé lidi, kteří opouštějí náhradní péči, které se rozvinuli v České republice. Tyto programy mají většinou podobu průběžných zážitkových kurzů a jejich cílem má být příprava dětí a mladých lidí na život v dospělosti mimo systém náhradní péče. Tyto programy se zaměřují zejména na děti vyrůstající v ústavní výchově.

5.5. Nástroje sociální práce s klientem a spolupráce odborníků podílejících se na řešení případu v oblasti probačních programů

V druhé části této studie věnované právní úpravě byla citována definice **probačního programu**, kterou obsahuje zákon o soudnictví ve věcech mládeže. *„V praxi může jít jak o programy ambulantního typu s relativně malým zásahem do běžného života mladistvého, tak i programy ústavního typu, které výrazně omezují*

¹⁴⁸ Matoušek (2011), s. 97

*svobodu jeho pohybu. Práce s mladistvými může mít typově povahu terapie, psychologického poradenství, vzdělávání či rozvoje sociálních dovedností.*¹⁴⁹ U probačních programů funguje také prvek spolupráce, protože „*kromě probační a mediační služby mohou klienta do probačního programu doporučit i další subjekty (například orgán sociálně-právní ochrany dětí nebo školské zařízení), pokud se domnívají, že účast v něm by mohla přispět k řešení jeho výchovných nebo jiných problémů.*“¹⁵⁰

Probační programy mohou přinést i vhodnou inspiraci pro metodologii práce s mladými lidmi na cestě při osamostatňování se. Tato studie rozhodně neinklinuje k tomu stigmatizovat mladé lidi opouštějící náhradní péči či výchovu nebo je jakkoliv předurčovat k delikventní dráze. Avšak ucelenost a zkušenosti s probačními programy ukazují, že se zaměřují právě na témata, která jsou aktuální v oblasti péče o mladé lidi opouštějící systém náhradní péče. Pro porovnání s postupy v oblasti sociálně-právní ochrany a sociální práce je na místě uvést zaměření probačních programů, které shrnuje Zpráva o realizaci akreditovaných probačních programů v roce 2013.¹⁵¹

Podle této zprávy lze vysledovat dvě teoretická východiska (základní přístupy ke snižování kriminality mladistvých) uplatňovaná poskytovateli probačních programů. První z nich, nejčastější, byl zaměřen na změnu myšlení mladistvého pachatele pomocí změny jeho vlastního chování (Kognitivně behaviorální terapie). Druhý nejčastější přístup se soustředil na změnu mladistvého pachatele pomocí změny jeho bezprostředního okolí (Multisystemická terapie). Kognitivně behaviorální přístup vychází z předpokladu, že ke snížení rizika recidivy u pachatelů dojde tím, že se identifikují a změní chybné a nežádoucí způsoby chování a myšlení mladistvého. Tato teorie učí mladistvé rozpoznávat a změnit nežádoucí zvyky v myšlení, což se následně pozitivně odrazí v jejich chování. Multisystemický

¹⁴⁹ Rozum a kol. (2011), s. 6.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 122.

¹⁵¹ Zpráva o realizaci akreditovaných probačních programů v roce 2013 (2014), s. 43 – 44.

přístup zdůrazňuje potřebu zahrnout do terapie porozumění interakční a komunikační situaci rodiny a v rámci rodiny a sociálního okolí mladistvého ovlivňovat. Minoritně byly zaznamenány i „Hlubinně-analytické přístupy“, „Teorie sociálního učení“, „Celostní-holistický přístup“ a „Tradiční pojetí rizikového chování“.

Hlavními metodami práce bylo psychologické poradenství, výchovné poradenství, sociální práce, dále psychoterapie, socioterapie, arteterapie a projektivní techniky. Při individuálních konzultacích byla využívána metoda systemického poradenství, při kterém je využíváno silných stránek, zdrojů, schopností a dovedností (rozvoji kompetencí klienta). Ve skupině byly používány řízené diskuse, modelové situace, hraní rolí, nácvik nových strategií chování, brainstorming, videotrénink, zážitkové výjezdové akce a teambuldingové aktivity. Klientům byly poskytnuty i příležitosti k pracovním aktivitám, motivační rozhovory nebo dobrovolné volnočasové aktivity.

Důležitá je rovněž specifikace cílů, které jsou realizační probačního programu sledovány. Ty lze rozdělit do několika oblastí:

- a) V oblasti zvládnání závislostí se probační programy zaměřily na posílení pozitivních vazeb, sociální integraci klienta, zvýšení právního povědomí o problematice drog, možnostech léčby a prevence návykových látek. V centru pozornosti byla i ochrana společnosti.
- b) V oblasti zvyšování právního vědomí a vedení řádného života se probační programy soustředily na posílení odpovědnosti a akceptace společenských pravidel a norem. Náplní byla i problematika bezpečného chování v silničním provozu, rozvoj strategií jednání bez konfliktu se zákonem, řešení krizových situací a rozvoj nekriminálních vzorců chování.
- c) V oblasti rozvoje pracovních dovedností a návyků cílily probační programy zejména na osvojení a rozvoj pracovních návyků, dodržování pracovní kázně a schopnost práce v kolektivu. Další prioritou byla sociální stabilizace

- a motivace klientů k profesní přípravě, mírnění důsledků dlouhodobého vyloučení z pracovního trhu, podpora společenského a pracovního uplatnění.
- d) V oblasti zvyšování finanční gramotnosti a řešení předluženosti, šlo zejména o zvyšování finanční samostatnosti klientů, řešení důsledků nezaměstnanosti, podporu v oblasti dluhové politiky a hospodaření s financemi. V oblasti rozvoje měkkých dovedností se programy zaměřovaly na rozvoj sociálních a komunikačních dovedností klienta, rozvoj osobnosti a vědomí vlastní hodnoty mladistvého.
- e) V oblasti volnočasových aktivit řešily probační programy zejména smysluplné trávení volného času klientů. Probační programy nabízely i sociální podporu a asistenci klientům při jednání s institucemi.

5.6. Postupy práce zohledňující příslušnost dítěte nebo mladého dospělého k minoritní skupině

Samotný fakt umístění do ústavní péče dětí a mladé lidi v mnoha ohledech znevýhodňuje. K tomu se však mohou přičlenit další znevýhodňující faktory, která tuto skutečnost ještě prohlubují. V České republice jde nepochybně, vzhledem k řadě předsudků, které jsou rozšířeny ve společnosti, o příslušnost k menšině, zejména romské. Existují však příklady programů a postupů zaměřených na práci s romskými mladými lidmi opouštějícími systém náhradní výchovy

V roce 2015 vznikla díky projektu financovaného z programu Evropské unie „Základní práva a občanství“ Příručka dobré praxe - Práce s dětmi opouštějícími ústavní péči¹⁵², která se věnuje tématu práce s romskými dětmi, které opouštějí ústavní péči, výzvám, kterým čelí v rámci reintegrace do společnosti, a tomu, jak je během této důležité změny účinněji podporovat. Jde o jednu z řady devíti příruček, které dosud vyšly coby součást celého bloku textových výstupů projektu Roma MATRIX. Roma MATRIX je projekt, který má za cíl boj s rasismem, intolerancí a xenofobií a zvýšení integrace prostřednictvím řady aktivit v rámci Evropy.

¹⁵² Autor: Social Marketing Gateway. Dostupné z: <http://www.iqrs.cz/>.

Příručka se zaměřuje na celý komplex témat, která se vztahují na problematiku romských dětí a mladých lidí, kteří vyrůstají v ústavní péči a následně z ní odcházejí do samostatného života. Přináší příklady dobré praxe ze spolupracujících organizací a partnerů Roma MATRIX. Přínosem materiálu je také soubor doporučení (v podobě „ponaučení“), která směřují ke zlepšení systému podpory a pomoci pro mladé lidi, kteří odcházejí z ústavní péče. Příručka obsahuje rovněž příklady dobré praxe, z nichž některé jsou citovány v části 7. této studie (příklady dobré praxe č. 17 až 20).

Autoři shrnují význam příkladů dobré praxe následujícím způsobem: *„Dobrá praxe zahrnuje zajištění toho, že příprava mladých lidí na odchod z ústavní péče začne mnohem dříve před tímto momentem, aby byla požadovaná průprava a osobnostní rozvoj hluboce zakořeněny. Důležitá je také podpora šitá na míru a partnerská práce se všemi zúčastněnými stranami. Konkrétněji lze říci, že využívání zážitkového a aktivního učení se klíčovými tématům s romskou mládeží napomáhá budovat jejich praktické schopnosti a schopnosti v oblasti mezilidských vztahů, a také zvyšovat jejich sebedůvěru. Mezi další příklady dobré praxe patří naslouchání a vtahování mladých lidí do úpravy jim poskytované podpory a využívání sociálních prostředníků v práci s mladými lidmi během jejich přípravy na odchod z ústavní péče. Podporované domy na půli cesty mohou být také přínosné. Tam, kde je to možné, je úspěšným přístupem individuální podpora šitá na míru. Práce s romskými dětmi na tom, aby se cítily dobře ve své vlastní kultuře a se svou etnickou identitou, předcházející odchodu z ústavní péče, pomáhat zvyšovat šance na integraci a sociální začlenění.“¹⁵³*

Výstupem projektu je **soubor doporučení (ponaučení)** pro tvorbu strategií a praxí. Tato část manuálu reflektuje aktivity partnerů projektu včetně komparace přístupů v různých zemích, která byla možná díky nadnárodní implementaci projektu Roma MATRIX.

¹⁵³ Tamtéž, s. 11.

Ponaučení 1 – Plán dlouhodobého přípravného procesu

Je zřejmé, že jedním z nejdůležitějších způsobů, jak zajistit, aby byli mladí lidé připraveni začít žít samostatně, je zahájit poskytování nezbytné podpory, vedení a nácviku co nejdříve. Toto je v souladu se Směrnicí OSN o náhradní péči o děti. V udržování kontaktu a poskytování podpory je důležité pokračovat i po ukončení ústavní péče. Jednou z možností, jak toho docílit je hlubší spolupráce mezi jednotlivými fázemi ústavní výchovy, například mezi dětskými domovy a domy na půli cesty. Procesy, které připravují děti na odchod z ústavní péče, by měly být součástí systému práce v ústavech.

Ponaučení 2 – Strategie a praxe musí uznat a zohlednit specifické kulturní potřeby Romů

Je nutné zohlednit specifické výzvy a rizika, kterým Romové čelí. Je třeba jasných postupů, strategií a akčních plánů, které je budou otevřeně řešit. Některé země, jako například Bulharsko, Česká republika a Slovensko stále selhávají v uznání Romů jako obzvláště ohrožené skupiny ve vztahu k politice dětských práv a sociálně-právní ochrany dětí. Dokonce i země, které Romy konkrétně zohledňují ve svých strategiích, například Maďarsko, Itálie a Rumunsko, doposud nemají dostupné informace o implementaci nebo výstupech. Dokud nebude specifická situace Romů důsledně uznána a zohledněna v tvorbě strategií, je nepravděpodobné, že se mnohonásobně znevýhodněné postavení romských dětí, které opouští ústavní péči, výraznělepší.

Prakticky nejlepší možností pro romské děti, které opouští ústavy, je dle doporučení britského Zákona o rodině z roku 2014 podpora romských poskytovatelů péče. Aby se tak mohlo dít, je nutné, aby pracovníci ve službách spojených s odchodem z ústavní péče i v jiných službách navazovali a udržovali vztahy s romskou komunitou. Tak jako tak by mělo být do systému státní sociální podpory, vzdělávání a zdravotnických profesí přijato více Romů. Poskytování nepřetržité antidiskriminační a multikulturní podpory prostřednictvím školení pro

všechny profesionály v sociálně-právní ochraně dětí, které by usnadnilo porozumění a eliminaci předsudků vůči romské komunitě, by bylo velmi užitečné. Pracovníci by také měli projít vzděláváním v tématech genderu u dětí v ústavní péči a v interkulturních otázkách. Na místě je nulová tolerance vůči institucionálnímu rasismu a diskriminaci a všichni pracovníci ve veřejném sektoru musí uznat a podporovat rovnocenné občanství pro romskou komunitu. Efektivní deinstitucionalizace musí jít ruku v ruce s efektivní strategií inkluze Romů.

Je také třeba prosazovat více partnerské spolupráce se samotnou romskou komunitou. Rodiny a rodiče by měli mít možnost posílit své role prostřednictvím hmotné a emocionální podpory a poradenství. Romská komunita potřebuje příležitost k vytvoření vlastního příběhu o dětských právech v kontextu svého sociálního a normativního diskurzu. Je třeba opustit diskriminační předpoklad, že romské rodiny poskytují svým dětem podprůměrnou péči. Místo toho je vhodné zaměřit se na poskytování podpory rodinám a rodičům.

Ponaučení 3 - Důležitost dat

Nedostatek dat na téma Romů v ústavní péči limituje nejen další výzkum a tvorbu efektivních strategií, ale také poskytování intervencí citlivých ke kulturním odlišnostem. Dostupnost takových údajů by proto významně přispěla ke snahám vypořádat se s četnými stigmaty, která nesou mladí Romové opouštějící ústavní péči. Jak zdůrazňuje Evropské centrum pro práva Romů, legislativa umožňuje existenci těchto dat, jen pokud jsou anonymizovaná. Zdá se tedy, že instituce se odklánějí od sběru dat souvisejících s etnicitou, například od statistik, u nichž existuje riziko posílení negativních stereotypů o Romech, a které tak nejsou prováděny nebo zveřejňovány. Tuto oblast je třeba ošetřit.

Ponaučení 4 - Hospodaření s finančními prostředky

Je možné se domnívat, že kdyby romské děti neměly přístup ke všem svým financím hned po ukončení ústavní péče, byly by méně ohroženy využíváním a zároveň by pro ně bylo jednodušší s penězi hospodařit.

Ponaučení 5 – Uvedení legislativy do praxe

Je patrné, že i tam, kde je legislativa upravující přechod z ústavní péče k samostatnému životu vnímána jako pokroková, například v Rumunsku, stále není uváděna do praxe kvůli chybějícím implementačním mechanismům. Význam přípravy romských dětí na odchod z ústavní péče, stejně jako širší snahy o inkluzi Romů, musí být obecně uznány a zohledněny.

6. PŘÍKLADY DOBRÉ PRAXE V ČESKÉ REPUBLICĚ

Příklad dobré praxe č. 1: Standardy kvality probačních programů

První příklad dobré praxe v České republice je systémového charakteru. Jde o standardy kvality probačních programů (viz kapitolu č. 2. 6. této analýzy). Naplňování těchto standardů je podmínkou pro poskytnutí podpory programu z veřejných zdrojů. Realizace programů je sledována a je o nich zveřejňována pravidelná výroční zpráva. Standardy probačních programů sledují naplňování kritérií ve třech základních oblastech, kterými jsou:

6. Proces poskytování probačního programu.
7. Personální zajištění programu.
8. Ekonomické a materiální zajištění programu.

V první oblasti (**procedurální požadavky**) je úvodní obecný cíl definován takto: *„Obecným cílem probačních programů je posílit a podpořit pozitivní zdroje mladistvých obviněných, které jim umožní znovuzачlenění do společnosti, umožní jim*

vést život v souladu se zákonem a společenskými pravidly. Cílem programů je rovněž omezování rizik opakování trestné činnosti, zohlednění zájmů poškozených a ochrana společnosti.“ Tento cíl je realizován na základě následujících kritérií:

1.1 Poskytovatel odpovědný za realizaci probačního programu má písemně definováno poslání, cíle, cílovou skupinu, principy probačního programu a chápe je jako veřejný závazek.

1.2 Veřejný závazek definovaný podle 1.1 směřuje k naplnění ustanovení §1, odst. 2 zákona o soudnictví ve věcech mládeže: *"Projednáváním protiprávních činů, kterých se dopustili děti mladší 15 let a mladiství, se sleduje, aby se na toho, kdo se takového činu dopustil, užilo opatření, které účinně přispěje k tomu, aby se nadále páčání protiprávního činu zdržel, a našel si společenské uplatnění odpovídající jeho schopnostem a rozumovému vývoji a podle svých sil a schopností přispěl k odčinění újmy vzniklé jeho protiprávním činem; řízení musí být vedeno tak, aby přispívalo k předcházení a zamezování páčání protiprávních činů."*

1.3 Probační program je realizován v souladu s metodikou, která je písemně zpracována a je obsažena v programovém manuálu. Metodikou se rozumí postupy, kterými poskytovatel programu dosahuje cíle programu a realizuje obsahovou strukturu programu. Všichni pracovníci, kteří jsou do realizace programu zapojeni, jsou s metodikou podrobně obeznámeni.

1.4 Struktura programu umožňuje přizpůsobení obsahu individuálním potřebám klienta, uplatnění jeho pozitivních zdrojů, schopností a dovedností, a motivuje ho k aktivnímu zapojení do programu.

1.5 Součástí programu jsou pravidla pro respektování rovných příležitostí a ochranu účastníků programu před předsudky a negativním hodnocením, ke kterému by mohlo dojít v souvislosti s jejich účastí v programu.

Poskytovatel realizující probační program je povinen respektovat základní lidská práva klientů i ostatní nároky vyplývající z dalších platných obecně závazných norem. Tuto zásadu „ošetřují“ následující kritéria:

2.1 Poskytovatel zajišťující probační program dbá na to, aby průběh programu byl v souladu s rozhodnutím soudu, a zároveň dbá na to, aby výkon probačního programu byl důstojný a respektoval klienta a veškerá jeho práva.

2.2 Poskytovatel probačního programu má definovány oblasti, ve kterých může hrozit střet zájmů pracovníka nebo organizace se zájmy klienta, a má vypracována pravidla pro předcházení těmto situacím a pro jejich řešení.

Bylo již zmíněno, že podmínkou účasti klienta na probačním programu je jeho souhlas. Tento souhlas musí být ovšem tzv. „informovaný“. Povinností poskytovatele probačního programu je proto seznámit klienta před uzavřením příslušné dohody o zařazení do probačního programu se všemi podmínkami účasti v programu, přičemž:

3.1 Program jasně specifikuje, pro jakou cílovou skupinu je určen, kritéria a způsob výběru účastníků, jejich případného odmítnutí a vyloučení z programu.

3.2 Poskytovatel odpovědný za realizaci probačního programu má zpracovány informace o programu dostatečně podrobnou a srozumitelnou formou, která umožní posoudit vhodnost programu pro jednotlivé klienty, včetně povinností, které by pro něj z účasti v programu vyplývaly.

Dohoda o zařazení do probačního programu stanoví všechny důležité aspekty programu včetně individuálních cílů. Jde o trojstranný smluvní akt, který uzavírají stanovený zástupce poskytovatele probačního programu, pracovník Probační a mediační služby a klient. Musí být vždy uzavřen v písemné podobě. K tomu další kritéria standardy kvality probačních programů dodávají, že:

4.3 Dohoda obsahuje ujednání podle bodu 3 a dále vymezuje pravidla účasti klienta v programu, postupy při nedodržování dohodnutých pravidel a dalších podmínek účasti v programu, způsob a podmínky pro ukončení účasti klienta v programu a způsob, jakým lze tuto dohodu měnit.

4.4 Poskytovatel probačního programu dbá na to, aby klient rozuměl obsahu a účelu této dohody.

Probačního program je plánován a strukturován tak, aby napomáhal jeho účastníkům dosáhnout individuálních cílů stanovených v dohodě o zařazení do probačního programu, které jsou v souladu s posláním tohoto programu. Postup upřesňují následující kritéria:

5.1. Poskytovatel probačního programu má stanoven postup pro zjišťování osobních cílů klienta a pro posuzování jejich naplňování v průběhu programu.

5.2. Za stanovení individuálních cílů a následný průběh probačního programu pro jednotlivé klienty odpovídají konkrétní pracovníci určení poskytovatelem probačního programu, kteří rovněž provádějí průběžné hodnocení naplňování dohody a stanoveným způsobem pravidelně informují pracovníka Probační a mediační služby, který je dohledem nad probačním programem klienta pověřen.

5.3 Poskytovatel probačního programu má vytvořen systém předávání a sdílení informací týkající se služeb poskytovaných jednotlivým klientům a to s ohledem na zákon č. 218/2003 Sb. o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a soudnictví ve věcech mládeže a zákon č. 101/2002 Sb. o ochraně osobních údajů.

5.4 Konkrétní pracovníci určení poskytovatelem probačního programu jsou odpovědni za přípravu klientů na program, za jejich motivaci k aktivní účasti v programu a za jejich podporu v procesu změn. Tito pracovníci věnují pozornost problémům, které by mohly ohrozit účast klientů v probačním programu.

Standardy kvality věnují pozornost i otázce ochrany osobních údajů. V rámci probačního programu jsou zpracovávány takové informace o klientech, které umožňují zajištění bezpečného, odborného a kvalitního průběhu probačního programu. Poskytovatel zajišťující probačního programu vytváří podmínky k tomu, aby zpracování osobních údajů odpovídalo platným obecně závazným normám. Z tohoto důvodu:

6.1 Poskytovatel probačního programu má stanoveny, jaké osobní údaje potřebuje získat od účastníků probačního programu, aby program mohl být prováděn bezpečně, odborně a kvalitně.

6.2 Poskytovatel probačního programu zpracovává jen ty osobní údaje klientů, které jsou stanoveny jako nezbytné pro zajištění kvalitního, bezpečného a odborného programu.

6.3 Poskytovatel probačního programu má vytvořena vnitřní pravidla, která umožňují jeho pověřeným pracovníkům efektivní využívání osobních údajů za účelem zajištění kvalitního, odborného a bezpečného průběhu probačního programu.

6.4 Poskytovatel probačního programu vytváří takové podmínky, aby zpracování osobních údajů odpovídalo platným obecně závazným normám.

6.5 Dokumenty, které poskytovatel probačního programu o klientech v rámci programu vede, jsou jím po přiměřenou dobu archivovány a to dle obecně platných právních předpisů.

Klienti probačního programu si mohou stěžovat na způsob, kterým byli seznámeni s obsahem a charakterem probačního programu nebo na profesní přístup pracovníků při realizaci programu, aniž by tím byli ohroženi. Poskytovatel probačního programu má za tímto účelem stanoveny a uplatňuje vnitřní pravidla projednávání těchto stížností, se kterými jsou seznámeni klienti a pracovníci probačního programu.

7.1 Účastníci probačního programu jsou informováni o možnosti a způsobu podávání stížností a o způsobu jejich vyřizování.

7.2 Podmínky pro podávání a vyřizování stížností jsou pro klienty bezpečné a srozumitelné, existují v písemné formě a jsou dostupné účastníkům i pracovníkům probačního programu.

7.3 O podání a vyřízení každé stížnosti je proveden odpovídající zápis, který je evidován poskytovatelem probačního programu a je poté poskytnut příslušnému pracovníkovi Probační a mediační služby, který provádí dohled nad výkonem probačního programu.

7.4 Pokud stížnost není z pohledu klienta vyřízena uspokojivě, je klient informován o možnosti obrátit se k dalšímu příslušnému orgánu – akreditační komisi ministerstva spravedlnosti. Projednávání stížnosti na této úrovni následně probíhá prostřednictvím hodnotitelů probačního programu.

Druhá oblast standardů kvality se zabývá **personálními požadavky**. První obecný cíl je stanoven takto: *„Struktura probačního programu, počet pracovníků a jejich dovednosti odpovídají poslání programu a umožňují naplňování jeho cílů.“* Je rozpracován do následujících kritérií:

8.1 Součástí programového manuálu je personální struktura týmu realizujícího probační program, k jednotlivým pozicím jsou definovány požadované znalosti a dovednosti.

8.2 Role a z nich plynoucí odpovědnosti jednotlivých pracovníků zapojených do realizace probačního programu jsou popsány v jejich pracovní náplni.

8.3 Všichni pracovníci zapojení do realizace probačního programu rozumějí cílům programu, jeho teoretické bázi i zvoleným metodám práce.

8.4 Výběr pracovníků je prováděn podle požadavků uvedených v programovém manuálu; přijímání jsou ti pracovníci, kteří splňují požadovaná kritéria.

8.5 Nově přijímaní pracovníci jsou náležitě zaškoleni podle daných pravidel a po určenou dobu pracují pod dohledem zkušeného pracovníka.

Poskytovatel probačního programu je povinen zajišťovat profesní rozvoj pracovníků probačního programu, jejich dovedností a schopností potřebných pro naplnění poslání probačního programu. Z tohoto důvodu:

9.1 Poskytovatel probačního programu má vypracovaný postup pro hodnocení výkonu pracovníků a pro zjišťování jejich vzdělávacích potřeb.

9.2 Poskytovatel probačního programu má vypracovaný systém dalšího vzdělávání pracovníků, směřující k efektivnímu zajištění probačního programu.

9.3 Pracovníci zapojení do realizace probačního programu se účastní supervize, jejíž způsob a frekvence jsou popsány v programovém manuálu.

Poslední, třetí okruh standardů kvality probačních programů upravuje **provozní požadavky**. Poskytovatel je povinen definovat a zabezpečit materiální vybavení a finanční zajištění nezbytné pro úspěšnou realizaci programu. K tomu doplňují návazná kritéria, že:

10.1 Prostředí, ve kterém probační program probíhá, a vybavení poskytovatele probačního programu odpovídá kapacitě a charakteru programu a potřebám jeho účastníků.

10.2 Poskytovatel probačního programu zajišťuje, aby prostory, ve kterých probační program probíhá, odpovídaly platným obecně závazným normám.

10.3 Poskytovatel probačního programu má zpracovaný rozpočet probačního programu, který odpovídá rozsahu a charakteru programu a umožňuje efektivní naplnění jeho cílů.

Příklad dobré praxe č. 2: Obecně prospěšná společnost DOM, program DOM – LANO

Výjimečný přístup k práci s mladými lidmi představuje program Komplexní péče o mladistvé žijící v ohrožujícím rodinném prostředí DOM LANO¹⁵⁴, který představuje příklad „přechodové“ služby mezi systémem péče ochrany dětí a službami pro dospělé klientelu. Posláním programu DOM LANO je všestranná ochrana, podpora a pomoc mladistvým ohroženým životem v dysfunkčním rodinném prostředí nebo v rodině v závažně nepříznivé sociální situaci. Cílem programu je poskytování rychlé účinné pomoci mladistvému v obtížné situaci, prevence rozvoje psychosociálních následků života v ohrožujících rodinách, prevence rozvoje sociálně patologických jevů u mladistvých z ohrožujícího rodinného prostředí. Cíle DOM LANO směřují k vybudování materiální a ekonomické samostatnosti klienta, nalezení práce a vzdělání, porozumění lidským a občanským právům i povinnostem a jejich akceptace, poznání a akceptace svých práv a povinností ve společnosti a jednání podle nich, rozvoj

¹⁵⁴ Informace použité z: <http://dom-os.cz/sluzby/lano/>

osobnosti a psychického zdraví, poskytování individuální terapeutické pomoci, zaměření na sebepoznání a rozvoj osobnosti, osvojení si znalostí a dovedností v systému pomoci a podpory v rámci sociální sítě.

Cílovou skupinou tohoto programu jsou mladiství ve věku 16 – 18 let žijící v rodině v nepříznivé sociální situaci, kterou služba rozumí:

- Rodiny zasažené mimořádnou událostí.
- Rodiny s velmi nízkým příjmem ohrožené dluhovou pastí.
- Rodiny ve špatné bytové situaci.
- Dysfunkční rodiny ohrožující své členy.
- Rodiny s výskytem domácího násilí.
- Rodiny s výskytem závislosti či kriminality rodičů.
- Rodiny špatně pečující o děti s výskytem zanedbávání, týrání, násilí, zneužívání.

Postupy a metody práce programu DOM LANO zahrnují:

- Case management, sociální práce ve spolupráci s orgány sociálně-právní ochrany dětí a dalšími institucemi zapojenými do péče o ohrožené děti a mladistvé.
- Poskytování okamžité nebo krizové intervence formou telefonní linky a osobní konzultace.
- Možnost ubytování na základě souhlasu zákonného zástupce mladistvého. Intenzivní sociální práce a doprovázení každodenním životem.
- Poskytování specifické individuální psychoterapie zaměřené na léčbu poruch attachmentu a dlouhodobého traumatu, syndromu CAN.
- Poskytování poradenských služeb při vyhledávání dalšího vzdělávání a zaměstnání.
- Poskytování pracovních tréninkových programů.
- Možnost pobytu v Domě na půl cesty po dosažení zletilosti.

Příklad dobré praxe č. 3: Program DOM JOB obecně prospěšné společnosti DOM (sociální firma Košára)

Již desetiletou zkušenost s podporou pracovních návyků má sociální firma Košára¹⁵⁵. Košára je velmi důležitým partnerem programu a sociální služby DOM JOB, jejímiž klienty jsou mladí lidé a dospělí, kteří nemají dobré rodinné zázemí, trpí různorodými psychosociálními obtížemi či nemají pracovní návyky a potřebné sociální dovednosti a většinou žádnou kvalifikaci. Pracovníky Košára jsou lidé, kteří práci nejenom nemohou najít, ale také si jí nedokáží udržet. Ve většině případů splňují klienti charakteristiky nezaměstnatelnosti.

Klienti sociální rehabilitace ve službě DOM JOB prochází strukturovaným individuálním vedením. Košára spoluprací doplňuje a nabízí klientům praktickou zkušenost se zaměstnáním a s běžným provozem malé firmy. V úzké spolupraci se sociálními terapeuty budují postupně všechny kompetence, které jsou nezbytné pro nalezení a udržení zaměstnání na běžném trhu práce. Výroba zajímavého zboží

¹⁵⁵ Popis programu „Košára“ je převzat z: <http://dom-os.cz/kosara/socialni-firma-kosara/>

umožňuje klientům objevit svůj talent a rozvíjet kreativitu. Nejúspěšnější pracovníci mohou složit zkoušku a stát se v dílně lektorem. Každodenní kontakt se zákazníky vytváří přirozený tlak na rozvoj komunikačních dovedností.

Pracovníci Košáry – klienti programu DOM JOB jsou zapojeni do života firmy ve všech oblastech. Vyrábí originální designované košíky a doplňky z proutí, plánují výrobu, mají pracovní porady, zpracovávají inventury, rovněž působí jako prodavači a jednájí se zákazníky. Získávají tak cenné zkušenosti a pracovní návyky. Klíčovým momentem je budování odpovědnosti za vykonanou práci a celkové působení ve firmě. Model v Košáře umožňuje velmi intenzivní a efektivní sociální učení. Za 10 let existence bylo prokázáno, že kombinace individuální sociální terapie, skupinové práce a praktického tréninku v sociální firmě přináší v relativně krátkém čase efekt a úspěšní klienti se zapojují na trh práce.

Příklad dobré praxe č. 4: Nestátní organizace LATA z.ú. – programy pro mládež a rodinu a Program Pět P

Programy pro děti a mládež se zaměřují na mladé lidi mezi 13 a 26 lety, kteří mají problémy některé z následujících oblastí¹⁵⁶:

- vztahy (obtížné navazování vztahů s vrstevníky, dospělými autoritami, problémy s navazováním zdravých partnerských vztahů, obtížná orientace v mezilidských -vztazích);
- rodina (nerespektování autority rodičů, výchovné problémy, útoky z domova, specifické problémy dětí žijících v neúplných rodinách);
- začlenění do společnosti (nedostatek vhodných volnočasových aktivit a rizikové trávení volného času, nezodpovědný přístup ke vzdělání, nízká motivace k jeho dokončení, záškoláctví, šikana, experimentování s návykovými látkami, členství v rizikových skupinách s extrémistickým nebo rasistickým zaměřením, nenávaznost na komunitu, vandalství);

¹⁵⁶ Popis programu dostupný z: <http://www.lata.cz/>.

- hledání identity (hledání svého místa na světě, problémy s vlastním sebehodnocením apod.).

Program „Ve dvou se to lépe táhne“:

Hlavní podporu představuje pravidelné trávení volného času s dobrovolníkem, což je mladý člověk (18- 30 let), který přichází s chutí poznat někoho nového. V rámci programu „Ve dvou se to lépe táhne“ jsou nabízeny také další navazující služby pro klienta (například možnost doučování) i odborné poradenství pro rodiče s cílem zlepšit životní situaci jejich dítěte. Dobrovolníci jsou pod odborným vedením sociálních pracovníků a absolvují průběžné supervize. Klienti se pravidelně (min. jednou za tři měsíce) setkávají se sociální pracovnící, se kterou hodnotí své zapojení a spokojenost, plánují průběh služby a mají tak možnost službu ovlivňovat a neustále vylepšovat.

Klienti se programu účastní z vlastní iniciativy či nejčastěji z těchto typů organizací:

- Dětské domovy a výchovná zařízení.
- Neziskové organizace pracující s dětmi, mládeží a rodinou v ohrožení.
- Oddělení sociálně-právní ochrany dětí jednotlivých městských částí.
- Pedagogicko-psychologické poradny.
- Zdravotnická zařízení.
- Odborníci z praxe (psychologové, psychiatři).

Program Pět P

Program Pět P je preventivní volnočasový program pro děti postavený na principu dobrovolného vztahu mezi dítětem a dospělým dobrovolníkem. Program nabízí dětem i dobrovolníkům: pomoc, podporu, přátelství, péči, prevenci.

Program Pět P v České republice je národní variantou známého mezinárodního programu *Big Brothers Big Sisters*.¹⁵⁷ Je jedním z dobrovolnických programů, který funguje na principu „one to one“. Jeden dospělý dobrovolník se pravidelně jednou týdně věnuje jednomu dítěti, které jeho pomoc potřebuje. Vytváří se tak dlouhodobý kamarádský vztah, který je nejen pro děti, ale i dobrovolníky, obrovským přínosem v oblastech osobního rozvoje a mezilidských vztahů. Program je určen dětem ve věku od 6 do 15 let, kterým by mohl jakýmkoliv způsobem prospět další vztah s dospělým člověkem. Je tedy zřejmé, že program není přímo určený pro mladé lidi, kteří odcházejí z péče, nicméně je to dobrý příklad mentoringového programu, který může mít své místo při přípravě na odchod z péče ještě před dosažením zletilosti (změnu péče).

Příklad dobré praxe č. 5: Programy nestátní organizace Letní dům z. ú.

Spolu do zaměstnání¹⁵⁸

Projekt reaguje na situaci mladých lidí, kteří po dosažení plnoletosti odchází z ústavní výchovy s nedostatečným vzděláním a často tak jen velmi obtížně hledají práci. V rámci projektu mohou nejen získat potřebnou kvalifikaci, ale také se za intenzivní a dlouhodobé podpory dobře zorientovat na pracovním trhu a díky vytvořené databázi spolupracujících zaměstnavatelů a pracovních míst získat svou, často první, pracovní zkušenost nebo přímo vhodné zaměstnání. Projekt je určen pro mladé lidi ve věku 17 - 26 let s jakoukoli zkušeností z ústavní výchovy - tzn. s pobytem v diagnostickém ústavu, dětském domově nebo

¹⁵⁷ Informace o tomto programu jsou dostupné například z Big Brothers Big Sisters of America: <http://www.bbbs.org/site/c.9iILI3NGKhK6F/b.5962335/k.BE16/Home.htm>

¹⁵⁸ Informace o projektu jsou dostupné z: <http://www.letnidum.cz/spolu-do-zamestnani>.

výchovném ústavu po celé ČR a pro ty, kdo současně hledají zaměstnání na území hlavního města Prahy.

Aktivity části projektu Spolu do zaměstnání se zaměřují na zlepšení kompetenci vedoucích k nalezení a udržení pracovního místa. Každý klient prochází profesní diagnostikou. Jsou vytipovány vhodné pracovní pozice. Samotné zprostředkování práce a komunikaci se zaměstnavateli má na starost specialistka na trh práce, která je se zaměstnavatelem i následně v kontaktu. Klienta po celou dobu zapojení do projektu doprovází pracovní poradce, který naopak řeší všechny problémy spojené s prací přímo s klientem. Zapojení klienti se jednou za 14 dní potkávají na Job skupině, jejímž cílem je podpořit klienty především v pracovní, ale také osobní a volnočasové oblasti.

V rámci projektu je nabízeno:

- odborné pracovní a sociální poradenství – přímá pomoc se sestavením životopisu, orientací v pracovních inzerátech, ale i s hledáním bydlení, sociálními dávkami, dluhy apod.;
- profesní diagnostika s personalistou – podrobný rozbor konkrétních klientových možností na trhu práce; jak probíhá pracovní pohovor; jak a kde zaměstnání hledat;
- hledání konkrétního pracovního místa či brigády – díky spolupráci s konkrétními zaměstnavateli; nabídka konkrétních pracovních míst či brigád; asistence při jejich domlouvání;
- asistence při zapracování na konkrétním místě;
- možnost zvýšení kvalifikace – absolvováním kurzu, školení či rekvalifikace, která je nutná na určitou pracovní pozici;
- průběžná podpora v celém procesu hledání práce – zapojení do Job klubu – sdílení zkušeností, seznámení se s novými lidmi v podobné situaci.

Služba kousek domova (dlouhodobá sociálně-terapeutická práce s dětmi z dětských domovů)

Služba reaguje na potřeby dětí od 3 do 26 let věku a to formou pravidelných sociálně-terapeutických pobytů organizovaných v přírodě Jizerských hor nebo Krkonoš a terénní práce s dětmi přímo v dětských domovech. Vícedenní pobyty se konají během celého kalendářního roku. Určeny jsou pro menší skupinu dětí, které se jich účastní opakovaně. Cílem pobytů je podpořit tvořivost a vnímavost dětí ke světu, posilovat jejich sebedůvěru a jistotu v sebe sama, rozvíjet psychosociální a komunikační schopnosti i praktické dovednosti.

Pobyty tvoří odborné a volnočasové aktivity a programy zaměřující se na nácvik praktických dovedností a posílení samostatnosti. Při práci s dětmi jsou využívány techniky expresivních terapií a zážitkové pedagogiky, které tvořivě rozvíjejí osobnost dětí. Důležitou součástí je individuální práce s dětmi.

Služba spolu o krok dále (provázení mladých lidí z dětských domovů na cestě k samostatnosti)

Služba je určena pro děti a mladé lidi z dětských domovů starších 15 let a pro mladé dospělé do 26 let. Nabízí klientům dvě hlavní aktivity:

- pobyty v tréninkovém bytě pro klienty od 15 do 18 let, kteří stále žijí v dětském domově
- projekt Spolu do zaměstnání pro klienty do 26 let, kteří již ústavní výchovu opustili (aktivity projektu byly popsány výše).

Účast na pobytech v tréninkovém bytě je nabízena každý rok dvěma skupinám šesti dětí. Mají možnost připravit se zde praktickou formou na to, co je čeká po odchodu z dětského domova. Průběžně řeší v reálném prostředí témata spojená s bydlením, prací, hospodařením, životním stylem a vedením domácnosti.

Příklad dobré praxe č. 6: Programy podpory mladých dospělých financované Nadací Terezy Maxové.¹⁵⁹

Accenture Academy

Šance dětí vyrůstajících v dětských domovech na úspěšné zapojení do reálného života nejsou srovnatelné s ostatními vrstevníky. Tyto děti dosáhnou v převážné většině pouze relativně nízkého stupně vzdělání. Navíc jsou často z praktických důvodů směřovány na učiliště v dosahu jejich kmenového dětského domova. To znamená, že ne vždy se zcela přihlíží k jejich zájmům či předpokladům. Období dospívání je náročné pro každého mladého člověka. O to náročnější a složitější je pro mladé lidi, kteří svůj dosavadní život prožili v ústavních zařízeních, chybí jim sociální síť, životní zkušenost, vzory a jejich výchozí postavení je celkově

¹⁵⁹ Informace o projektech jsou dostupné z: <http://www.nadaceterozymaxove.cz/nase-pomoc/partnerske-projekty/>

znevýhodněné. Z toho vyplývá mnoho těžkostí. Děti a mladí lidé vychází z prostředí relativního blahobytu dětského domova a reálné životní situace jsou jim zatím cizí. Mají velmi zkreslené představy o práci, chybí jim vzory pro vytvoření pracovních návyků. Nepřípravenost často vede k jejich selhání a roztáčí se tak bludný kruh fluktuace, nezaměstnanosti a závislosti na záchytné sociální síti. V horším případě je taková situace přivede k překročení zákona a na počátek kriminální dráhy.

Projekt Accenture Academy má pomoci dětem při vstupu do samostatného života a při přípravě na budoucí povolání. Cílovou skupinou jsou děti ve věku 15 až 19 let (případně až 26 let), které vyrůstají v dětském domově a připravují se na odchod z něj. Projekt jim nabízí širokou škálu možností, jak se připravit na novou etapu života, a pomáhá jim při volbě povolání a orientaci v této problematice.

New Job, New Life

Děti, které strávily velkou část života v dětském domově, vstupují do života s jinými zkušenostmi než děti vyrůstající v rodině. Umějí se pohybovat v prostředí ústavní péče, která jim dává jasná pravidla, a vstup do samostatného života je pro ně obvykle náročnou zkouškou. Z různých důvodů má 65 % těchto mladých lidí vzdělávací problém. Chybí jim sociální, komunikační, praktické a ekonomické dovednosti. Nejen to vede k tomu, že mají po opuštění dětského domova problém se samostatným životem a úspěšným nalezením zaměstnání. Na tyto mladé lidi navíc není trh práce připraven a zaměstnavatelé si často nevědí s jejich uplatnění rady.

Cíl projektu je zlepšit situaci jedné z nejohroženějších skupin dětí, rozšířit jejich pracovní zkušenosti a dovednosti a usnadnit jim vstup do pracovního života. Chce dát těmto mladým lidem šanci. Proto jsou pro projekt New Job, New Life spojeny síly mnoha aktérů, neboť jedině tak může mít potřebný dopad. Projekt pomůže mladým lidem, kteří jsou znevýhodnění na trhu práce. Cílem pomoci je rozvíjet pracovní zkušenosti a dovednosti u nejohroženější skupiny na pracovním trhu

v České republice, tj. mladých (po dosažení 18 let věku) s institucionální zkušeností (dětské domovy, azylové domy, sociální ústavy apod.). Projekt se zaměřuje na problémovou oblast přípravy na práci, její získání a udržení, a to zcela inovativní formou, s pomocí patronů a „supervizorů“, kteří budou daného mladého člověka provázet, tak aby získal potřebné pracovní návyky a uspěl na trhu práce.

Podpora vysokoškoláků z dětských domovů

Mladí lidé odcházející z dětských domovů patří do té sociální skupiny, která je nejvíce ohrožena negativními společenskými jevy. Jejich pozice na startovní čáře produktivního života je v porovnání s vrstevníky podstatně ztížena. Může za to omezená zkušenost s pozitivními životními zážitky, snížená schopnost vyjadřovat se, prosazovat se v dialogu apod. O životě „venku“ mají tyto děti často jen mlhavou a zkreslenou představu. Při studiu i při výběru kariéry postrádají přirozené vzory, které ostatní nacházejí v okruhu svých blízkých. Často jim pak chybí motivace a vytrvalost, potřebná k dosažení vysněných cílů. Snad právě z těchto důvodů jen 1,2 % dětí v ústavní péči dosáhne středoškolského vzdělání s maturitou a mizivých 0,3 % nastoupí na vysokou školu.

Dlouhodobou snahou nadace je podpořit co možná nejvyšší vzdělání a lepší šance pro mladé lidi z dětských domovů, doprovodit je do bezpečného samostatného života a vynahrudit jim ušlou pozornost a možnosti, které by měli, kdyby vyrůstali ve funkční rodině.

ROZJEDU TO! (Partnerský projekt realizovaný ve spolupráci se společností Škoda Auto, a.s.)

Mladí lidé z dětských domovů mají při vstupu na trh práce podstatně horší výchozí pozici než jejich vrstevníci z běžné populace. Kromě nízkého vzdělání nemají mnohdy ani dostatečné informace a příležitosti pro získání stabilního zaměstnání, a jsou tedy více ohroženi sociálně patologickými jevy, jako jsou chudoba a bezdomovectví.

Cílem projektu ROZJEDU TO! je účinně motivovat mládež ve věku 11 až 15 let umístěnou v dětských domovech ke vzdělání a rozvoji jejich osobního i profesního růstu. Zároveň jsou jim vytvořeny podmínky pro zlepšení jejich školního prospěchu, díky pravidelnému doučování a na míru šité motivaci a podpoře. S každým dítětem zařazeným do projektu se pracuje pomocí individuálních plánů. Ty zahrnují jak pomoc psychologa či mentora, tak i kariérní poradenství zprostředkované proškolenými vychovateli. Díky tomuto komplexnímu a individuálnímu přístupu se projekt snaží změnit dosavadní tendenci mladých lidí s ústavní historií převažující při volbě jejich povolání. Ta je obvykle stereotypní (kuchař, číšník, kadeřnice atd.). I proto projekt ROZJEDU TO! umožňuje pestřejší představení trhu práce s možností dané pracoviště přímo navštívit.

Příklad dobré praxe č. 7: Projekty organizace Centrum Sámovka

Dalším příkladem služeb pro mladé lidi jsou služby Centra Sámovka, které se snaží o realizaci programů¹⁶⁰, které jsou vytvářeny na míru jednotlivým skupinám dětí a mládeže a jejichž smyslem je:

- Podpořit psychicky klienty při překonávání obtížného životního období.
- Pomoci jim hledat nové zdroje vyrovnanosti a jistot.
- Učit je novým dovednostem, předat jim nové znalosti a informace potřebné pro zvládnutí prvních kroků samostatného života.

¹⁶⁰ Informace o programech jsou dostupné z:

<http://www.sos18.cz/index.php?act=projekt&subact=oprojektu> a
<http://www.samovka.cz/programy-klienti/bydleni-v-samovce/>

- Umožnit jim ověřit si nabyté schopnosti v praxi.
- Bezpečně je vést v období přechodu k samostatné existenci.
- Učit je rozhodovat se a přijímat odpovědnost za vlastní život a budoucnost.
- Motivovat je k smysluplnému trávení volného času a hledání nových možností seberealizace.
- Učit je budovat si kvalitní a bezpečné vztahy.

Organizace realizuje řadu aktivit, mezi hlavní patří projekt přípravy na samostatný život a provozování systému dostupného bydlení.

Projekt SOS 18 – příprava na samostatný život

Projekt je určen pro skupinu 18 mladistvých ze 4 dětských domovů. Jejich projektovými partnery jsou členové proškoleného 16členného pracovního týmu složeného z pracovníků Centra Sámovka, dobrovolníků a praktikantů vysokých škol. Na společných setkáních se věnují následujícím oblastem:

- Získávání a ověřování praktických dovedností potřebných při hledání a udržení zaměstnání, při zajištění bydlení či při samostatném hospodaření.
- Rozvoji úspěšné komunikace a spolupráci v rámci skupiny.
- Osobnímu růstu a sebehodnocení, který vede k samostatnému a odpovědnému jednání.
- Zdravému životnímu stylu a prevenci závislostí.
- Plánování budoucnosti a rodinnému životu.

Projekt probíhá v několika částech, kdy hlavní je část tvořená dovednostně-vzdělávacím setkáním v Centru Sámovka. Další součástí programu je letní sportovně-dovednostní pobyt v přírodě. Mezi setkáními probíhá komunikace prostřednictvím webových stránek. Při odchodu z dětského domova získávají absolventi projektu „motivační startovné“ ve výši 5 – 15tis. Kč.

Bydlení v Sámovce

Bydlení v Sámovce je určeno mladým lidem ve věku od 18 do 26 let, kteří část svého dětství a dospívání trávili v dětském domově případně jiné formě ústavní péče. Tito mladí lidé přicházejí přímo z dětského domova po dovršení plnoletosti nebo ukončení studia, z jiného domu na půl cesty, azylového domu, podnájmu apod. nebo z pěstounské rodiny. Služba je poněkud vysokoprahového charakteru, protože např. vylučuje z okruhu příjemců služby ty mladé lidi, kteří potřebují akutní psychologickou, psychiatrickou a zdravotní pomoc, lidi se závažným mentálním a smyslovým postižením a osoby s tělesným handicapem vyžadujícím bezbariérovost. Centrum Sámovka nabízí několik úrovní samostatného, finančně podporovaného bydlení spojeného se službou sociální asistence a provázení. Bydlení v Sámovce je rozčleněno do tří typů: byty na půli cesty, startovací byty, byty typu satelit.

Příklad dobré praxe č. 8: Programy obecně prospěšné společnosti Člověk v tísni vytvořené v rámci projektu „Preventivní, motivační a podpůrné programy sociální integrace v Bílině“.

Mezi příkladů postupů využívaných v oblasti sociálních služeb byla v kapitole 5. 4. této studie popsána Metodika motivačních a podpůrných aktivit pro mládež, která vznikla v rámci projektu obecně prospěšné společnosti Člověk v tísni, financovaného prostřednictvím Operačního programu Lidské zdroje a zaměstnanost „Preventivní, motivační a podpůrné programy sociální integrace v Bílině“. Na tuto metodiku navazují mimo jiné dva následující programy:

Prospěchové Retrostipendium od Patria Finance, a. s.¹⁶¹

¹⁶¹ Šuláková, L. (2013), s. 29 – 30.

Jedná se o nástroj podpory v oblasti předprofesní přípravy, který stimuluje klienta věnovat se sekundárnímu vzdělávání a dosahovat tak lepších výsledků a podstatně zvyšuje šance na jeho úspěšné dokončení. Prospěchové Retrostipendium je určeno pro žáky devátých tříd základní školy a pro studenty prvních ročníků středních škol nebo středních odborných učilišť a celková částka, kterou v průběhu dvou let středoškolského studia může získat, činí 24 000 Kč. První stipendium (částku ve výši 2 000 Kč) stipendista získá na konci prvního ročníku po splněných předepsaných cílů, jako odměnu za své celoroční úsilí. Pravidelná výplata měsíčního stipendia v částce 1 000 Kč je pravidelně vyplácena až od začátku druhého ročníku až do konce třetího ročníku.

Program má stanoven průběh a podmínky pro případné ukončení spolupráce. K zařazení do programu je nutno splnit tyto podmínky:

- žádná nedostatečná;
- žádná neomluvená hodina;
- maximální počet omluvených absencí do výše 25%;
- alespoň jeden z rodičů nesmí mít vyšší než základní vzdělání;
- prospěch ze čtyř vybraných tzv. klíčových předmětů může být maximálně hodnocen stupněm „dobře“;
- individuální spolupráce s kordinátorem po celou dobu vyplácení stipendijních příspěvků.

V případě, že je žadatel učněm oboru určeného absolventům praktických a speciálních škol a lidem s nedokončeným základním vzděláním (tzv. „E“ obory), může být Retrostipendium vypláceno maximálně pod dobu jednoho roku. Ostatní podmínky jsou zachovány stejně. S klientem, který je do programu zařazený, se následně podepisuje trojstranná Smlouva (příjemce Retrostipendia - zákonný zástupce klienta, zástupce poskytovatele Retrostipendia – Patria Finance, a. s. a zástupce zprostředkovatele Retrostipendia – Člověk v tísni, o. p. s.)

Možné důvody pro ukončení spolupráce vždy záleží na individuálním posouzení ze strany koordinátora. Během spolupráce však může vysledovat určité varovné signály v chování klienta, jejichž opakování ho může vést k okamžitému ukončení spolupráce. Z praxe se jedná o tyto signály:

- opakovaně nechodí na smlouvené konzultace a není nijak k zastižení;
- „nekomunikuje“ (nereaguje na vzkazy, textové zprávy, e-maily, nezvedá telefon);
- často neplní úkoly zadané v rámci spolupráce na plnění jím stanoveného cíle v individuálním plánu;
- vymýšlí si a fakticky lže, což je možné objektivně ověřit (např. rozhovorem s rodiči, třídním učitelem, kamarády, atd.);
- na individuální konzultace chodí vždy pozdě;
- při nesouhlasu s postupem koordinátora služby se chová agresivně (může pracovníka potenciálně ohrozit);
- nerespektuje autoritu pracovníka;
- není ochotný na sobě pracovat a rozvíjet se;
- má závažné výchovné problémy, které spolupráci narušují či úplně znemožňují;
- nevidí potřebu změny;
- začala se u něj projevovat drogová (či jiná) závislost, má sklony k sociálně patologickému chování (např. hazardní hry);
- nemá o nabízenou službu prokazatelný zájem;
- v jeho chování jsou výrazné prvky ambivalence (něco jiného říká a něco jiného dělá);
- je zde podezření, že se dopustil či plánuje dopustit trestné činnosti;
- zastává zcela pasivní přístup ke svému životu, není schopen si určit žádný cíl spolupráce.

Koordinátor motivačních a podpůrných aktivit pro mládež má vždy na základě svého vlastního posouzení možnost ukončit poskytování služby buď na určité období, nebo zcela. Vždy však záleží na individuálním zhodnocení situace

s přihlédnutím k výše uvedeným důvodům klientovy nespolupráce. Poskytování služby lze samozřejmě v optimálním případě rovněž ukončit v případě, že ji klient již nadále nepotřebuje a jeho situace se stabilizovala (např. zvládl s podporou přestup na střední školu a nyní studuje samostatně, zvýšily se jeho kompetence řešit si své věci sám a další podporu ze strany koordinátora nadále nepotřebuje). Zvláštním případem ukončení spolupráce je, pokud si rodiče klienta nepřejí, aby službu dále využíval, a pracovníka o tom osobně informují.

Motivační program „It’s In U2“¹⁶²

Motivační programu „It’s In U2“ („Je to v tobě taky“) pochází z Velké Británie a jeho autorkou je Judy Elliman¹⁶³. Vychází z pozitivní psychologie a je určený především mladým lidem toužícím odkrýt své silné stránky a nahlédnout, v čem jsou jedineční. Mapuje okruhy vnitřních motivací, se kterými se již člověk narodil a díky kterým může „zazářit“. V České republice tento zcela ojedinělý motivační program pilotně školila Petra Burdová pod záštitou občanského sdružení Mosty, které je rovněž partnerem projektu „Motivační a podpůrné programy sociální integrace v Bílině“. Motivační program „It’s In U2“ byl v rámci přímé práce používán na pobočce obecně prospěšné společnosti Člověk v tísni od dubna 2010. Celkem jím prošlo 11 klientů s 55% úspěšností dokončení celého programu.

Očekávaný přínos programu:

- mít v ruce praktický a ověřený nástroj pro posílení vnitřní motivace klientů;
- účinný nástroj k „otevření“ a „rozpovídání“ klientů;
- vytvoření podpůrného prostředí pro úspěšné naplňování zakázek a individuálních plánů;
- prohloubení vztahu s klienty, se kterými jsem již dlouhodobě pracovala (důraz na individuální přístup);

¹⁶² Tamtéž, s. 30 -31.

¹⁶³ Společnost SIMA International, Inc.

- posílení sociálních a komunikačních dovedností klientů (dodržování stanovených podmínek programu, posílení zdravého sebevědomí a vědomí zodpovědnosti za utváření svého života).

Pro koho je motivační program „It’s In U2“ vhodný:

- klient, se kterým se již známe a který je ochotný spolupracovat (účast v motivačním programu je nabízena „za odměnu“);
- klient, který chce o sobě přemýšlet a jít „více do hloubky“;
- má zájem o sebepoznání;
- má alespoň základní podporu ze strany své rodiny.

Reálný přínos pro klienty:

- posílení sociálních dovedností (ohlídat si svoje povinnosti, chodit včas na setkání);
- upevnění zdravého sebevědomí, pojmenování silných stránek;
- prohloubení důvěry;
- zpětná vazba – potvrzení o tom, jaký jsem (shoda mezi tím jak se vnímám a jak mě vidí druzí);
- stanovení reálných cílů, ukotvení v realitě;
- pocit, že se „o mě někdo doopravdy zajímá“.

Rizika a překážky:

- problémy s plněním zadaných úkolů (rušení dohod, klienti nechodili na setkání včas či předem neomluvili svou absenci, neplnili „domácí úkoly“);
- Co dál? – klient si stanovil svůj cíl, ale již dál nic nedělá pro jeho dosažení či mu v tom brání jeho rodina; jak dál pracovat s výstupy z programu;
- zvýšené riziko překročení hranic;
- riziko spojené s oznamovací povinností – díky navozené důvěře se klient může „svěřit“ se závažnou skutečností, která podléhá oznamovací povinnosti;

- klient „zmizí“ bez předchozího varování (nejčastěji z důvodu přestěhování rodiny do jiného města);
- klient se cítí jako „pod lupou“ či může mít „VIP“ pocit – oproti druhým se mu věnuje intenzivní pozornost;
- závist a nepřejícnost ze strany vrstevníků – „chodíš na program = jsi divnej“.

7. PŘÍKLADY DOBRÉ PRAXE Z VYBRANÝCH ZEMÍ EVROPSKÉ UNIE

Příklad dobré praxe č. 9: Standardy Quality4Children¹⁶⁴

Část této studie věnovaná příkladům dobré praxe v České republice byla uvedena příkladem systémového přístupu k uchopení standardů kvality. Stejně tak v části věnované příkladům dobré praxe ze zahraničí předchází představení konkrétních projektů příklad standardizace, konkrétně standardů Quality4Children, které se zaměřují na o děti mimo domov v Evropě. Tyto standardy byly vytvořeny ve spolupráci tří mezinárodních organizací pro péči o děti - FICE, IFCO a SOS dětské vesničky, které začaly v březnu 2004 realizovat projekt zaměřený na zajišťování a zlepšování šancí na vývoj dětí a mladých dospělých v péči mimo domov v Evropě prostřednictvím standardů kvality v oblasti péče o děti mimo domov.

¹⁶⁴ Dostupné z: <http://www.sos-childrevillages.org/>.

Standardy jsou členěny na tři hlavní oblasti, z nichž jedna celá část (třetí) se zaměřuje na děti a mladé lidi, kteří opouštějí péči. Již v druhé oblasti, která se věnuje standardizaci „procesu péče“ je definován standard č. 14, který stanoví, že dítě, resp. mladý dospělý je průběžně připravován na samostatný život. Obecný cíl tohoto standardu stanoví, že *„dítě/mladý dospělý je podporován, aby utvářel svou budoucnost tak, aby se stal soběstačným, samostatným a platným členem společnosti. Má přístup ke vzdělání a je mu poskytnuta příležitost získávat životní dovednosti a osvojovat si hodnoty. Dítě / mladý dospělý je podporován při rozvíjení sebeúcty. To mu umožňuje, aby se cítil silný a jistý při zvládnutí obtíží.“*. Tento standard je rozpracován do následujících kritérií. První z nich jsou povinnosti orgánů ochrany dětí a pečujících osob:

Útvary pro ochranu dětí

- Sledují vývoj dítěte/mladého dospělého vzhledem k přípravě na samostatný život, jak bylo dohodnuto v plánu péče.
- Zajistí, aby mělo dítě/mladý dospělý přístup k optimálnímu vzdělání. Pečovatelská organizace
- Poskytuje vhodné rámcové podmínky a programy pro podporu dítěte/mladého dospělého při osamostatňování.

Pečovatel

- Podporuje dítě/mladého dospělého v osamostatňování.

Na tuto část navazují pokyny pro pečující osoby:

1. Pečovatel poskytuje individuální školení a podporu

- Pečovatel zajistí, aby dítě/mladý dospělý byl školen a podporován při získávání soběstačnosti v souladu s potřebami určenými v plánu péče. Pečovatel se zaměřuje především na tyto body:
- Dítě/mladý dospělý je povzbuzován, aby přejímal běžné denní povinnosti. V souladu s jeho úrovní chápání je dítě/mladý dospělý podporován v péči o sebe, v zacházení s penězi, zvládání právních záležitostí, pojištění a jiných praktických záležitostí;
- Dítě/mladý dospělý je podporován, aby se zapojil do sociální sítě a udržoval kontakt s lidmi v této síti;
- Pečovatel zkoumá zájmy dítěte/mladého dospělého a plánuje činnosti, které podporují další rozvíjení jeho znalostí a životních dovedností.

2. Příprava na samostatný život je organizována jako průběžný proces

- Pečovatel, podporovaný pečovatelskou organizací, připravuje dítě/mladého dospělého na samostatný život. Tento proces je založen na individuálním plánu péče. Plán péče pojímá přípravu dítěte/mladého dospělého na samostatný život jako průběžný proces. Bere v úvahu vhodné rámcové podmínky a příležitosti nebo programy určené k jeho podpoře při osamostatňování.

3. Dítěti/mladému dospělému jsou nabízeny příležitosti/programy k rozvíjení vlastní osobnosti

- Pečovatelská organizace a pečovatel vytvářejí příležitosti nebo programy, v nichž je dítě/mladý dospělý školen v přejímání odpovědnosti, zapojování hodnot a standardů a rozvíjení životních dovedností. Dítě/mladý dospělý se účastní tvorby, realizace a hodnocení příležitostí/programů k rozvíjení vlastní osobnosti.
- Dítě/mladý dospělý má přístup k nejlepší úrovni vzdělání
- Dítě/mladý dospělý má přístup k těm nejlepším možným formám vzdělávání a je povzbuzován, aby jich využíval, v souladu se svým potenciálem a vlastními zájmy. Dítě/mladý dospělý je povzbuzován, aby se podílel na školních i mimoškolních činnostech v souladu se svými individuálními zájmy.

Standardy kvality se zabývají i otázkou rizik (varovná znamení). Ta jsou v případě uvedeného standardů definovány následovně:

- V plánu péče není zohledněna příprava na samostatný život.

- Nejsou k dispozici příležitosti/programy k rozvoji vlastní osobnosti.
- Dítěti/mladému dospělému je upírána šance využívat příležitosti/programy k rozvoji vlastní osobnosti.
- Dítě/mladý dospělý má pocit, že není dobře připraven a podporován, pokud jde o samostatný život.
- Dítě/mladý dospělý není integrován do sociální sítě.
- Nepodporuje se vzdělání dítěte / mladého dospělého.
- Dítě/mladý dospělý netráví svůj volný čas produktivně.
- Dítěti/mladému dospělému se nenaslouchá.

Oblast třetí uvedených standardů se pak zcela soustředí na „proces opuštění péče“ a zahrnuje fáze osamostatnění mladého člověka, jeho návrat do své původní rodiny nebo stěhování do jiného prostředí. Jsou popsány momenty, které by neměly být opomenuty v tomto klíčovém životním období mladého člověka, který přestává být dítětem (v právním slova smyslu) a vstupuje do samostatného života. Standardy kladou velký důraz na dobře naplánovaný výstup z péče (Standard 15: Proces opuštění péče je důkladně plánován a realizován), zapojení mladého člověka do rozhodování v této životní situaci (Standard 16: Komunikace v procesu opuštění péče je vedena užitečným a vhodným způsobem a Standard 17: Dítě / mladý dospělý je zmocněn k účasti na procesu opuštění péče.) a nastavení podpory po osamostatnění (Standard 18: Jsou zajištěny možnosti sledování, trvalé podpory a kontaktů).

Obecný cíl standardu č. 15 je stanoven takto: *„Proces opuštění péče je zásadní fází v péči o dítě mimo domov a je důkladně plánován a realizován. Je založen především na individuálním plánu péče o dítě/mladého dospělého. Dítě/mladý dospělý je uznáván jako odborník na kvalitu péče o svou osobu. Jeho zpětná vazba je zásadní pro další rozvoj kvality systému péče a příslušného modelu péče.“* Povinnosti příslušných subjektů při naplňování tohoto standardu jsou stanoveny následovně:

Útvary pro ochranu dětí

- Sledují a podporují plánování a realizaci procesu opuštění péče.

- Koordinují spolupráci mezi všemi zúčastněnými stranami.

Pečovatelská organizace

- Zajistí, aby byl proces opouštění péče plánován a realizován v souladu s plánem péče.
- Provází dítě/mladého dospělého celým procesem profesionálně a citlivě.
- Spolupracuje s původní rodinou.

Pečovatel

- Plánuje proces opouštění péče spolu s příslušnými zúčastněnými stranami.
- Realizuje proces opouštění péče v souladu s plánem péče.
- Spolupracuje s původní rodinou.

Standard 15 obsahuje následující pokyny:

1. Proces opouštění péče je důkladně plánován a realizován.

- Pečovatel plánuje a realizuje proces opouštění péče na základě plánu péče a společně s dítětem/mladým dospělým. Realizace tohoto procesu se uskutečňuje postupně, pokud je to v zájmu dítěte. Dítě/mladý dospělý může mluvit do rozhodování, do jaké míry se má jeho původní rodina účastnit plánování a realizace procesu opouštění péče. Pečovatel v případě potřeby konzultuje multiprofesionální tým.

2. Dítě/mladý dospělý je uznáván jako odborník na kvalitu péče o svou osobu.

- Pečovatel požádá dítě/mladého dospělého, aby zhodnotil kvalitu péče. Pečovatel předá tuto zpětnou vazbu pečovatelské organizaci, aby ji organizace mohla zohlednit při dalším rozvíjení kvality systému péče a příslušného modelu péče.

3. Proces opouštění péče je založen na individuálním plánu péče.

- Plán péče definuje stav rozvoje dítěte/mladého dospělého, stanovuje cíle a objasňuje zdroje potřebné k podpoře celkového rozvoje dítěte/mladého dospělého během procesu opouštění péče. Plán péče a jeho realizace jsou pravidelně hodnoceny. Plán péče rovněž zohledňuje budoucí život dítěte/mladého dospělého po opuštění péče, a to definováním pokynů pro následnou péči.

4. Návrat do původní rodiny nebo přestěhování na jiné místo je důkladně připravován.

- Jestliže se má dítě/mladý dospělý vrátit do své původní rodiny nebo se přestěhovat na jiné místo, spolupracuje útvar pro ochranu dětí, současný i budoucí pečovatelský a původní rodina. Dítě/mladý dospělý se aktivně účastní procesu rozhodování a přípravy v souladu se svou úrovní chápání.

5. Pro dítě/mladého dospělého opouštějícího péči je uspořádáno rozloučení.

- Pro dítě/mladého dospělého je uspořádána vhodná schůzka na rozloučenou, která vyznačí začátek jeho další životní fáze. Stane se tak v souladu s běžnými tradicemi zázemí dítěte s cílem splnit přání dítěte/mladého dospělého.

6. Dítě/mladý dospělý má přístup k podpoře a poradenství i po opuštění péče mimo domov.

- Útvar pro ochranu dětí a pečovatelská organizace zajistí následnou podporu a poradenství.

Rizika (varovná znamení při naplňování tohoto standardu jsou definovány následujícím způsobem:

- Proces opouštění péče není důkladně plánován nebo realizován.
- Proces opouštění péče není zohledněn v plánu péče.
- Zúčastněné strany se nedohodnou na plánu opouštění péče.
- Dítě/mladý dospělý má pocit, že není zapojen do procesu opouštění péče.
- Dítě/mladý dospělý nebo původní rodina se neúčastní plánování a realizace procesu opouštění péče.
- Není zájem o znalosti dítěte/mladého dospělého ohledně kvality péče o jeho osobu.
- Péče mimo domov není hodnocena.

- Proces opouštění péče nesplňuje individuální potřeby dítěte/mladého dospělého.
- Není poskytována následná podpora nebo je tato podpora neadekvátní.
- Dítě/mladý dospělý nemá příležitost se rozloučit.

V procesu následné péče je věnována pozornost rovněž komunikaci s dítětem a mladým dospělým. Obecným cíl standardu 16 uvádí, že *„komunikace v procesu opouštění péče je vedena užitečným a vhodným způsobem. Všem stranám zúčastněným na procesu opouštění péče jsou poskytovány všechny potřebné informace v souladu s jejich rolí v procesu. Současně má dítě/mladý dospělý a jeho původní rodina právo na soukromí a bezpečnost. Všechny informace jsou sdělovány takovým způsobem, aby byly pro dítě/mladého dospělého a jeho původní rodinu pochopitelné a vhodné.“* Povinnosti jsou stanoveny následovně:

Útvary pro ochranu dětí

- Zajišťují, aby všechny zúčastněné strany dostávaly a chápaly informace potřebné k důkladnému naplánování a realizaci procesu opouštění péče.
- Zajišťují, aby se se všemi informacemi zacházelo jako s důvěrnými.

Pečovatelská organizace

- Zajišťuje, aby pečovatel komunikoval s dítětem/mladým dospělým vhodným způsobem.

Pečovatel

- Zajišťuje, aby dítě/mladý dospělý dostával a chápal důležité informace týkající se procesu opouštění péče.
- Komunikuje s dítětem/mladým dospělým způsobem, který zajišťuje, aby se během procesu opouštění péče cítil dobře.
- Spolupracuje s původní rodinou.

Návazné pokyny jsou v případě standardu věnovaného komunikaci stanoveny takto:

1. Důležité informace jsou profesionálně zpracovávány.
 - Útvary pro ochranu dětí, pečovatelská organizace a pečovatel uznávají důležitost poskytování všech příslušných informací dítěti/mladému dospělému i jeho původní rodině.
 - Útvary pro ochranu dětí profesionálně zpracovávají všechny důležité informace. Zajišťují utajení, řádnou dokumentaci a přístup pro zúčastněné strany.
2. Dítě/mladý dospělý je řádně informován o procesu opouštění péče.
 - Pečovatel zajistí, aby dítě/mladý dospělý byl informován a chápal všechny důležité informace týkající se procesu opouštění péče. Především je dítě/mladý dospělý informován o různých možnostech a aspektech budoucího života, v němž se buď osamostatní, vrátí se do své původní rodiny nebo se přestěhuje na jiné místo.
3. Při zajišťování vhodné komunikace je zvažován celý soubor požadavků.
 - Všechny příslušné strany zúčastněné na podpoře dítěte/mladého dospělého během procesu opouštění péče splňují minimálně tyto požadavky:
 - Jsou školené v tom, aby používaly jazyk vhodný pro způsob myšlení dítěte/mladého dospělého.
 - Vytvářejí s dítětem/mladým dospělým blízký vztah, dokáží dobře naslouchat a jsou chápavé, empatické a trpělivé, aby se dítě/mladý dospělý cítil dobře.
 - Vytvářejí přátelské a příjemné prostředí pro komunikaci.
4. Dítě, původní rodina, pečovatel, pečovatelská organizace a útvary pro ochranu dětí spolupracují.
 - Spolupráce mezi příslušnými stranami zúčastněnými na podpoře dítěte/mladého dospělého během procesu opouštění péče je posilována výměnou důležitých informací, vhodnou komunikací a vzájemnou důvěrou.
 - Všichni: dodržují legislativu, předpisy a standardy Q4C; začlení tento standard do pokynů a pracovních metod útvarů pro ochranu dětí, pečovatelských organizací a pečovatelů; jsou součástí sítě péče o dítě.

V rámci standardu č. 16 jsou definována následující rizika (varovná znamení):

- Dítě/mladý dospělý má pocit, že není chápán.
- Je narušováno soukromí dítěte/mladého dospělého.

- Dítě/mladý dospělý nebo jiné příslušné zúčastněné strany nemají přístup k poskytovaným informacím nebo je nechápou.
- Neexistuje výměna informací.
- Dítě/mladý dospělý cítí nedostatečnou komunikaci se svým pečovatelem.
- Dítě/mladý dospělý cítí nedostatečnou komunikaci se svou původní rodinou nebo svým sociálním prostředím.

Standard č. 17 se zabývá participací dítěte/mladého dospělého na procesu opouštění péče. Obecný cíl stanoví, že *„proces opouštění péče je založen na individuálním plánu péče. Dítě/mladý dospělý je zmocněn vyjadřovat názory a preference ohledně své současné situace a budoucího života. Účastní se plánování a realizace procesu opouštění péče.“* Na to navazují tyto povinnosti:

Útvary pro ochranu dětí

- Zajišťují účast dítěte/mladého dospělého.

Pečovatelská organizace

- Zajišťuje, aby byly plněny všechny požadavky ohledně účasti dítěte/mladého dospělého na procesu opouštění péče.

Pečovatel

- Zmocňuje dítě/mladého dospělého k účasti na procesu opouštění péče.
- Zapojuje dítě/mladého dospělého do plánování a realizace procesu opouštění péče v souladu s jeho úrovní chápání.
- Spolupracuje s původní rodinou.

Pokyny v rámci standardu č. 17 zní:

1. Při zajišťování účasti dítěte/mladého dospělého jsou zvažovány tyto požadavky. Všechny příslušné strany zúčastněné na procesu opouštění péče zváží a splní minimálně tyto požadavky, které zajistí, aby:
 - dítě/mladý dospělý uplatňoval svá práva na účast v plánování a realizaci svého procesu opouštění péče;

- dítěti/mladému dospělému bylo nasloucháno a aby byl povzbuzován při vyjadřování svých plánů, pochybností a očekávání;
 - dítě/mladý dospělý byl podporován při přijímání rozhodnutí v souladu se svou úrovní chápání;
 - dítě/mladý dospělý byl uznáván jako odborník na svůj vlastní život;
 - se původní rodina účastnila procesu opouštění péče;
 - dítě/mladý dospělý dostal příležitost určit, do jaké míry může být zapojena původní rodina;
 - dítěti/mladému dospělému bylo nasloucháno a aby byl podporován při byrokratických a právních procedurách.
2. Dítě/mladý dospělý dostává všechny důležité informace.
- Pečovatel zajišťuje, aby dítě/mladý dospělý dostával všechny důležité informace, aby měl podklady pro rozhodování během procesu opouštění péče. Zajišťuje, aby dítě/mladý dospělý chápal poskytované informace.
3. Plánování a realizace procesu opouštění péče je založeno na individuálním plánu péče.
- Dítě/mladý dospělý se účastní vypracovávání svého plánu péče. Plán péče bere v úvahu jeho názory a cíle i zdroje potřebné k důkladnému naplánování a realizaci procesu opouštění péče.

Rizikovými faktory při uplatňování participačních práv dítěte a mladého dospělého v procesu opouštění péče jsou:

- Neexistuje soubor minimálních požadavků ohledně účasti dítěte / mladého dospělého na procesu opouštění péče.
- Soubor minimálních požadavků není realizován.
- Dítě/mladý dospělý má pocit, že se dostatečně neúčastní procesu opouštění péče.
- Dítě/mladý dospělý má pocit, že není dobře informován.
- Plánování a realizace procesu opouštění péče není založena na individuálním plánu péče.
- Dítě/mladý dospělý má pocit, že není brán vážně.
- Důležitá rozhodnutí jsou přijímána bez účasti dítěte/mladého dospělého.

- Dítě/mladý dospělý dostává více odpovědnosti, než kolik je schopen zvládnout.
- Dítěti/mladému dospělému není nasloucháno a není podporován při byrokratických a právních procedurách.

Posledním z vybraných standardů, který je popsán v této studii, je standard č. 18, který se týká možností sledování dalšího vývoje mladého dospělého, udržování kontaktů a poskytování podpory. Obecný cíl standardu č. 18 zní: *„Poté, co dítě/mladý dospělý opustí péči mimo domov, má příležitost dostávat pomoc a podporu. Pečovatelská organizace se snaží zajistit, aby nevnímal proces opouštění péče jako nové závažné narušení. Pokud mladý dospělý dosáhl plnoletosti, pečovatelská organizace by mu i nadále měla nabízet podporu a příležitost k udržování kontaktu.“* Tohoto cíle má být dosaženo plněním následujících povinností:

Útvary pro ochranu dětí

- Zajišťují následnou i průběžnou podporu předtím i poté, co dítě dosáhne plnoletosti.
- Podporují kontakt mezi dítětem/mladým dospělým a jeho emocionální sítí během období, kdy je v péči.

Pečovatelská organizace

- Zajišťuje vypracování a realizaci plánu následné péče.
- Zajišťuje potřebné zdroje pro následnou a průběžnou podporu a zajišťuje, aby mělo dítě možnost udržovat kontakt se svým bývalým pečovatelem a s emocionální sítí, která byla důležitá v období péče. Pečovatel
- Vypracovává a realizuje plán následné péče spolu s dítětem/mladým dospělým.
- Sleduje dítě/mladého dospělého, podporuje ho a usnadňuje kontakt mezi ním a jeho emocionální sítí během období péče.

Standard č. 18 je naplňován prostřednictvím následujících pokynů:

1. Sledování a podpora jsou založeny na plánu následné péče

- Pečovatelská organizace a pečovatel společně s dítětem/mladým dospělým vypracují a realizují plán následné péče. Tento plán staví na již existujícím individuálním plánu péče. Metody používané při vytváření plánu následné péče jsou nastíněny v písemném prohlášení pečovatelské organizace. Důležité je, aby měl plán následné péče individuální zaměření a aby zahrnoval i zázemí dítěte/mladého dospělého. Plán následné péče obecně definuje stav rozvoje dítěte/mladého dospělého, stanovuje cíle a opatření a objasňuje zdroje potřebné k podpoře celkového rozvoje dítěte/mladého dospělého po opuštění péče.

2. Je zajištěno sledování a podpora dítěte/mladého dospělého

- Pečovatel dítě/mladého dospělého sleduje a na požádání ho podporuje v souladu s plánem následné péče. Má k tomu potřebné zdroje. Pečovatel se snaží udržovat s dítětem/mladým dospělým kontakt.

3. Dítě/mladý dospělý má příležitost udržovat kontakt se svou emocionální sítí

- Bývalá pečovatelská organizace poskytne zdroje na udržování kontaktu mezi dítětem/mladým dospělým a jeho emocionální sítí, která byla důležitá během období péče. Tento kontakt usnadňuje bývalý pečovatel.

Za rizika při naplňování tohoto cíle jsou považována:

- Neexistuje plán následné péče.
- Neexistuje sledování nebo podpora.
- Dítě/mladý dospělý není vůbec nebo dostatečně zapojen do vypracování plánu následné péče.
- Dítě/mladý dospělý odmítá sledování a podporu.
- Po dosažení 18 let již mladý dospělý není podporován.
- Dítě/mladý dospělý nemá možnost udržovat kontakt se svou emocionální sítí, která byla důležitá během období péče.

Příklad dobré praxe č. 10: FEPA, španělská federace organizací pracujících s mladými lidmi odchodu z péče¹⁶⁵

FEPA (Federación de Entidades con Proyectos y Pisos Asistidos) je španělská federace organizací pracujících s mladými lidmi, kteří opouštějí systém náhradní péče. Byla vytvořena v roce 1999 a má 45 členů v osmi španělských regionech. Tyto organizace mají 128 bytových domů s celkem 610 místy. FEPA je financována španělským ministerstvem zdravotnictví, sociálních služeb a rovnosti, katalánským regionálním ministerstvem sociálních věcí a rodiny a Fundació La Caixa.

¹⁶⁵ Informace jsou dostupné z: www.fepa18.org.

Hlavními cíli federace je vytvořit síť organizací, které poskytují podporu pro každodenní práci odborníků a rozvíjet služby, které dále doplňují služby organizací. Organizace dále pořádá odborná školení pro zaměstnance pracující v níže uvedených programech v dovednostech klíčových pro efektivní práci s mladými lidmi (řeč těla, syndrom vyhoření atd.).

Cíle jsou realizovány prostřednictvím těchto činností:

Prostor pro mladé/Meeting Point nabízí informace a poradenství pro mladé lidi, kteří odešli z náhradní péče, a doplňuje práci vykonávanou pracovníky v organizacích. Pracovníci pomáhají mladým lidem ve studiu, při hledání zaměstnání, bydlení, volnočasových aktivit, poskytují poradenství v právních a zdravotních otázkách. 635 mladých lidí využilo pomoci této služby v osmi městech v pěti různých oblastech. Služba je realizována ve spolupráci se systémovými „ústředními“ službami, jako je EspaiCabestany (viz příklad dobré praxe č. 11).

Cesty k dospělosti nabízí praktickou podporu a podporu ve vzdělávání pro mladé lidi v náhradní péči a mladé lidi, kteří z péče odešli a kteří jsou ve věku mezi 16 a 21 lety. Tento program má za cíl posílit podporu poskytovanou regionálními vládami Aragónu a Katalánska mladým lidem na jejich individuální cestě do dospělosti. 132 mladých lidí využilo tohoto programu.

Ekonomická podpora na cestě ke vzdělání nabízí ekonomickou podporu a podporu ve vzdělávání pro mladé lidi opouštějící péči. Ti se účastní odborného vzdělávání, středoškolského vzdělávání a vysokoškolského studia. 72 mladých lidí mělo prospěch z tohoto programu v průběhu svou let.

Příklad dobré praxe č. 11: Program EspaiCabestany, Generálního ředitelství pro péči o děti (DGAIA) a Regionálního ministerstva sociálních věcí a rodiny (regionální vláda Katalánska, Španělsko)¹⁶⁶

EspaiCabestany je program, který poskytuje podporu pro mladé lidi do osmnácti let i nad osmnáct let, kteří jsou buď v náhradní péči, nebo již péči opustili, a to v různých oblastech jako jsou: bydlení, vzdělávání, finance, právní otázky, pracovní a sociální začlenění. Cílem je, aby mladí lidé mohli budovat svoji samostatnost a

¹⁶⁶ Informace jsou dostupné z: www.gencat.cat/benestarsocialifamili.

posouvat se emancipovaně směrem k dospělosti. Příklady aktivit v rámci programu:

Bydlení: mladým lidem starším osmnácti let je nabízeno osm plně vybavených bytů a třináct rezidenčních míst. Dostává se jim podpory v oblasti vzdělávání (cestě ke vzdělání), získávají podporu sociálního pedagoga během osobního vzdělávacího projektu.

"Via Laboral": Tento program má za cíl zlepšit zaměstnatelnost mladých lidí, kteří opouštějí péči a zajistit jim přístup na trh práce. Souvisí s profesionálními projekty a poskytuje mladým lidem poradenství a doprovod. 436 mladých lidí se zúčastnilo tohoto programu.

Program ekonomické podpory: Cílem je, aby mladí dospělí v péči měli zajištěný potřebný příjem k jejich osamostatnění. Program funguje na bázi udělování grantů, které se váží na „individuální pracovní plán“ a jsou odborně sledovány (supervidovány). V roce 2011 bylo uděleno průměrně 452 grantů za měsíc.

Právní doprovod a mediační program má za cíl poskytnout doprovod, poradenství a informace k tématům, která mají mladí lidé, odborníci a spolupracovníci. Cílem je podpora mladých lidí na cestě k autonomii prostřednictvím přímé podpory a osobní asistence. Současně je jim nabízena plná odpovědnost za proces osamostatňování. V roce 2011 se programu zúčastnilo 585 mladých lidí.

Příklad dobré praxe č. 12: Dětský parlament, FICE - Rakousko

Cílem organizace FICE - Rakousko je podporovat účinnější vzdělávání v dětských domovech, tak aby mohlo dojít k úspěšné sociální reintegraci mladých lidí opouštějících dětské domovy.

Dětský parlament je velmi inovativním způsobem slyšení hlasu dětí a mladých dospělých v systému státem garantované péče. Dětský parlament byl založen v

roce 2001 organizací FICE – Rakousko. Členové jsou děti a mladí dospělí ve věku 14-22 let v systému péče. Dětský parlament má 50 až 70 členů.

Hlavní cíle projektu jsou:

- Dát dětem a mladým dospělým v systému náhradní péče možnost vyjádřit své názory na systém ochrany dětí a jeho problémy.
- Zajištění informovanosti o dětech v ústavní péči a zaručit zastupování zájmů dětí a mladých dospělých v dětských domovech a pěstounské péči. Zasedání parlamentu jsou spojovány s různými aktivitami na poli ochrany dětí (např. mezinárodní den dětí).

Hlavní témata dětského parlamentu jsou:

- Zajistit společné umístění pro sourozence.
- Vyjádření názorů ke každodennímu životu v ústavní péči.
- Nakládání s kapesným.
- Vyjádření názoru k zajištění speciálních potřeb v rámci systému péče.
- Porušování osobních práv.
- Akceptování homosexuálů a jiných menšin v systému péče.
- Problémy s podporou bydlení.
- Problémy se soběstačným životem a sociální integrací.

Příklad dobré praxe č. 13: Rámec spolupráce mezi systémem péče o mládež a sociálními službami, veřejné služby v Valonska¹⁶⁷

Počet mladých lidí do 18 let v systému péče nebo těch, kteří jsou v kontaktu se sociálními službami, vzrostl v roce 2010 na 20 964 osob (2,2% mládeže pod 18 ve francouzsky mluvící oblasti, včetně francouzsky mluvící mládeže v Bruselu). Proto je naprosto nezbytné, aby sociální služby (zaměřené na děti do 18 let věku) a

¹⁶⁷ Informace jsou dostupné z: www.socialsante.wallonie.be.

sociální služby pro dospělé (včetně těch pro mladé dospělé) „mluvili“ stejnou řečí a dobře organizovali výměnu informací tak, aby se zabránilo nedostatkům v pomoci mladým dospělým při jejich přechodu do dospělosti. Tyto služby musí mít jasný rámec spolupráce.

S ohledem na tuto skutečnost se vláda Valonska (zodpovědná za všeobecné sociální služby) a vláda federace Valonsko-bruselská federace (zodpovědná za péči o mladé lidi do 18 let) rozhodly vytvořit rámec spolupráce, který by byl užitečným nástrojem pro systém péče o mládež a místní služby s cílem zajistit lepší podporu pro mladé lidi ve věku okolo 18 let.

Rámec má dvě úrovně:

1. Principy spolupráce:

- Mládež a rodina musí být vždy středem zájmu poskytovaných intervencí
- Je zajištěna transparentnost jednání a rozhodnutí jsou přijímána za účasti těch, kterých se týkají.
- Sdílení informací (informace jsou sdíleny mezi službami, ale vždy je respektována zásada mlčenlivosti a ochrana osobních údajů).
- Je zachována kontinuita práce s daným případem a je brána v potaz práce každé služby, které se podílí na řešení případu.
- Probíhá dialog mezi místními službami s cílem efektivního využití zdrojů.
- Průběžné zhodnocování záznamů.

2. Postup

- Cílem je zajištění bezpečného rámce pro sdílení a práci se spisy klientů pro profesionální pracovníky. Každá služba navrhuje rámec a způsob pro výměnu informací a zjednodušuje výměnu osobních spisů (informací) mezi sociálními pracovníky.

Příklad dobré praxe č. 14: MundutikMundura, emancipační program pro mladé přistěhovalce při odchodu ze systému náhradní péče, Biskajská krajská rada, Španělsko

Tento program je určen mladým přistěhovalcům (většinou ze zemí mimo EU), kteří jsou ohroženi sociálním vyloučením, žijí bez podpory rodiny, a kteří byli v péči místních sociálních služeb až do věku 18 let. Program má za cíl zabránit zhoršení sociální situace, do kterého by se vymezená cílová skupina dostala v případě, že by musela bez podpory a osamoceně vstupovat do samostatného dospělého života,

aniž by mohla dospět, získat vzdělání, najít práci a smysluplné místo ve společnosti.

Mezi cíle projektu patří:

1. Rozvíjet schopnosti a dovednosti, které potřebují mladí lidé pro to, aby mohli žít nezávislý život.
2. Rozvíjet dovednosti, které pomáhají k tomu, aby mohli mladí lidé činit vlastní rozhodnutí.
3. Rozvíjet zdravé životní návyky (zdravý životní styl).
4. Naučit se strukturovat a organizovat vhodně svůj čas.
5. Rozšířit síť vztahů a sociálních vazeb.

Program poskytuje komplexní systém intervencí, které zahrnují podporované bydlení se sociální asistencí, která je zaměřena na:

- Vztahy a sociální vazby.
- Získávání sociálních dovedností a schopností.
- Vzdělávání a školení.
- Přípravu na hledání práce.
- Legalizace dokumentů.

Projekt byl zahájen v roce 2005 v různých centrech provozovaných čtyřmi neziskovými organizacemi se 75 místy, toto číslo se zvýšilo na 102. Činnost programu je založena na individuálních plánech péče, které jsou „šité na míru“ podle vyhodnocených potřeb každého klienta. Intervence začíná na základě podnětu příslušného orgánu ochrany dětí a obvykle končí, jakmile klienti dosáhnou vytyčených cílů po maximálně 18 měsících. Cíle jsou splněny, pokud je mladý člověk schopen žít nezávislý život, což se posuzuje dle různých kritérií:

- Minimální požadované vzdělání.
- Finanční zdroje pro nezávislý život.

- Povolení k pobytu a pracovní povolení.
- Pracovní smlouva.
- Schopnost žít samostatně (sociální, osobní a pracovní dovednosti).

Příklad dobré praxe č. 15: KidS, Komunitní služby pro mladé lidi ve věku 16 – 21 let, město Kolín nad Rýnem, Německo¹⁶⁸

Protože většina mladých lidí opouštějících systém náhradní péče nemá podpůrnou sociální síť nebo blízkou doprovázející osobu, je cílem tohoto projektu zprostředkovat mladému člověku, který opouští péči, dlouhodobý kontakt

¹⁶⁸ Informace jsou dostupné z: www.stadt-koeln.de/2/kind-jugend/kids.

s klíčovým pracovníkem. Poté, co strávil mladý člověk mnoho let v ústavní péči nebo pěstounské péči, potřebuje následně poradenství a asistenci při získávání vzdělávání, při přípravě a rozvoji individuálního plánu, zvládnání problémů jako je zneužívání návykových látek nebo dluhů, a praktických aspektů života, jako je praní prádla, vaření a úklid. KidS poskytuje odbornou podporu přesně dle individuálních potřeb klienta.

Obecní sociální služba vyhodnocuje a posuzuje rozsah podpory pro mladé dospívající, v případě potřeby i ve spolupráci s dalšími službami a odborníky. Následně rozhoduje o nejvhodnějším typu služby pro mladého člověka na základě různých kritérií, mezi která patří míra samostatnosti, dosažené vzdělání nebo vyučení, sociální síť a schopnost zvládat každodenní život. KidS poskytují 3 hlavní služby:

- Mobi – služba bydlení, ve které mladí lidé žijí ve svém vlastním bytě; zaměřuje se na mladé lidi ve věku od 17 let.
- INSPE – služba bydlení, ve které mladí lidé žijí v různých prostředích (byt, ubytovna, s přáteli); zaměřuje se na mladé lidi ve věku od 16 let v krizové životní situaci.
- SelMa – služba bydlení pro dívky ve věku od 16 let, podporované bydlení až do doby, kdy jsou schopny žít samostatně.

Úspěšné zvládnutí programu se posuzuje podle své schopnosti být nezávislý, provozovat domácnost a zvládat rozpočet, budovat osobní vztahy a být začleněn do společnosti.

Příklad dobré praxe č. 16: Bruggenna (ar) 18 - Cesty do dospělosti, VVOS - OCMW Gent, Belgie

V Gentu existovala sdílená obava odborných pracovníků, kteří si uvědomili mezeru, která existuje mezi přechodem z péče služeb pro děti do služeb pro dospělé. Pracovníci, kteří pracovali s dětmi, byli často frustrovaní, protože měli pocit, že hodně z péče, kterou realizovali, je ztraceno v momentě, kdy mladý člověk dosáhne 18 let věku. Čtyři místní organizace v Gentu poskytující různé druhy

služeb se rozhodly, že zahájí pilotní projekt s partnery ze systému péče o děti, ze služeb péče o lidi s postižením, zdravotními službami a místními sociálními službami za účelem usnadnění přechodu mladých lidí do systému služeb pro dospělé.

Projekt směřuje ke vzájemnému lepšímu poznání a porozumění práce jednotlivých subjektů s cílem zabezpečit lepší spolupráci, která bude pomoci při přechodu mladých lidí z náhradní péče do dospělosti.

Hlavními aktivitami projektu jsou:

- Setkání odborníků, aby se mohli navzájem poznat (tváří v tvář).
- Vytvoření společné informační základny s pomocí zapojených partnerů (i pro jejich využití).
- Sdílení dobré praxe.
- Workshop zaměřený na předávání informací mezi profesionály.

Mezi jinými, mezi hlavní výzvy projektu patřilo nalezení indikátorů nebo definice pro "nejlepší pomoc nebo potřebnou pomoc" a zajištění účasti uživatelů (klientů). Hodnocení projektu ukazuje, že:

- společná informační základna je velmi ceněna;
- významně vzrostla znalost a důvěra mezi účastníky zapojenými do projektu;
- sdílení osvědčených postupů a dobré praxe je natolik zajímavé, že pokračuje i nadále po skončení projektu
- mladí lidé mají nyní osobní doprovod v období přechodu do „dospělé“ sociální služby, a to ještě před dosažením věku 18 let.

V tomto projektu se pracovníci výše uvedených organizací snažili alespoň o to, aby mladí lidé, kteří opouštějí náhradní péči v Gentu, věděli, kam se obrátit, když potřebují pomoc.

Příklad dobré praxe č. 17: Správně vystartovat do života - neformální vzdělávací program připravující děti na odchod z ústavní péče na Slovensku¹⁶⁹

Na Slovensku žije v dětských domovech přibližně 5 000 dětí, ze 70 % jsou to Romové. Po odchodu z ústavní péče čelí mladí lidé mnoha výzvám, například

¹⁶⁹ Příručka dobré praxe - Práce s dětmi opouštějícími ústavní péči. Dostupné z: <http://www.iqrs.cz/>.

hledání práce a bydlení, budování podpůrné sociální sítě, nakládání s finančními prostředky, a také – v případě Romů – špatnému zacházení, diskriminaci a riziku, že se stanou obětí obchodu s lidmi. Společnost Úsmev ako dar spustila ve spolupráci s řadou partnerů z veřejných služeb a neziskových organizací neformální vzdělávací program Správne vyštartovať do života, který sestává ze dvou třídenních školících setkání v průběhu šesti měsíců.

Program chce mladé lidi podporovat v získávání dovedností, které jsou nezbytné k překonávání výzev a samostatnému kvalitnímu životu po odchodu z ústavní péče. Vzdělávání realizují sociální pracovníci z domů na půli cesty, kteří mají přímou zkušenost s prací s mladými lidmi v tomto náročném přechodovém období. Učení probíhá zážitkovou formou, což znamená, že se účastníci učí prostřednictvím vlastní aktivní zkušenosti, interakcí, hraním rolí a reflexí, spíše než pasivními metodami. Toto mladým lidem umožňuje vyjadřovat emoce a učit se jeden od druhého. Aktivity jsou navrženy tak, aby podporovaly samostatnost prostřednictvím zlepšení vědomí sebe sama, komunikačních schopností, vědomí etnické identity a praktických dovedností. Všichni účastníci také dostávají manuál Správne vyštartovať do života, aby se k němu mohli v budoucnu vracet.

Vzdělávání se zatím zúčastnilo 60 dětí (romských i neromských) ze 4 dětských domovů. Díky tomu rozvinuly psychologickou vyspělost a schopnosti potřebné k samostatnému životu, jako například vědomí sebe sama a sebevyjádření, schopnost přijmout zodpovědnost a být aktivnější a přijetí sebe sama i druhých. Účastníci zmiňovali pozitivnější přístup k „posunutí se dál“. Program ukázal, že děti potřebují podporu, aby byly aktivnější a měly na svůj nový život pozitivní náhled, zejména ve vztahu k hledání práce. Bez školení by mohly zůstat pasivními, protože byly velmi dlouho závislé na ostatních.

Zásadními úspěchy bylo učení se pozitivnímu vztahu k romské identitě, porozumění své etnické identitě a budování pozitivního sebehodnocení, protože jejich role je důležitá pro sociální a pracovní začlenění. Dětské domovy v tomto ohledu v minulosti udělaly velmi málo práce, pokud vůbec nějakou, a tak romským

dětem scházelo porozumění vlastní kulturní identitě, včetně těžkostí, kterým mohou čelit, až budou samostatné.

Manuál a kazuistiky vytvořené pro Správce vyřadit do života mají pomáhat sociálním pracovníkům tak, aby mohli v budoucnu poskytovat podporu šitou na míru. Partnerská spolupráce s úřady a sociálními pracovníky si klade za cíl zkvalitnit v dlouhodobém horizontu nad rámec tohoto projektu podporu dětí, které opouští ústavní péči.

Příklad dobré praxe č. 18: Nácvik dovedností potřebných pro život s mladými Romy odcházejícími z ústavní péče v Bukurešti (Rumunsko)¹⁷⁰

V Rumunsku se situace dětí v ústavní péči zlepšila, mladí lidé, kteří systém opouštějí, nicméně dál čelí mnoha výzvám, chybí jim dovednosti a přístup k potřebným službám, a více jim hrozí špatné zacházení a využívání.

¹⁷⁰ Tamtéž.

Rumunská asociace romských žen se spojila s místní správou a vytvořili partnerskou dohodu o vzdělávání dětí, které odcházejí z ústavní péče. Byly navrženy konkrétní kurzy osobního vzdělávání při Roma MATRIXu, které se konají v místních ústavech pro děti a využívají neformální výukové přístupy.

Doposud se školení zúčastnilo 25 romských dětí, které si tak osvojily řadu dovedností potřebných pro život, jako například komunikační dovednosti, týmovou práci, znalost sebe sama, vůdčí schopnosti, sebedůvěru, sociální dovednosti, vědomí pohlavní identity, porozumění diskriminaci apod. Každý účastník obdržel tištěný manuál s informacemi, které by měly rozšiřovat to, co se naučil na kurzu. Tito mladí lidé jsou díky kurzu lépe připraveni a podpořeni na startu vlastního samostatného života. Účastníci oceňovali zejména praktickou formu nácviku životních dovedností a to, jak jsou teď schopni nahlížet nové možnosti a alternativy své vlastní budoucnosti. Rumunská asociace romských žen zůstává s účastníky v kontaktu a věří, že je prostřednictvím komunitního sdružení bude schopna podporovat i nyní, po odchodu z ústavní péče.

Příklad dobré praxe č. 19: Využití divadla pro přípravu na odchod z ústavní péče v Maďarsku¹⁷¹

Sdružení „The Former State Fostered Children’s Association“ (Sdružení odchovanců ústavní péče) naplánovalo divadelní skupiny a vyprávění příběhů v rámci speciálních třídních táborů, aby usnadnilo proces přechodu dětí nad 18 let

¹⁷¹ Tamtéž.

věku z ústavní péče do společnosti. Cílem jejich práce je podpořit přechod z ústavní péče do domů na půli cesty. Do procesu vtáhli mladé lidi opouštějící ústavní péči, které požádali o sdílení svých zkušeností, které byly využity při tvorbě manuálu a školení.

V Maďarsku je pro mladé lidi, kteří odcházejí z ústavní péče, jedním z hlavních problémů hospodaření s penězi, protože děti v ústavech dostávají od státu peníze na osobní účet v bance, ke kterému mají přístup až po dovršení 18 let. V některých případech jde o značné prostředky (nashromážděné během 18 let) a dětem, které odcházejí z ústavů, hrozí využívání, protože na rozdíl od většiny ostatních dětí jim chybí intuice a ostražitost a mají velmi nízké sebevědomí a sociální dovednosti. Mohou například až příliš důvěřovat a být nadměrně štedré ke každému, kdo se k nim chová hezky, protože takové zacházení možná v rámci své výchovy nezažily. Mnoho z nich také nemá žádnou představu o tom, jak by dlouhodobě vycházely, o nutnosti peníze ukládat nebo o výdajích spojených s bydlením atd. Často proto utratí všechny peníze a ocitají se v nouzi.

Tábory umožňují dětem bezpečným způsobem a na neutrální půdě zkoušet, jak by si vedly ve světě mimo jejich ústavní domov. Během tří dnů nastane mnoho situací, ve kterých účastníci objevují témata spojená s přechodem z ústavní péče k samostatnému životu. Patří sem například hledání bydlení, výkon domácích prací, příjem státní podpory, nástup do zaměstnání, zdravotní prohlídka, hospodaření s penězi a placení běžných výdajů. Byly připraveny dvě kazuistiky mladých Romů, které účastníci sdílí ve svých skupinách a které pomáhají zdůraznit důležitá témata a vyvinout školení založené na potřebách účastníků. Díky praktickému vzdělání z táborů jsou mladí lidé v okamžiku odchodu z ústavní péče mnohem lépe vybaveni ke zvládnutí výzev, které je čekají.

Příklad dobré praxe č. 20: Zdokonalování komunikačních schopností k hladšímu přechodu k samostatnému životu, Bulharsko¹⁷²

The Association of Young Psychologists (Asociace mladých psychologů) pracuje v bulharském městě Varna se 30 romskými dětmi, které mají závažné nedostatky

¹⁷² Tamtéž.

v dovednostech potřebných pro život, komunikační problémy a problémy s jazykem a gramotností.

Nezisková organizace usiluje o posílení životních dovedností a komunikace mladých lidí, ještě než odcházejí z ústavní péče. Aby se tak mohlo dít, realizují aktivity v malých skupinkách na týdenní bázi, přičemž v práci mezi setkáními pokračují s přiděleným vzdělávacím asistentem. Setkání pokrývají několik rozdílných tematických oblastí včetně workshopů na citlivá témata, jako je například riziko obchodu s lidmi. Rozhovory o takto citlivých tématech jsou v rámci skupin velice náročné, ale postupně narůstá důvěra a odvaha účastníků, kteří se stávají aktivnějšími a více vyjadřují své názory.

Formát malých skupin umožňuje upevňovat důvěru a vazby, které dětem v ústavní péči často chybí, a pomáhá zvládat strachy a úzkost spojené s odchodem z ústavní péče.

8. ZÁVĚR

Tato rozsáhlá studie shrnula přehled existující právní úpravy v České republice a vybraných evropských zemích, postupy a metody práce používané při zajišťování přípravy dospívajících dětí na samostatnost a následné péče o mladé dospělé a také řadu příkladů dobré systémové i lokální praxe.

Projdeme-li se (myšleno teoreticko-analyticky) po cestě systémem péče o ohrožené děti a mladé lidi, kteří vyrůstají mimo vlastní rodinu, od počátku jejich umístění do náhradní péče, až po okamžik opuštění péče, uvidíme zajímavý paradox. Systém se chová jako velmi nezodpovědný pečovatel. Na počátku je jeho náruč otevřená a nabízí se takřka pro každého (bohatá síť ústavních zařízení je v podstatě nenasytitelná). Po umístění do péče se i nabízí využití řady odborníků, kteří vypracovávají zprávy o dítěti, o rodině, o vztazích, diagnostikují, hodnotí a vyhodnocují. Čím je ale dítě větší, aktivity ze strany systému ubývá, lidé kolem dítěte se začínají vytrácet a často se nad ním láme pomyslná hůl. Nemluví se o selhání systému, ale o selhání dítěte (nebo už mladého člověka). Garance péče mizí po dosažení zletilosti, mladý člověk je na cestě najednou úplně sám (často s dovětkem: „Vždyť už je dospělý!“). Českému systému chybí koncepčnost a logika, když dokáže tolik lidských osudů k sobě přitáhnout, měl by je zodpovědně doprovodit i do samostatného života. Efektivnější cesta by ale byla opačná. Zúžit možnost příchodu do systému náhradní péče, vystavět bariéry na této cestě a poskytovat maximální podporu životu v rodině. A když už musí nastoupit nějaká alternativní forma péče, tak ta by potom měla fungovat stabilně a zodpovědně až do plného osamostatnění mladého člověka.

Zvyšování odolnosti mladých lidí, kteří odcházejí z péče, bude vyžadovat komplexní přístup v průběhu celého jejich života. Od zajištění vysoké kvality péče, která jim bude kompenzovat poškození zkušenostmi předcházejícími péči, přes stabilitu a kontinuitu, až po pomoc při rozvíjení pozitivního pocitu identity a překonávání deficitů ve vzdělání prostřednictvím odborné péče o mladé lidi s poruchami mentálního zdraví a komplexními potřebami, umožnění postupnějšího odchodu z péče, jenž se bude více podobat normálnímu přechodu a poskytování následné dlouhodobější podpory až do dospělosti.¹⁷³

Nová právní úprava podpory rodiny, náhradní rodinné péče a systému ochrany práv dětí by se měla zaměřit na následující záležitosti:

¹⁷³ Stein (2009).

1. Rozšíření možnosti prodloužení pomoci formou systematické sociální práce a odborné pomoci, která je poskytována dětem, i na mladé dospělé. V současné době je tato pomoc poskytována pouze v rámci sociální kurately pro děti a mládež, formou pokračování výplaty dávek pěstounské péče při splnění daných podmínek, nebo prostřednictvím tzv. „dobrovolných pobytů“ ve školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy.
2. Musí však jít o koncept specifických forem pomoci odpovídajícím situaci po dosažení zletilosti a vstupu do samostatného života, tj. měl by zahrnovat zejména zprostředkování zaměstnání, zajištění bydlení, potřebné poradenství, v různých otázkách dospělého života atd. Pomoc musí být poskytována za aktivní účasti mladého dospělého a s jeho souhlasem.
3. Základem této pomoci musí být zpracovaný individuální plán mladého dospělého při osamostatňování. Obsahem individuálního plánu by měl být zejména způsob přípravy na budoucí povolání, a způsob pomoci při hledání bydlení a zaměstnání.
4. Pomoc mladým dospělým by měla být koordinována. Koordinační roli při poskytování pomoci mladým dospělým by měli zastávat sociální pracovníci (kurátoři).
5. V této souvislosti je rovněž vhodné rozšířit osobní působnost sociálně-právní ochrany dětí na všechny osoby v ústavní péči pro děti a na všechny osoby s nařízenou ochrannou výchovou.
6. Místo jednorázových dávek při odchodu z náhradní péče se doporučuje zavést flexibilnější formy finanční podpory. Mělo by dojít k provázání této hmotné podpory a pomoci při osamostatňování. Může jít například o opakovanou podporu při přípravě na budoucí povolání (pro nezaopatřené

děti), nebo jednorázovou podporu (s možností rozložení do splátek) při úplném osamostatnění.

7. Podobně jako v polské právní úpravě lze tento příspěvek diferencovat podle doby a typu trvání náhradní péče, nebo umožnit pozastavení výplaty opakovaných příspěvků při neplnění povinností vyplývajících z individuálních plánů. Příspěvek by měl být chráněn proti exekucím nebo dohodám o srážkách.
8. Výše uvedené formy podpory však nemají nahrazovat standardní formy sociální pomoci, která je dostupná všem dospělým. Jde o to, aby se mladý dospělý začlenil do běžného života (včetně běžný forem pomoci). Lze přitom využít již existující systémy (například program aktivní politiky zaměstnanosti), které by měly více zohledňovat specifickou situaci mladých dospělých.
9. Vedle legislativní úpravy by měly být k dispozici programy zaměřené na praktickou realizaci pomoci (vytvoření nástrojů pomoci a potřebné spolupráce klíčových aktérů).

Doporučuje se v tomto ohledu rozšířit cíle Národní strategie ochrany práv dětí a navazujícího akčního plánu pro období po roce 2015. Realizace opatření v rámci nové právní úpravy se neobejde bez koordinace s celou řadou aktivit v jiných oblastech. Studie se na mnoha místech dotýkala otázky bezdomovectví, resp. nedostupnosti sociálního bydlení. Tato otázka by měla být řešena samostatným zákonem. Druhým okruhem jsou změny v poskytování sociálních služeb, které by měly rozšířením druhů činnosti a nastavení dostatečných kapacit lépe reagovat na problémy dospívajících dětí a mladých lidí. Samostatnou otázkou je pak koordinace sociální práce s dalšími aktéry systému, jíž se v obecné rovině věnuje jiná studie zpracovatele.¹⁷⁴ V rámci tohoto nastavení spolupráce je nezbytné:

¹⁷⁴ Návrh systému spolupráce subjektů v oblasti sociální práce s dospělými a dětmi.

- a) stanovení základních principů této spolupráce;
- b) vymezení vztahů mezi orgány veřejné správy a nestátními subjekty;
- c) vymezení vztahů mezi jednotlivými poskytovateli služeb navzájem;
- d) řešení praktických otázek jako je financování, řízení, kvalitativní rozvoj, ochrana osobních a citlivých údajů atd.

Příležitostí pro změny v systému následné péče o mladé dospělé jsou nejen legislativní změny, ale také právě probíhající („nové“) plánovací období strukturálních fondů EU. Prioritní osa 2 Operačního programu Zaměstnanost „Sociální začleňování a boj s chudobou“ má být věnována zvláštní pozornost „osobám do 18 let věku (se speciálními vzdělávacími potřebami, ohrožené umístěním do institucionální výchovy, vyrůstající v rodinách ohrožených chudobou nebo nefunkčních rodinách, v náhradní rodinné péči apod.)“¹⁷⁵. Investiční priorita 2. 1. „Aktivní začleňování, včetně začleňování s ohledem na podporu rovných příležitostí a aktivní účast a zlepšení zaměstnatelnosti“ přitom zmiňuje jako cílovou skupinu, jíž je třeba věnovat specifickou pozornost „mladé lidi ze sociálně znevýhodněného prostředí při vstupu do samostatného života a na trh práce po ukončení vzdělání (zejména pokud pocházejí ze sociálně znevýhodněného prostředí, náhradní rodinné péče nebo ústavní péče).“ Na tuto investiční prioritu je pro toto plánovací období vyčleněno přes 10 mld. Kč. Podporována bude široká škála aktivit, mj.:

- Propojování podpory v oblasti bydlení, zaměstnání, sociální práce a zdravotní péče; podpora partnerských projektů v sociální oblasti propojující různé úrovně veřejné správy a další instituce; posilování informovanosti a efektivní komunikace o problematice sociálního vyloučení u všech relevantních aktérů.
- Podpora profesionální realizace sociální práce jako aktivity zaměřené na pomoc jednotlivcům, skupinám či komunitám zlepšit nebo obnovit jejich

¹⁷⁵ Operační program Zaměstnanost 2014 – 2020, verze duben 2015, s. 78. Dostupné z: <http://www.esfcr.cz/file/9079/>

schopnost sociálního fungování v jejich přirozeném prostředí (podpora využití specifických metod a technik sociální práce a individualizovaného přístupu, podpora výkonu sociální práce se zaměřením na identifikaci a potřeb osob sociálně vyloučených či sociálním vyloučením ohrožených na úrovni odborných postupů při případové práci, metodické činnosti a koordinaci nástrojů pomoci, apod.).

- Podpora služeb poskytovaných terénní a ambulantní formou, podpora komunitní sociální práce; podpora specifických nástrojů k prevenci a řešení problémů v sociálně vyloučených lokalitách, zejména komunitní práce včetně podpory koordinační role obcí v této oblasti, atd.

9. SEZNAM LITERATURY A PRÁVNÍCH PŘEDPISŮ

Akční plán k naplnění Národní strategie ochrany práv dětí na období let 2012 až 2015 (2012).

Analýza sítě služeb pro práci s rodinami a dětmi. Ostrava: SocioFactor.

Browne, K. (ed.) (2005): Mapping the number and characteristic od children under three institution accros Europe at risk of harm. European Commission Daphne Programme. Birmingham: University of Birmingham.

Folda, J., & Matoušek, O., & Pazlarová, H., & Šabatová, A., & Bubleová, V., & Vávrová, A., & Vančáková, M., & Frantíková, J., & Janíčková, R. (2009): Systém náhradní péče o děti a mladistvé & následné péče o mladé lidi odcházející z náhradní péče v České republice Situační analýza. Praha: Sdružení SOS dětských vesniček.

Hrubeš (2014). Práce s rodinami v sociálně vyloučených lokalitách. Úřad vlády ČR – Odbor pro sociální začleňování.

Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v ČR do roku 2020 (2013).

Krajhanzl, J. (2013). Nízkoprahy pod lupou ve třetím roce. Dostupné z: http://www.streetwork.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=4158.

Langmeier, J., & Krejčířová, D. (1998). Vývojová psychologie. Praha: Grada.

Macela, M., & Hovorka, D., & Křístek, A., & Trubačová, K., & Zárasová, Z. (2015). Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Komentář. Praha: Wolters Kluwer.

Manuál implementace standardů kvality sociálně-právní ochrany pro orgány sociálně-právní ochrany (2014). Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí. Dostupné z: www.mpsv.cz/files/clanky/18313/manual_OSPOD.pdf.

Matějček Z., & Bubleová V., & Kovařík, J. (2005). Pozdní následky psychické deprivace a subdeprivace, Praha.

Matoušek, O. a kol. (2003). Metody a řízení sociální práce. Praha: Portál.

Matoušek, O., & Pazlarová, H., & Baldová, L. (2008). Individuální plánování služeb u ohrožených dětí a mládeže s důrazem na mladistvé odcházející z ústavní výchovy. Praha: Člověk hledá člověka.

Matoušek, O., & Koláčková, J., & Kodymová, P. (eds.) (2010). Sociální práce v praxi. Specifika různých cílových skupin a práce s nimi. Praha: Portál.

Matoušek, O. a kol. (2011). Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení. Praha: Portál.

Mikloško J. (2011)., Ohrožená rodina na Slovensku. Analýza kontextu vyňatia detí z prirodzeného prostredia v rokoch 2006 – 2010. Bratislava.

Národní strategie ochrany práv dětí „Právo na dětství“ (2012).

Nařízení vlády č. 60/2013 Sb., o stanovení částky příspěvku na úhradu péče, částky kapesného, hodnoty osobních darů a hodnoty věcné pomoci nebo peněžitého příspěvku dítěti ve školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy

Nařízení vlády č. 409/2011 Sb., o zvýšení částek životního minima a existenčního minima

Návrh optimalizace řízení systému ochrany práv dětí a péče o ohrožené děti (2015). Ostrava: SocioFactor.

Operační program Zaměstnanost, verze duben 2015.

Ptáček, R., & kol. (2011). Vývoj dětí v náhradních formách péče. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.

Ptáček, R., & Kuželová, H. (2013). Vývojová psychologie pro sociální práci. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.

Rozum, J. a kol. (2011). Probační programy pro mladistvé. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.

Sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 10/2010 Sb. m. s., o sjednání Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením

Stein, M. (2004). What Works for Young People Leaving Care? Ilford: Barnardos.

Stein, M. (2009). Zvyšování odolnosti mladých lidí opouštějících péči? Závěry z výzkumu. In.: Příprava na nezávislý život. SOS Children's Villages International.

Storø, J. (2014). Péče o osamostatňující se mladé lidi v Norsku. Zpracováno pro Ministerstvo práce a sociálních věcí.

Strategie sociálního začleňování 2014 – 2020.

Šalátová a kol. (2013). Metodika odcházení mladých a vstupu na trh práce. Praha: Sdružení SOS dětských vesniček.

Šuláková, L. (2013). Metodika motivačních a podpůrných aktivit pro mládež. Člověk v tísni o.p.s. Dostupné z: <https://www.clovekvtisni.cz/cs/socialni-prace/socialni-integrace/publikace-ke-stazeni-1>

Vágnerová, M. (2012): Psychický vývoj dítěte v náhradní rodinné péči. Středisko náhradní rodinné péče.

Vyhláška Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy č. 73/2005 Sb., o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných

Vyhláška Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy č. 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních

Vyhláška Ministerstva práce a sociálních věcí č. 505/2006 Sb., k provedení zákona o sociálních službách

Vyhláška Ministerstva práce a sociálních věcí č. 473/2012 Sb., o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí

Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 119/2013 Sb., o standardech kvality poskytovaných služeb podle zákona o obětech trestných činů

Vyhláška Ministerstva práce a sociálních věcí č. 473/2012 Sb., o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí

Wilkinson, I. (1998). Child and Family Assessment. London.

Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí

Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy a preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů

Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti

Zákon č. 379/2005 Sb., o ochraně před škodami způsobenými tabákem, alkoholem a návykovými látkami

Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi

Zákon č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů a o změně některých zákonů (zákon o obětech trestných činů)

Zemanová, V., & Dolejš, M. (2015): Životní spokojenost, sebehodnocení a výskyt rizikového chování u klientů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci Filozofická fakulta. Dostupné z:

http://www.streetwork.cz/index.php?option=com_content&task=category§ionid=8&id=56

Zpráva o realizaci akreditovaných probačních programů v roce 2013. (2014) Praha: Probační a mediační služba.

10. SEZNAM ZKRATEK

CAN	Child Abuse and Neglect
DGAIA	Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència
EHP	Evropský hospodářský prostor
EU	Evropská unie

EUR	Euro
EURES	European Employment Services
FEPA	Federación de Entidades con Proyectos y Pisos Asistidos
FICE	Fédération Internationale des Communautés Educatives
IFCO	International Foster Care Organisation
LGBT	lesbická, gay, bisexuální, transgender a intersexuální menšina
NZDM	Nízkoprahová zařízení pro děti a mládež
o.s.	občanské sdružení
o.p.s.	obecně prospěšná společnost
OSN	Organizace spojených národů
PLN	Polský zlotý
PMS	Probační a mediační služba
Q4C	Quality for Children
z.ú.	zapsaný ústav